

Socialkapitalismen

Frågan om Sovjetunionens klasskaraktär och de sovjetiska ekonomiska reformerna (deras betydelse och konsekvenser) debatterades livligt under 60-talets andra hälft. Följande artiklar är den debatt som fördes mellan huvudsakligen maoistiskt influerade marxister (främst Paul M. Sweezy och Charles Bettelheim) i den amerikanska tidskriften *Monthly Review* under åren 1964-70 (ett par inlägg är från andra källor). Artiklarna gavs ursprungligen ut på svenska med ett förord av Bo Gustafsson, som publicerats separat, se [Socialkapitalism eller socialism?](#)

Innehåll

Maurice Dobb: Nyligen genomförda ekonomiska förändringar i de socialistiska länderna.....	1
Thomas Joad: Dobb går vilse	11
Leo Huberman och Paul M. Sweezy: Fredlig övergång från socialism till kapitalism.....	13
Leo Huberman och Paul Sweezy: Efter Chrusjtjovs fall.....	25
Charles Bettelheim: Planering och marknad	26
Leo Huberman och Paul Sweezy: Svar från redaktörerna	29
Charles Bettelheim: Socialismen och marknaden	30
Maurice Dobb: Socialismen och marknaden	31
Charles Bettelheim: Svar till Dobb	34
Allan Solganick: Faran med materiella drivfjädrar	36
Paul Sweezy: Tjeckoslovakien, kapitalism och socialism	41
Charles Bettelheim: Om övergången mellan kapitalism och socialism.....	46
Paul Sweezy: Svar till Bettelheim	50
Charles Bettelheim: Mer om övergångsformen	54
Socialistiskt uppbyggnadsarbete och klasskamp på ekonomins område. Kritik av Sun Yeh-fangs revisionistiska ekonomiska teorier av Kirinprovinsens revolutionära kommittés skrivgrupp.....	57
Proletariatets diktatur och den proletära ideologin	67
Ordlista av Emil Svensson	78
Lästips – Mer om Sovjets karaktär	92

Maurice Dobb: Nyligen genomförda ekonomiska förändringar i de socialistiska länderna

Ur *Marxism Today*, London sept. 1965.

De socialistiska länderna i Östeuropa är inte en enhetlig grupp. Visserligen har de alla genomgått en intensiv industrialisering under efterkrigstiden och lagt grunden, om inte mer, till en socialistisk ekonomi. Men trots att en betydande utjämning av deras ekonomiska förhållanden och möjligheter har skett under de senaste tjugo åren, befinner de sig fortfarande på olika stadier av ekonomisk utveckling. Tjeckoslovakien, till exempel, har en högt utvecklad industri, jämförbar med de västeuropeiska industriländernas. Detsamma gäller Östtyskland och i viss mån Polen och Ungern. Takten och graden av industriell utveckling i Sovjetunionen under efterkrigstiden är välkänd.

Under årtiondet före andra världskriget var emellertid Sovjetunionen fortfarande mitt uppe i en kraftansträngning för att uppnå industrialisering och för att lägga grunden till en socialistisk ekonomi. Det är därför inte förvånande att de ekonomiska problemen och de lämpligaste sätten att lösa dem är annorlunda i de socialistiska länderna i Östeuropa av idag än de var i Sovjetunionen för trettio år sedan.

Den snabba industrialiseringens tid

Det var under ytterst svåra förhållanden och med hjältemodiga insatser som man på den tiden uppnådde de ekonomiska målen. Men de ekonomiska uppgifterna var åtminstone på ett sätt enklare på den tiden. Prioriteringen* [*Anmärkning: Asteriskerna i texten hänvisar till ord-förklaringarna i slutet av boken.*] var jämförelsevis enkel. Det viktigaste var att uppnå högsta möjliga tillväxttakt för ekonomin. Det enda som tilläts begränsa de för tillväxten nödvändiga investeringarna var vissa sociala utgifter (till exempel för utbildning och hälsovård) och en viss nödvändig konsumtionsstandard, plus vad som går åt i ett system med delvis materiella drivfjädrar för produktionen. För att uppnå den högsta tillväxttakten var man dessutom tvungen att koncentrera tillgängliga resurser, arbetskraften inberäknad, på vissa nyckelområden.

Under sådana förhållanden var det ofrånkomligt att planering och ledning av den ekonomiska verksamheten samt viktigare beslut om investering och produktion var starkt centraliserad. Det var inte bara prioriteringen som var enklare. Hela den ekonomiska planeringen var enklare eftersom de nödvändiga besluten var färre. Investeringar gjordes i huvudsak i ett antal stora byggnadsprojekt, som till exempel det berömda Dnieprostroi, stålverk som Magnitogorsk och verkstadsindustrier som motorfabriken i Gorki och traktorfabriken i Stalingrad. I en stor del av industrin var produkterna avsiktligt standardiserade för att man skulle uppnå långa serier. Typiska exempel på detta var traktorer, bilar och verktygsmaskiner. Standardiseringen gjorde det enklare att fastställa produktionsmålen. Antalet produktionsmål var inte särskilt stort, och de kunde i allmänhet fixeras i materiella enheter (till exempel ett visst antal lastbilar eller traktorer, eller i allmänt vedertagna mått av typen ett visst antal traktorer med så och så många hästkrafter). I motsats till detta måste mindre standardiserade, olikartade produkter, mätas i värdeenheter.* Detta försvårar beräkningarna genom att det inte behövs mer än en förskjutning i totalproduktionens sammansättning (det vill säga en ökning av vissa artiklar och en minskning av andra – något som på det sovjetiska planeringsspråket kallas för en förskjutning i 'sortimentet') för att det totala värdet skall påverkas. I de fall produktionen av en speciell produkt försiggick vid en speciell anläggning förenklades dessutom beräkningen av tilldelningskvoterna* och därigenom även tilldelningen av material och halvfabrikat.

Ett annat drag under denna tidiga period, när prioriteringen var självklar och jämförelsevis enkel, var, att om det uppstod oförutsedda flaskhalsar i prioriterade sektorer kunde dessa ganska snabbt klaras av genom att man sänkte produktionsmål i oprioriterade sektorer varigenom resurser frigjordes och kunde överföras till de prioriterade sektorerna. (Detta var en välkänd företeelse under inbördeskriget – tiden för 'krigskommunism' – och är förstås välkänd i varje krigsekonomi.) Sådana oförutsedda flaskhalsar kunde uppstå av olika anledningar. Tilldelningskvoterna kunde ha beräknats för snävt, avvägningen mellan företagets behov och tillgången på resurser kunde ha varit summariska, oförutsedda hinder kunde ha uppstått i produktionen av råvaror och halvfabrikat för andra industrier och slutligen kunde flaskhalsen bero på att den prioriterade industrin i fråga hade lyckats med att producera mer än föreskrivet. Om de nödvändiga resurserna inte kan föras över från sektorer med lägre prioritet när en flaskhals uppstår kommer fördröjningar och förskjutningar att uppstå om det inte finns tillräckliga reserver. Och reserver är en dyrbar lyx för en ekonomi under snabb utveckling.

Under årtiondet före kriget när ekonomisk tillväxt och största möjliga hushållning med tid var de viktigaste målen fick industrier med låg prioritet (huvudsakligen sådana som framställde konsumtionsvaror) utgöra en sådan 'reserv'. Deras produktionsmål bantades ned när det hakade upp sig någon annanstans eller när rustningsbehovet inför hotet från nazismen nödvändiggjorde en höjning av produktionen i försvarsindustrin och i den tunga industrin. Det talades mycket i dessa tider om att varje femårsplan hade sina särskilda huvudmål och att den koncentrerade sig på vissa sektorer. Härav följer att det måste ha funnits industrier som man inte koncentrerade sig på. Dessa behandlades som en rest vad tilldelningen av knappa resurser beträffar – med andra ord, de fick vad som blev över.

Övercentralisering och nya förhållanden

Närhelst någonting inte gick som det skulle och planens produktionsmål inte uppnåddes, var det självklara sättet att ta itu med situationen direkt administrativ inblandning från högre ort med mer detaljerade direktiv. Därigenom blev planeringen allt mer detaljerad och företagsledningarna blev allt mer inringade av obligatoriska mått och begränsningar – lönegränser som bestämde storleken på den totala lönesumman eller förordningar om produkter, kvaliteter, typer och modeller. Detta var en begriplig reaktion när det gällde att spara tid och 'tävla med klockan', och sådan var situationen under förkrigstiden. Men det betydde också att planeringen blev allt mer invecklad. En hel del detaljproblem avgjordes på toppnivåer som oundvikligen var långt borta från de produktionsproblem som besluten gällde. Företagsledningarnas initiativlust och handlingsfrihet inskränktes allt mer.

Denna utveckling mot övercentralisering fortsatte under uppbyggnadsperioden efter andra världskriget. Systemet kopierades också mekaniskt av de nyetablerade 'folkdemokratierna' i Östeuropa och tillämpades alltför okritiskt under deras industrialiseringsoffensiver mellan 1948 och mitten av femtiotalet.

När denna period av snabb tillväxt och jämförelsevis enkla huvudmål för ekonomin var över, började det starkt centraliserade system som hade uppstått under perioden att bli allt mer olämpligt. Planeringsproblemen och planeringsbesluten hade nu blivit mer invecklade. (Detta hade de i viss mån varit hela tiden i de industriellt mest utvecklade 'folkdemokratierna'.) Det totala antalet anläggningar hade ökat. Antalet anläggningar som tillverkade samma produkt hade ökat. Antalet produkter (och sorter och variationer av en given produkt) hade växt enormt. Dessutom hade själva principerna för planeringen och för tilldelningen av material och halvfabrikat förändrats på ett genomgripande sätt. Det var inte längre frågan om att koncentrera sig på vissa nyckelområden och behandla allting annat som en rest. Nu när socialismen hade byggts upp ordentligt i Sovjetunionen (och åtminstone grundlagts i de

övriga länderna) var det dags att låta ansträngningarna och uppoffringarna under de 'heroiska åren' bära frukt i ökande levnadsstandard. 'Industrins ökande resurser' skulle 'allt mer och mer användas till att helt tillfredsställa ... folkets hushållsbehov och kulturella behov', som det står i Sovjetunionens kommunistiska partis nya program från 1961. Allsidigt tillfredsställande av konsumenternas behov, jämsides med ekonomisk tillväxt, stod på dagordningen.

Detta visade sig bland annat i det faktum att konsumtionsvaruindustrin sedan början av femtiotalet hade utvecklats i en takt som närmade sig den så kallade A-gruppens tillväxttakt – till A-gruppen räknas de industrier som tillverkar produktionsmedel. Dessutom hade delar av A-gruppen börjat tillverka varaktiga konsumtionsvaror. Den tid då den tunga industrin reservationslöst prioriterades var nu över. Nu ligger tonvikten på lätt industri, som textil och livsmedel. Man understryker samtidigt att det är nödvändigt att den lätta industrin mer direkt påverkas av konsumenternas efterfrågan. Detta utgör en avgörande kvalitativ förändring, ty detaljhandeln med konsumtionsvaror har alltid (bortsett från vissa ransoneringsår) utgjort en marknad* i ordets fulla betydelse, styrd av marknadslagarna* (värdelagen*). Förhållandet mellan produktion och marknad är alltså annorlunda i detaljhandeln än i produktionsmedelsindustrin. I den senare sektorn är produktionen i stor utsträckning cirkulär, det vill säga att produkterna används som halvfabrikat och maskiner i samma sektor eller område. Detta kallas 'produktiv konsumtion'. (Fast många påstår i dag att även produktionsmedelsindustrin karakteriseras av marknadsförhållanden*, åtminstone vad produktionen av produktionsmedel för konsumtionsvaruindustrin beträffar.)

Plan, marknad och drivfjäder för produktiviteten*

Att beräkningarna blir allt mer invecklade visar sig av att när Centrala Statistiska Administrationen år 1959 uppställde den så kallade resurs-produktmatrisen* för huvudprodukter, så täckte den 65 industrisektorer och närmare tvåhundra produkter, medan den officiella varuförteckningen år 1960 innehöll så mycket som 15 000 produktgrupper. Balanssystemet* (som är en viktig planeringsmetod) innehöll före kriget mellan fyra- och femhundra poster och har idag närmare 1 500 och ändå täcker dessa mindre än hälften av värdet på den totala produktionen. Detta antal balansräkningar skulle knappast kunna beräknas och kontrolleras om man inte hade hjälp av elektroniska datorer.* Enbart under de tolv åren före kriget startades omkring 9 000 större industriföretag, och nyligen startades under ett enstaka år, 1963, över ettusen större företag. Totalt finns i Sovjetunionen idag, 1965, över 200 000 statliga företag. I Tjeckoslovakien till exempel hade antalet centralt beslutade produktionsmål år 1953 uppnått 2 251 (fast de minskades ned senare), och antalet centralt fördelade varor uppgick till 974. Landet sägs idag tillverka en och en halv miljon olika slags produkter!

Den ändring i produktionen som utmärker ett väl etablerat socialistiskt samhälle diskuteras ibland som ett förhållande mellan plan* och marknad. Ibland talar man också om skillnaderna mellan att styra produktionen med ekonomiska styrmedel* och drivkrafter å ena sidan och administrativa direktiv och order å den andra. Sambandet mellan marknad och plan har formulerats av professor Ota Sik från Prag (till vilken vi skall återkomma) på följande sätt:

Ända till nyligen har sambandet mellan marknad och plan uppfattats på ett felaktigt sätt. Marknadsbegreppet har använts på ett skamsätt när man har talat om socialistiska ekonomier. Man har haft den felaktiga föreställningen, att planerad samordning i samhället och planerad ledning av produktionen, var absoluta motsatser till marknadsstyrning,* till användandet av marknadskrafter.* Man antog att planering bara förekom i socialistiska system och produktion för marknaden bara i kapitalistiska. Dessa orubbliga teoretiska förutsättningar gjorde mycket skada. På grund av dessa höll man fast vid ett sätt att planera ekonomin och leda företagen som medförde att produktionen inte tillräckligt väl kunde styras in på vad som är dess egentliga uppgift, att tillfredsställa marknadsefterfrågan* inom och utom landet. Det ledde också till att konsumenterna inte kunde utöva något direkt inflytande på producenterna ... Planerad socialistisk produktion bör ständigt

försöka tillfredsställa marknadsefterfrågan, och försäljningen av varor på marknaden bör vara avgörande för beräkningen av den samhälleliga nyttan av den arbetskraft som används i produktionen. (*World Marxist Review*, mars 1965, sid. 17.)

I ännu ett avseende skiljer sig den ekonomiska situationen på sextioalet från situationen på trettiotalet i Sovjet (och åren strax efter kriget i övriga socialistiska länder). Det är att de stora jordbruksområdenas överskott på arbetskraft, som industrin kunde dra till sig, håller på att försvinna. Större delen av de nyanställda till den växande industrin kom förut från landsbygden. Mekaniseringen av jordbruket var i sig själv arbetsbesparande och frigjorde ytterligare arbetskraft för industrin. Det kan vara sant att många kollektivjordbruk fortfarande har mer arbetskraft än vad som är ekonomiskt nödvändigt, men den gamla situationen, med en arbetskraftsreserv på landsbygden som industrin kan rekrytera ur, håller på att försvinna. Den har redan försvunnit i de industriellt mest utvecklade av de socialistiska länderna.

Härav följer att om industrin skall kunna fortsätta att expandera, måste man ständigt införa mer arbetsbesparande produktionsmetoder grundade på ny och förbättrad teknik. Tekniska framsteg är inte någonting som kan genomföras genom direktiv uppifrån utan kräver ständig företagsamhet och ivrigt sökande efter förbättringar på produktionsplatsen. Detta kräver också att den verksamhet, som syftar till att skapa nya tekniska metoder och till att ständigt höja arbetets produktivitet, får så stor uppmuntran som möjligt på fabriks- och verkstadsnivå.

De gamla metodernas brister

Eftersom utarbetandet av de nya, mer decentraliserade, metoderna föregicks av en mångårig kritik av det gamla övercentraliserade systemets brister, bör först några av dessa nämnas. En del av dessa brister har omtalats så många gånger, att de vid det här laget är ganska välkända. Först och främst finns det åtskilliga berättelser om hur myndigheternas sätt att bedöma produktionens resultat inverkade på företagens sätt att uppfylla produktionsmålen. Om det på företagsnivå fanns möjligheter att påverka de produkter som företaget tillverkade, drog naturligtvis företagsledningen fördel av detta på ett sådant sätt att målen uppnåddes så lätt som möjligt, i synnerhet som ledningen och teknikerna vid uppfyllandet av målet tilldelades belöningar som utgjorde betydande tillskott till deras löner.

Följaktligen lönade det sig att göra produkterna tunga i stället för lätta om produktionsmålen var satta efter vikten. Ett slående exempel var utformningen av sängarna. Det var mer lönande att tillverka färre stora och massiva sängar än att göra flera lätta. Förhållandet var likadant med glas och papper. Ännu ett exempel var spik. En skämtteckning i *Krokodil** visade en gång hur arbetarna i en spikfabrik kommer i en lång rad och bär på en jättestor spik. Texten lyder: 'Fabriken uppfyller sitt produktionsmål'. I andra sammanhang använde man, till exempel, ytan som mått. *Pravda** berättade om en ny och mycket effektivare typ av ångpanna som ingen ville börja tillverka. Orsaken var att produktionsmålen för ångpannor använde ytan som mått och den nya typen var mycket mindre än de som redan fanns i bruk.

Man skulle kunna tro att sådana svårigheter skulle kunna undvikas om man uttryckte produktionsmålen i värdestermer* i stället (det vill säga i aktuella partipriser). Men så var inte fallet eftersom värdeberäkningen i detta sammanhang skedde till *bruttopräs*, det vill säga det slutgiltiga värdet av produkten i fråga. Därvid medräknades alla material och alla halvfabrikat som hade producerats på tidigare stadier av produktionsprocessen av andra företag och kanske inom andra branscher. Detta uppmuntrade företagen att koncentrera sin tillverkning till produkter som innehöll mycket material och halvfabrikat från andra företag, jämfört med tillskottet av värde från de egna företagen.

Eftersom den mänskliga naturen är vad den är, uppmuntrades sålunda produktionen av tyg av dyrt material i stället för billigt. Av samma anledning användes högkvalitetsstål till verktyg hellre än stål av lägre kvalitet som skulle ha dugt lika bra, varigenom det bättre stålet inte

kunde komma till viktigare användning. Detta skedde bara för att produktionsmålen var lättare att uppnå på detta sätt. Det var knappast förvånande att företagsledningarna inför det starka trycket att uppnå produktionsmålen (onåd och förlust av belöningarna om de inte gjorde det) valde att handla efter minsta motståndets lag. Även bristen på reservdelar (till traktorer och maskiner av alla de slag) som tidvis var allvarlig, sägs ha haft liknande orsaker. När en fabrik hade tillverkat en speciell del, bidrog denna mindre till uppnåendet av produktionsmålen om den såldes lös än om den kombinerades med en massa andra delar (som hade tillverkats någon annanstans) till en färdig traktor.

Det kan tyckas att dessa svårigheter inte är särskilt grundläggande och skulle kunna avhjälpas med hjälp av små förändringar som inte skulle behöva innebära några allvarigare ingrepp i metoderna för planering och företagsledning. Detta är sant till en viss grad. Man började till exempel använda produktionstillskottet, det vill säga den enskilda fabriken bidrag till produkten, vid beräkningen av produktionsmålen i stället för bruttoproduktionen i en stor del av Sovjets lätta industri. Och efter 1959 användes, med enstaka undantag, det senare måttet inte längre som beräkningsgrund för belöningar till företagsledare och tekniker. I Polen infördes principen om produktionstillskottet som mått redan 1957 och hade kommit i allmänt bruk för länge sedan om det inte hade varit för att den statliga administrationen är så långsam att överge sina invanda metoder.

Trots att de i stor utsträckning har rättats till är det viktigt att känna till de ovan nämnda bristerna, nämligen av följande anledning: Det är just för att det gamla sättet att sätta mål för produktionen, som lägger så stor vikt vid *kvantiteten*, har detta slag av brister, som man har börjat söka efter andra mått. Ett sådant mått har, som vi skall se senare, upptäckts av Liberman och andra, nämligen *lönsamheten* (i en bokslutsmässig betydelse) av ett företags produktion.

Negativa effekter på företaget

Nu skall vi behandla tre av det tidigare systemets brister som utan tvekan är allvarligare än de vi hittills har beskrivit.

För det första; betoningen av det rent kvantitativa, – antingen som mått på företagets framgång eller som grund för uträkningen av materiella drivfjädrar, – har visat sig vara ett stort hinder för kvalitetsförbättringar, för introduktionen av nya produkter och för ny formgivning. Men i en tid av tekniskt framåtskridande och ökande konsumtionsnivå är introduktion av nya produkter och ökning av variationen lika viktigt som ökning av produktionen av det redan existerande sortimentet. Bara för att kapitalismen i reklammännens och den hårda försäljningsteknikens tidevarv går till en löjlig och slösaktig överdrift i nyheter och variation, finns det ingen anledning att vara extrem åt andra hållet och helt förkasta nyheter och variation. Men att introducera en ny produkt, vare sig det rör sig om en ny maskin eller en ny typ av konsumtionsvara, kräver både tid och besvär. Det krävs experiment och försöksserier som avbryter produktionen. Och det kanske krävs en omorganisation av produktionslinjen och kanske nya verktyg. En företagsledare som är pressad att uppnå ett kvantitativt produktionsmål kommer att vara mycket missnöjd med sådana förseningar och i stället koncentrera sig på en oavbruten produktion av den gamla produkten, vare sig konsumenterna är nöjda med den eller ej.

För det andra; desto lägre produktionsmålen har satts i jämförelse med produktionsresurserna och produktionsmöjligheterna på anläggningen i fråga, desto lättare uppnås produktionsmålen och desto lättare blir livet för företagsledningen. Det kommer att vara frestande för ledningen att försöka få produktionsmålen satta så lågt som möjligt och att dölja kapacitetsreserver* om det finns några. Man måste komma ihåg att när planeringsmyndigheterna beräknar produktionsmålen använder de huvudsakligen uppgifter som de får från företagen. Visserligen har

planerarna vissa möjligheter att kontrollera dessa uppgifter; till exempel genom undersökningar utförda av lokala representanter för planeringsmyndigheterna eller genom att jämföra med liknande företag. Men en överansträngd planeringsapparat kan inte kontrollera varje enskilda uppgift som kommer in från över 200 000 företag. I praktiken har alltså ledningen för ett stort företag ganska mycket att säga till om vad företagets produktionsmål och kvoter beträffar. Det finns ett ordspråk som säger att en klok företagsledare kan överskrida produktionsmålet med en fyra fem procent, men aldrig med så mycket som tjugo. Gör han det senare, kan han knappast undgå att få produktionsmålen för nästa år kraftigt höjda. Eftersom de planerande myndigheterna misstänkte att uppgifterna som de fick nerifrån innehöll felaktigheter till fördel för företagen, hade de förr i tiden en benägenhet att kompensera detta med vad som kallades 'extra hård planering'. Detta innebar att man satte produktionsmålen högre (och kvoterna lägre) än vad som kunde uppnås utan stora ansträngningar. Detta innebar en bestraffning för de samvetsgranna företagen. Dessutom hade det negativa effekter genom att företag ibland inte kunde göra nödvändiga leveranser på utsatt tid, vilket resulterade i störningar av produktionsplanerna hos mottagande företag. Av samma anledning kunde varubristen* förvärras.

För att än en gång citera professor Sik: 'Det är välkänt att företag förr i tiden försökte få en så stor tilldelning för investeringar som möjligt utan att ta hänsyn till den förväntade avkastningen och att de försökte ha en så stor arbetskraft som möjligt medan de försökte hålla sina åtaganden så låga som möjligt. På grund av detta fastställdes planerna i stor utsträckning genom subjektiva överväganden och genom kompromisser mellan olika organ inom företagen och förvaltningen.'

För det tredje har erfarenheten visat att man har hushållat alldeles för dåligt med anläggningar och utrustning. Man har brytt sig alltför litet om att utnyttja den på bästa sätt och brytt sig alltför litet om att underhålla den. Detta beror på att myndigheterna hittills inte har låtit kostnaderna för användandet (eller för att de inte används) av utrustningen inverka på planerna för företaget. Storleken av det *fasta kapitalet** inverkar inte på beräkningen av produktionskostnaderna och tilldelningen av ny utrustning sker genom fri överlåtelse från staten till företaget. I det här fallet ligger felet i att utrustningen inte har något pris, inte i sättet för företagets administration. Men desto mer administrationen decentraliseras, desto större blir effekterna av det felaktiga prissystemet. De två frågorna är således oundvikligen sammanlänkade och kan inte skiljas åt.

Lönsamhet och Chozrastjot*

Innan vi diskuterar de nya och de föreslagna förändringarna, kan det vara lämpligt med ännu en kort tillbakablick i historien. Detta för att klargöra vilken företagets traditionella uppgift har varit och vilken roll 'nettoinkomsten' (vinsten) har haft som beräkningsgrund i bokföringen och som drivfjäder. Detta är ett ämne varom borgerliga journalister är förhärdat okunniga. Redan på det tidiga tjugotalet, under Lenins tid, infördes principen om självständighet för företagen i frågor som rörde drift och finansiering. Denna princip kallades *Chozrastjot* och innebar att företagen hade ansvar för sina egna utgifter och ansvaret att balansera dessa med inkomsterna från den egna verksamheten. Denna princip fastslogs återigen år 1928 vid inledningen till den första femårsplanen, och kvarstod obestridd genom hela årtiondet före kriget, och även efter detta. Att kunna balansera inkomster och utgifter och uppvisa vinst, var åtminstone en av de nödvändiga förutsättningarna för att ett företag skulle anses framgångsrikt. Under senare hälften av trettitalet (1936) tillkom dessutom en särskild drivfjäder grundad på vinst, nämligen Direktörsfonden (senare kallades den Företagsfonden). En viss procent av vinsten betalades in i fonden. Utbetalningarna gick till ändamål som gagnade företaget, bland annat till belöningar åt personalen. Vi ser således att vinsten som mått på framgång i produktionen alltid har funnits och är en ursprunglig leninistisk princip (precis

som användandet av 'materiella drivfjädrar' i allmänhet, det vill säga 'betalning efter prestation').

Chozrastjotprincipen trängdes under trettitalet alltmer undan av kvantitativa produktionsmål, och av belöningar som knöts till de kvantitativa målen. Dessutom infördes en rad andra belöningar som knöts till så kallade 'kvalitativa produktionsmål*', vilka infördes vid skilda tidpunkter för att rätta till den snedvridning som de rent kvantitativa produktionsmålen gav upphov till. Dessutom var inbetalningarna i och utbetalningarna ur Företagsfonden hela tiden omgärdade med förbehåll av olika slag; till exempel att man först måste ha uppnått de viktigaste produktionsmålen och hållit de viktigaste tilldelningskvoterna. Taket för fondens användning som drivfjäder var dessutom ganska låg i Sovjet (motsvarande fem procent av den totala lönesumman) och fonden hade därför ganska liten inverkan. I stället för att använda fonden till individuella och kollektiva belöningar började man dessutom i vissa fall att använda fonden som finansieringskälla till de investeringar som hade tillkommit på ledningens initiativ. Dessa är anledningarna till att frågan om att återuppväcka fonden i en ny och mer omfattande form har kommit på dagordningen på senare år. Dessutom diskuteras att på ett eller annat sätt låta storleken av företagets totala kapital (fast och rörligt kapital*) påverka storleken av inbetalningarna till fonden. Man diskuterar alltså att i beräkningarna använda sig av begreppet *vinstkvote*.*

Efter allt det som nyligen har skrivits (av Liberman själv och andra) borde det knappast vara nödvändigt att betona att vinst i ett socialistiskt företag har en helt annan betydelse än vad företets vinst har i ett kapitalistiskt samhälle. Men efter alla de förvillande skrivierna av borgerliga skribenter och av sådana med sympatier för det kinesiska partiet, behöver det kanske förklaras ännu en gång. För det första: när försäljningspriset bestäms av en högre instans kan inte företaget öka sin vinst genom att inskränka produktionen och höja *priserna*. De kan bara öka vinsten genom att öka produktionen och sänka kostnaderna (det vill säga genom att vara mer effektiva än vad som beräknats enligt planen).

Detta framgår klart av flera dokument i en mycket intressant och aktuell antologi med titeln *Planification*, som har utgivits i juni 1965 av Recherches Internationales à la lumière du Marxisme i Paris. I sitt inlägg i diskussionen i *Pravda* i september 1964 förklarar till exempel Liberman: 'Om man antar att priserna korrekt återspeglar de genomsnittliga produktionskostnaderna i branschen, är vår vinst ingenting annat än resultatet av det samhälleliga arbetets* stigande produktivitet, mätt med pengar. Det är därför vi kan använda lönsamheten för att uppmuntra verklig effektivitet i produktionen. Men uppmuntringen ger inte upphov till rikedom. Vinsten kan inte förvandlas till kapital eftersom ingen kan köpa produktionsmedel för sina belöningar, varken direktören, fackföreningarna eller individerna' (angivet arbete, sid. 127).

I sin första och mycket citerade artikel i *Pravda* den nionde september 1962 förklarar han: 'Vårt vinstbegrepp har ingenting gemensamt med kapitalisternas vinst. Våra begrepp vinst, pengar, priser har en helt annan karaktär ... Med planerade priser är vår vinst, som används för hela samhällets bästa, både resultatet av och måttet på den verkliga effektiviteten av det utförda arbetet' (angivet arbete, sid 31).

Ett liknande argument finns i en artikel av Sucharevskij i *Kommunist*:*

När det gäller att stimulera företagen har vinstmålet flera fördelar framför principen att minska tillverkningskostnaderna vinstnivån ger samtidigt både ett kvantitativt och ett kvalitativt mått på företagens sätt att fungera. Om tillverkningskostnaden per tillverkad enhet förblir oförändrad när produktionsvolymen ökar, ökar den totala vinsten. Om man använder principen om minskning av tillverkningskostnaderna som mått får man inte ett lika direkt utslag för en ökning av produktionen som man får om man använder vinstens storlek ... Storleken på vinsten är beroende av att

produkterna kan säljas, åtminstone till partihandelscentralerna, medan tillverkningskostnaderna inte avslöjar om produkterna blir sålda eller ligger kvar i företagets lagerutrymmen. (Anfört arbete, sid. 139.)

Början till decentralisering

Utvecklingen mot en decentralisering av planeringen började egentligen redan i mitten av femtiotalet. I Jugoslavien genomfördes redan 1951 (tre år efter den olyckliga, av Stalin provocerade, brytningen med Sovjetunionen) en genomgående decentralisering som gav de enskilda företagen lika mycket självständighet som de sovjetiska storföretagen hade åtnjutit under NEP-perioden* på tjugotalet. Man lät också de anställdas löner variera (utöver en viss baslön), beroende på företagets 'nettoinkomst'. Samtidigt slutade man med långtidsplanering (det vill säga femårsplanering). Även ett stort mått av självstyre infördes i fabriken. Ursprungligen kunde till och med företagen (eller företagssammanslutningar) sätta sina egna försäljningspriser. Men detta hade uppenbara nackdelar och centralt beslutade pristak infördes senare. År 1962 inrättades en statlig priskontrollnämnd.

På andra håll var det under 1956 (framför allt i Polen, men även i Tjeckoslovakien och Sovjet) som man började minska ner antalet centralt satta produktionsmål. Samtidigt fördelades allt färre produkter genom beslut på toppnivå. Resten skulle fördelas efter beslut på någon lägre nivå (i Sovjet vanligen av de olika republikerna). Konstigt nog rörde sig den ekonomiska debatten under den här tiden framför allt kring prispolitiken (men också kring användandet av matematiska metoder). I Polen förekom också en viss debatt om så kallade 'ekonomiska modeller', det vill säga om de olika sätt som en socialistisk ekonomi kan fungera på. (Ett exempel är professor W. Brus arbeten.)

År 1957 kom Chrusjtjovs svepande decentralisering. Den av Unionens departement tidigare utövade hårda kontrollen ersattes av kontroll och administration genom mer än hundra regionala råd (*Sovnarkoser*). Samtidigt överläts större ansvar åt de regionala *Gosplanerna** (till exempel vad beträffar prissättning och kontroll av industriernas organ för inköp och försäljning i parti). Men denna förändring hade, fastän den var genomgripande, bara små effekter på de enskilda företagens självständighet. Deras rörelsefrihet var fortfarande begränsad av olika mått och gränser som påtvingades uppifrån, och större delen av vad de behövde för produktionen styrdes fortfarande av tilldelningskvoter som bestämdes av högre myndigheter. Men ett ökat antal varor, särskilt konsumtionsvaror, kunde säljas direkt från företagen till försäljningsställena.

I Tjeckoslovakien förekom under åren 1957-58 en omfattande decentralisering som avsevärt ökade företagens makt. Som ett resultat av detta gjordes närmare två tredjedelar av alla investeringar ur fonder som antingen direkt eller indirekt stod till företagets förfogande (det vill säga att de antingen disponerades av företagen själva eller av de sammanslutningar av företag som bildades för vissa gemensamma ändamål.)

Debatten i Sovjet 1962-64

Utöver den kritik mot existerande drivfjädrar och mått på framgång som vi har nämnt, har det också förekommit starka krav på att företagets resultat skall bedömas med tanke på det använda kapitalets storlek, eftersom företagets resultat i så stor utsträckning bestäms av dess tekniska utrustning. Det har också förekommit krav på att den centrala tilldelningen av råmaterial och halvfabrikat skall ersättas med ett mer flexibelt system som skulle ge företagen möjlighet att erhålla de varor de behöver (och avyttra sina produkter) genom direkta avtal med andra företag, försäljningsställen etc. (Detta skulle emellertid inte gälla för produkter som det råder särskilt stor brist på.)

I september 1962 startade *Pravda* den välkända diskussionen som öppnades med ett bidrag av professor Liberman med titeln "Plan, Vinst, Belöningar". Han efterlyste ett nytt system i vilket företagen skulle vara fria från 'småaktigt förmyndarskap' och mängden av detaljerade restriktioner. (Han skrev om 'dyrbara försök att påverka produktionen med icke-ekonomiska, administrativa metoder'.) Företaget skulle i stället styras av sådana drivfjädrar så att 'det som är till fördel för hela samhället är till fördel för varje företag' och 'det som är ofördelaktigt för samhället är ofördelaktigt för personalen på företaget.' Belöningarna till företaget och dess personal skulle enligt honom vara proportionella till företagets nettoinkomst (lönsamhet).¹ När detta system väl var infört skulle företaget uppmuntras att göra upp sin egen produktionsplan. 'Företaget självt känner och kan bäst upptäcka sina reserver.' Under ett sådant system skulle företaget uppmuntras till att ta sina reserver i anspråk i stället för att dölja dem, till att öka arbetarnas produktivitet och till att sluta med att samla på sig outnyttjad arbetskraft och utrustning. Det skulle också uppmuntras till att försöka vinna konsumenternas förtroende genom att producera det som efterfrågades, genom att fästa vikt vid kvalitet och genom att introducera nya produkter och varianter. ('Lägg märke till att det system som vi föreslår kommer att ålägga företaget att enbart producera det som kan säljas. Företaget kommer också att bli tvunget att göra beräkningar på effektiviteten av ny teknik och sluta upp med att tanklöst begära vilken ny utrustning som helst gratis från staten.')

Två år senare, efter en viss försöksverksamhet, öppnades debatten igen i *Pravda*. Den här gången med en artikel av Trapeznikov, automatiseringsexpert och korresponderande medlem av Vetenskapsakademien. Han yrkade kraftigt på att de administrativa styrmetoderna skulle ersättas med ekonomiska och på att ett nytt system med drivfjädrar skulle införas enligt de riktlinjer som Liberman hade satt upp.² Resultatet av debatten blev att systemet utvidgades till fyrahundra företag i konsumtionsvarusektorn, framför allt textil. Senaste nyheten (1965) är att alla textil och skofabriker i Leningrad- och Moskvaområdena ska gå över till det nya systemet. Företagen baserar huvudsakligen sina årliga produktionsplaner på förhandsbeställningar från parti- och detaljhandeln, och i vissa fall öppnar fabriker egna affärer (som de redan har gjort sedan ett tag i Jugoslavien). Tecknen tyder på att systemet kommer att användas ännu mer i framtiden.

Förändringar i andra länder

Det tjeckiska kommunistpartiets centralkommitté tog i januari 1965 ett principbeslut att genomföra de av professor Ota Sik föreslagna ekonomiska reformerna. Beslutet kan ses som ett avgörande steg utöver decentraliseringen 1957-58. Reformerna är nära besläktade med Libermans idéer, men skiljer sig på vissa punkter. Liksom Liberman förespråkar Sik att drivfjädrarna görs beroende av företagets nettoinkomst, det vill säga av lönsamheten. Han förespråkar också självständighet för företaget att självt lägga upp sina årliga planer inom ramen för de investerings och produktionsberäkningar som görs i långtidsplanen. Företagens vinst beskattas i förväg (medlen går till statskassan) i proportion till företagets kapital. Inköpande företag och instanser får själva välja sina varor, vilket stärker konsumenternas kontroll över produktionen. Företagen får själva bestämma över såväl vilket material som vilka produktionsmetoder som de ska använda. Man kommer också att införa ett mera

¹ I hans ursprungliga förslag definierades lönsamheten som en kvot mellan vinsten och det totala kapitalet; belöningarna skulle vara proportionella till vinstkvoten. I senare versioner verkar förslaget gå ut på att belöningarna ska vara proportionella till vad som blir över av vinsten efter inbetalning till staten av en avgift, en avgift som beräknas efter det totala kapitalets storlek.

² *Pravda* 17 augusti 1964. Det stod bland annat: 'Frågan om företagens användande av fast kapital (byggnader, maskiner) är viktig. För närvarande tas inte detta med i beräkningen när företagen bedöms. Därför försöker många företag erhålla ny utrustning trots att deras fasta kapital är dåligt utnyttjat.' (Står i *Planification*, sid. 115-6.) Den 23 juni samma år meddelade *Pravda* att en allmän kongress för ekonomer hade stött Libermans förslag.

flexibelt sätt att sätta priser på och har beslutat om en snar reform av nuvarande priser. Det kommer att finnas tre sorters priser: för det första, priser som liksom tidigare bestäms av de planerande myndigheterna; för det andra, priser som görs upp i kontrakt mellan företagen inom ramen för vissa prisgränser som sätts av de centrala myndigheterna; och för det tredje, priser som lämnas okontrollerade och tillåts variera med marknadssituationen (till exempel lyxartiklar och specialbeställningar). Meningen är att systemet, efter en viss konkret bearbetning under årets lopp, skall komma i allmänt bruk i början av 1966.

I Östtyskland antog Republikens ministerråd redan i juli 1963 nya metoder för planering och administration. (Utdrag ur de officiella dokument som rör förändringen finns återgivna i den tidigare omtalade *Planification*, sid. 167-199). Även detta system betonar användningen av 'ekonomiska krafter' för att höja produktionen, förbättra kvaliteten och anpassa produktionen till behoven. För dessa ändamål innehåller det ett system med materiella belöningar³ som är beroende av vinstens storlek efter betalning av en skatt som är proportionell till det produktiva kapitalet.* (Det står att 'vinsten bör bli måttet på framgångsrik skötsel av företag och företagsgrupper.') Företag ska också ha tillgång till egna 'rationaliseringsfonder' för att bekosta tekniska förbättringar. Marknaden (det vill säga köp och försäljning enligt kontrakt mellan företagen) ska ersätta det gamla systemet med central tilldelning av resurser. Priserna ska emellertid kontrolleras av ett statligt organ 'med makt att bestämma över priserna på de viktigaste produkterna inom varje bransch'. Dessa priser ska grunda sig på 'exakta beräkningar av kostnaderna före och efter tillverkningen'.

Liknande förändringar kommer snart att diskuteras i Ungern. I Polen förbereds också förändringar i samma riktning, nämligen förbättrade drivfjädrar på företagsnivå styrda av lönsamhetsprincipen, större rörlighet för priserna, skattebetalningar från företaget i procent av det fasta kapitalet, tillstånd åt sammanslutningar av företag att göra investeringar ur egna samlade fonder och slutligen, fler investeringar ska göras med lån i stället för med direkta anslag från staten.

Likheterna som förekommer i alla dessa system beror naturligtvis till en viss del på påverkan från det ena landets diskussioner och erfarenheter till det andra. Särskilt har utformningen påverkats av den ökande benägenheten till kritisk granskning av dogmerna från tidigare perioder. Men denna påverkan har inte bara gått i en riktning. Diskussionerna har varit alltför självständiga för att tillåta övriga länder att mekaniskt kopiera ett enstaka land som det skedde i personkultens dagar. De gamla och dogmatiska tänkesätten tog inte hänsyn till verkligheten och har motverkat förändringar. (Det är på sådana dogmer som kineserna bygger sina absurda anklagelser om 'borgerliga tendenser'). Dogmerna har inte försvunnit helt men håller snabbt på att upplösas.

I grunden beror likheterna i lösningarna helt klart på att dessa socialistiska länder har nått en hög industrialiseringsnivå och står inför ett nytt skede i utvecklingen, och därför har likartade problem. Dessa lösningar är av grundläggande intresse och utgör ett berikande av marxismen. I en anda av vetenskaplig diskussion och djärvt experimenterande utarbetas nya, mer decentraliserade modeller för en socialistisk ekonomi. I dessa modeller får marknadskrafterna (och självständigheten för företagen enligt Chozrastjot-principen) spela en större roll än förut men inom planeringens ram. Planeringen styr utvecklingen i stort. För författaren är dessa förändringar spännande och lovande och han hoppas att också andra och åtminstone andra ekonomer ska finna dem spännande och lovande.

³ Avsikten är att dessa belöningar ska utgöra mellan 10 och 20 procent av hela lönen.

Thomas Joad: Dobb går vilse

Ur *Progressive Labour*, vol. 5, no. 4, New York juni–juli 1966.

Det finns väl ingen ekonom i kapitalistvärlden som har lämnat ett större bidrag till den marxistiska forskningen än Maurice Dobb. Böcker som *Political Economy and Capitalism*, *Economic Theory and Socialism*, *Soviet Economic Development Since 1917* och *Studies in the Development of Capitalism*⁴ har med rätta givit honom ryktet som en av den kapitalistiska världens främsta förespråkare för sanning och förnuft. Därför måste Dobbs nyligen skedda avsteg från marxismen betraktas som en beklaglig förlust för den socialistiska rörelsen.

Professor Dobb har skrivit en artikel med titeln 'Nyligen genomförda ekonomiska förändringar i de socialistiska länderna'. Artikelns finns återgiven både i det brittiska och det amerikanska kommunistpartiets teoretiska tidskrifter (*Marxism Today* och *Political Affairs*). I artikeln försöker han rättfärdiga de ekonomiska reformer som nyligen har diskuterats och delvis genomförts i Sovjetunionen och flera andra socialistiska länder i Östeuropa. Dessa reformer går framförallt ut på att använda lönsamheten som mätare på hur väl företagen genomför planerna, att låta vinsten bestämma arbetarnas och ledningens belöningar och att decentralisera beslutsfattandet på ett antal områden.

Det system som nu reformeras bestod av ett antal olika mått på framgång som till exempel producerad mängd, kostnadsminskning och produktionens värde. Härvid användes även lönsamheten men bara som ett mått bland flera andra. I det gamla systemet bestämdes arbetarnas belöningar av det arbete som faktiskt utfördes och ledningens belöningar bestämdes av hur väl planen hade uppfyllts. Sortimentet och antalet varor som skulle produceras bestämdes tidigare av de centrala planeringsmyndigheterna eller av planeringsmyndigheter på lägre nivåer. De nya reformerna kommer alltså att så småningom ge företagsledaren beslutsrätt över vad som ska produceras och hur mycket, medan dessa beslut tidigare fattades centralt av planerarna.

Man frågar sig varför dessa 'reformer' måste genomföras. Dobb ger ett intressant svar. Han påpekar att Sovjetunionen industrialiserades snabbt under det gamla systemet men att alltför snart tiden gick, 'planeringen blev alltmer invecklad. En hel del detaljproblem avgjordes på toppnivåer som oundvikligen var långt borta från de produktionsproblem som besluten gällde, och företagsledningarnas initiativlust och handlingsfrihet hämmades allt mer.'

Dobb nämner inte att samtidigt som planeringen blev mer invecklad, ökade också kunskaperna om hur man skulle ta itu med de allt mer invecklade planeringsproblemen. Utvecklingen av datorer och sådana matematiska metoder som resurs-produktanalys* och linjär programmering* är på god väg att lösa de svårigheter som Dobb talar om. Problemen kunde antagligen vara helt lösta inom fem år om Sovjetunionen skulle använda de resurser, som nu används för att utforska månen till att utveckla dessa metoder. Dobb nämner i sin artikel inte de sovjetiska ekonomer, till exempel Kantorovich, som påstår att planeringssystemet kan klara de ökande svårigheterna inom några år.

Förutom den alltmer invecklade planeringen skriver Dobb om tre brister i det tidigare systemet som han anser vara av avgörande betydelse. Jag ska visa att samtliga dessa brister när allt kommer omkring grundar sig på samma problem – korrumpierad företagsledning. Här följer de av Dobb påpekade 'bristerna':

1. 'För det första; betoningen av det rent kvantitativa – antingen som mått på företagets framgång eller som grund för uträkningen av materiella drivfjädrar – har visat sig vara ett stort hinder för kvalitetsförbättringar, för introduktionen av nya produkter och för ny

⁴ Svensk övers. *Studier i kapitalismens utveckling*

formgivning.’ Varför? ‘Att introducera en ny produkt, vare sig det rör sig om en ny maskin eller en ny typ av konsumtionsvara, kräver både tid och besvär. Det krävs experiment och försöksserier som avbryter produktionen. Och det kanske krävs en omorganisering av produktionslinjen och kanske nya verktyg. En företagsledare som är pressad att uppnå ett kvantitativt mål kommer att vara mycket missnöjd med sådana förseningar och i stället koncentrera sig på en oavbruten produktion av den gamla produkten, vare sig konsumenterna är nöjda med den eller ej.’ En företagsledare låter alltså bli att tillverka en ny maskin som skulle vara till nytta för samhället bara för att han är ‘pressad’ att uppnå ett produktionsmål. Men vad är det för slags press på honom? Helt enkelt att företagsledarens belöningar bestäms av hur väl han lyckas med planen. Om han saktar av för att skaffa en ny maskin som skulle vara till nytta för samhället som helhet, löper han risken att förlora ett par rubel av sin lön. Är detta inte ett tecken på att företagsledaren är korrumpierad? Menar Dobb att en *kommunistisk* företagsledare skulle sätta samhällets bästa åt sidan för sina egna personliga intressen? Problemet var följaktligen inte att man använde sig av kvantitativa mått i planen, utan att företagsledningen var korrumpierad!

2. ‘För det andra; ju lägre produktionsmålen har satts i jämförelse med produktionsresurserna och produktionsmöjligheterna på anläggningen i fråga, desto lättare uppnås målen och desto lättare blir livet för företagsledningen ... Det finns ett ordspråk som säger att en klok företagsledare kan överskrida målen med en fyra fem procent men aldrig med så mycket som tjugo. Gör han det senare, kan han knappast undgå en skarp höjning av målen för nästa år.’ Vi får här veta att företagsledaren försöker producera mindre än anläggningens kapacitet tillåter, och därigenom beröva Sovjetunionens folk på produkter. Detta avslöjar återigen den korrumpierade företagsledaren i all sin prakt. Denne företagsledare bryr sig bara om att tillfredsställa sina egna behov.

3. ‘För det tredje har erfarenheten visat att man har hushållat alltför dåligt med anläggningar och utrustning. Man har brytt sig alltför litet om att utnyttja dem på bästa sätt och brytt sig alltför litet om att underhålla dem. Detta beror på att myndigheterna hittills inte har låtit kostnaderna för användandet av utrustningen (eller för att de inte använts) inverka på planerna för företaget.’ Inverkar då inte kostnaderna för användningen av utrustningen på företagsledarens samvete? Naturligtvis inte, företagsledaren struntar blankt i vad som händer med det sovjetiska folkets gemensamma egendom så länge det inte har någon inverkan på hans egen belöning.

Dobb påstår inte att bristerna i det gamla planeringssystemet beror på korrumpierad företagsledning. Istället säger han att bristerna är inbyggda i systemet. Det faktum att företagsledarna verkar vara mer korrumpierade än andra samhällsmedlemmar stämmer inte med verkligheten enligt Dobb, för det ‘ligger i den mänskliga naturen’ att bete sig på ett samhällsfientligt sätt. Han slår fast att ‘eftersom den mänskliga naturen är vad den är, uppmuntrades sålunda produktionen av tyg av dyrt material i stället för billigt. Av samma anledning användes högkvalitetsstål till verktyg hellre än stål av lägre kvalitet som skulle ha dugt lika bra, varigenom det bättre stålet förhindrades från att komma till viktigare användning. Detta skedde bara för att planerna var lättare att genomföra på detta sätt, och det var knappast förvånande att företagsledningarna inför det starka trycket att uppnå målen (onåd och förlust av belöningarna om de inte gjorde det) valde att handla efter minsta motståndets lag.’

Skulle en marxist påstå att människan är korrumpierad till sin natur? Marx själv tog avstånd från allt svävande tal om ‘människans natur, om människan i allmänhet, som inte tillhör någon klass och inte finns i verkligheten, utan bara i den filosofiska fantasins dimmiga rike.’ Tidigare skrev han att ‘historien är ingenting annat än den ständiga förvandlingen av människans natur’. När Dobb talar om den mänskliga naturen menar han följaktligen den borgerliga naturen, det vill säga girigheten som sätter sina egna intressen framför samhällets.

Dobb har oavsiktligt avslöjat att en hel del människor i Sovjetunionen fortfarande har en borgerlig livssyn. Han har också visat att dessa människor har avancerat till ansvariga positioner i det sovjetiska samhället. Med denna bakgrund får de föreslagna reformerna en ny innebörd. Reformerna är eftergifter åt detta korrumpade och privilegierade företagsledarskikt och man ställer sig genast frågan varför Sovjetunionens kommunistiska parti gör sådana eftergifter? Åtminstone en del av svaret finner man i februarinumret 1966 av *Livet i Sovjetunionen*, där det står i artikeln 'Har partimedlemmarna speciella privilegier?' att 'om två medborgare, en som är medlem i kommunistpartiet och en annan som inte är det, har samma arbeten *så har de samma lön* (min kursivering) och deras pensioner beror bara på ålder och tidigare förtjänster.' Tidigare i artikeln påpekas det att 'större delen av dem som har de ansvariga och sålunda bättre betalda arbetena är partimedlemmar'. De som kommer att tjäna mest på reformerna är följaktligen de som genomförde dem. Men någonting som är mycket viktigare avslöjas i denna artikel i *Livet i Sovjetunionen*.

Varför får företagsledarna så mycket mer betalt än industriarbetarna? Marx skrev i sin *Kritik av Gothaprogrammet* att regeln efter kapitalismens undergång skulle lyda 'från var och en efter förmåga, till var och en efter arbetsinsats.' Anledningen till detta var att kommunismen inte träder fram fullt utvecklad efter kapitalismens sammanbrott. Det finns en övergångsperiod under vilken en del av kapitalismens inflytande består. Eftersom inte alla har uppnått ett kommunistiskt medvetande, måste en del samhällsmedlemmar mutas för att de skall utföra sin del av arbetet. Därför infördes stora löneskillnader för att även de som var mest fördärvade av kapitalismen skulle arbeta. Naturligtvis gick de högsta lönerna till personer i företagsledande befattningar som hade märkts hårdast av kapitalismen. Företagsledarna fick högre löner för att de var de mest korrumpade av alla samhällsmedlemmar. Att vara höglönlönad var faktiskt ett tecken på bristande medvetenhet. *Ingen kommunist skulle ta emot en lön överstigande medellönen för industriarbetare*. Lenin skrev i *Staten och Revolutionen* att 'Marx tog Pariskommunen som ett exempel på att funktionärerna under socialismen upphör att vara "byråkrater" och "myndighetspersoner" – de förvandlas *i samma utsträckning* som (a) allmänna val kompletteras med rätten till omedelbart återkallande, (b) deras lön har sänkts till att motsvara arbetarnas medellön och (c) de parlamentariska instanserna har bytts ut mot arbetande organ som är verkställande och lagstiftande på samma gång.'

Varför har dagens partimedlemmar i Sovjetunionen bättre betalt än den vanlige arbetaren? Man kan inte förstå de ekonomiska reformerna utan att ha besvarat denna fråga. För genom att uppmuntra girighet och egoism uppmuntrar dessa reformer allt som står i strid med socialismen. Professor Dobb har förlorat det socialistiska samhällets mål ur siktet. Detta mål är att skapa en ny människa, befriad från girighetens fördärv. Men Dobb är en anmärkningsvärd person. Kanske får vi inom en snar framtid se honom komma tillbaka till den rätta vägen, till marxismen-leninismen.*

Leo Huberman och Paul M. Sweezy: Fredlig övergång från socialism till kapitalism

Ur *Monthly Review*, New York, mars 1964.

Marxismen har traditionellt ansett historien vara en utveckling som i huvudsak går åt ett och samma håll. Enligt detta sätt att se ger kapitalismen oundvikligen upphov till de förhållanden som i sinom tid ger upphov till socialismen, och socialismen, när den väl har upprättats, utvecklar sig på samma oundvikliga sätt mot kommunismens klasslösa samhälle. Visserligen har man aldrig tänkt sig att denna utveckling skulle ske mjukt och kontinuerligt. Övergången från kapitalism till socialism sker i ett revolutionärt språng och möjligheten av kontra-

revolutionära bakslag kan inte uteslutas. Men den grundläggande riktningen hos förändringarna har tidigare aldrig betvivlats.

Denna traditionella uppfattning ifrågasätts nu allvarligt i del tre av det kinesiska kommunistpartiets svar på Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommittés öppna brev av den 14 juli 1963. Denna del förekommer också i *Peking Review** den 27 september 1963, under titeln 'Är Jugoslavien ett socialistiskt land? Den förtjänar att studeras och analyseras mycket noggrannare än vad som hittills har gjorts.

Avsikten med den här artikeln är inte att ge slutgiltiga svar på de mycket omfattande frågor som den kinesiska polemiken tar upp. Men vi vill fästa uppmärksamheten på att det är mycket viktiga frågor och samtidigt antyda i vilken riktning svaren skulle kunna sökas.

Kineserna ifrågasätter naturligtvis inte det oundvikliga i det revolutionära språnget från kapitalism till socialism. I den frågan är de helt överens med den traditionella marxist-leninistiska läran. Men de förnekar att socialismen oundvikligen utvecklas mot kommunismen. Som de ser det var Jugoslavien ett socialistiskt land under de första åren efter kriget. Under de senaste femton åren har där emellertid skett ett 'återupprättande' av kapitalismen. Vi ska strax behandla de resonemang som de stöder denna uppfattning på, men först vill vi visa vilka ytterst långtgående slutsatser de drar:

Återupprättandet av kapitalismen i Jugoslavien utgör en ny historisk erfarenhet för den internationella kommunistiska rörelsen.

Den visar att när proletariatet har tagit makten så fortsätter kampen mellan borgarklassen och proletariatet. Kampen för segern fortsätter mellan de två vägarna, kapitalism och socialism, och det finns risker för att kapitalismen ska återupprättas. Jugoslavien är ett typiskt exempel på hur kapitalismen har återupprättats.

Utvecklingen i Jugoslavien visar oss att det inte bara är innan ett arbetarparti kommer till makten som det kan komma under en arbetararistokratis* herravälde, förfalla till ett borgarklassens parti och bli en dräng åt imperialismen. Kommunismens Förbund i Jugoslavien är ett exempel på sådant förfall.

Utvecklingen i Jugoslavien visar också att återupprättandet av kapitalismen i ett socialistiskt land inte nödvändigtvis behöver ske genom en kontrarevolutionär kupp eller genom beväpnad imperialistisk inmarsch. Det kan också ske genom att landets styrande grupp förfaller. Det lättaste sättet att erövra en befästning är att göra det inifrån. Jugoslavien är ett exempel på detta ...

Återupprättandet av kapitalismen i Jugoslavien kommer att öppna ögonen på alla marxist-leninister och möjliggöra en klarare förståelse hos alla länders folk om det nödvändiga och angelägna i kampen mot den moderna revisionismen.*

Så länge imperialismen finns kvar finns det ingen grund för påståendet att faran för kapitalismens återupprättande i de socialistiska länderna har undanröjts.

Ledarna för Sovjetunionens kommunistiska parti förkunnar att de redan har undanröjt faran för kapitalismens återupprättande och bygger kommunismen. Men vi ser att de i själva verket härmar Jugoslavien på alla sätt och har gett sig in på en mycket farlig väg. Detta oroar och smärtar oss.

Vår varma kärlek till det storslagna Sovjetunionen och det storslagna S.U.K.P.* får oss att uppriktigt vädja till ledarna för S.U.K.P.: Kamrater och vänner! Följ inte den jugoslaviska vägen! Vänd genast om! Annars kan det vara för sent! (angivet arbete sid. 26-27).

Ända till helt nyligen har socialister ansett att de socialistiska länderna rörde sig i rätt riktning även om framåtskridandet ofta gick långsamt och svårigheterna som skulle övervinnas var stora. Det enda verkliga hotet mot socialismen var möjligheten av ett kärnvapenkrig. Kineserna förnekar nu bestämt denna uppfattning. Erfarenheten från Jugoslavien visar, säger de, att socialismen också hotas av inre förfall som kan leda till att kapitalismen återupprättas.

De vägrar uttryckligen att undanta det äldsta och mest utvecklade socialistiska landet från denna fara. Och deras resonemang leder oundvikligen till slutsatsen att någon gång i framtiden även Kina skulle kunna hamna i en situation där socialismen förfaller och kapitalismen återupprättas. Om kineserna har rätt, så har kapitalismen, i likhet med katten i ordspråket, många liv och socialismen måste ständigt vara på sin vakt mot dess återuppståndelse.

Här måste vi stanna upp och fråga oss om dessa långt gående och för många säkert överraskande slutsatser, verkligen finner stöd i vad som har hänt i Jugoslavien under de sista femton åren. Låt oss undersöka de resonemang som kineserna använder för att bevisa att Jugoslavien har återgått till kapitalismen.

1. Det finns många 'hantverkare' i jugoslaviska städer som arbetar som entreprenörer och underleverantörer och i själva verket är kapitalister. Enligt uppgifter från jugoslaviska källor lär en del av dessa kapitalister i städerna ha omkring fem eller sexhundra anställda och ha årsinkomster på upp till sjuttio miljoner dinarer (omkring 500 000 kronor). Kineserna anser att förekomsten av en kapitalistisk sektor i ett socialistiskt land under en ganska lång tid kan betraktas som normalt. 'Men vad som är av betydelse', resonerar de, 'är vilken politik staten för mot den privata kapitalismen – om staten använder, inskränker, förändrar och slutligen avskaffar den eller om man gynnar och uppmuntrar den'. (sid. 15) De anklagar den jugoslaviska staten för att inta den senare hållningen.

Kineserna har utan tvekan rätt när det gäller förekomsten och den oupphörliga spridningen av dessa, lagligen mer eller mindre tillåtna, kapitalistiska företag. Hur stor vikt man skall fästa vid dem är en annan fråga. Eftersom kineserna själva inte påstår att de kapitalistiska företagen har en avgörande betydelse för ekonomin som helhet, är det kanske en förnuftig slutsats om vi säger att deras betydelse i dagens läge beror på hur de passar in i det stora hela.

2. Enligt officiella uppgifter består det jugoslaviska jordbruket av två sektorer. Familj jordbruken utgör ungefär 85 procent, och resterande 15 procent, den socialistiska sektorn, består av statliga och kooperativa jordbruk. Kineserna menar att den officiella beskrivningen är missvisande på två sätt.

För det första är det tillåtet för bönderna att köpa och arrendera jord och att anställa arbetskraft. Under dessa förhållanden har inte de föreskrivna gränserna för jordegendomarnas storlek kunnat hindra framväxten av kapitalistiska förhållanden på landsbygden. Samtidigt som jord och kapital har samlats i händerna på en jämförelsevis liten klass av rika bönder, har ett jordbruksproletariat uppkommit som tvingas att bli lönearbetare för att de är jordlösa eller för att de har för lite jord för att kunna tjäna sitt uppehälle på den.

För det andra är den socialistiska sektorn, enligt kineserna, inte alls socialistisk: '... i själva verket är de "statliga jordbruken" kapitalistiska jordbruk och de "allmänna jordbrukskooperativen" är kapitalistiska ekonomiska organisationer som huvudsakligen sysslar med varuhandel.' (sid. 17)

Beskrivningen av polariseringen* inom den självägda delen av jordbruket är utan tvekan riktig. Men man kan kanske tvivla på att den har gått så långt som kineserna menar, eller att den har en så stor betydelse som de ger den. Jugoslaverna själva betonar att de efter brytningen med Kominform* år 1948 inte förrän i en avlägsen framtid kunde se någon annan möjlighet än att lita på utvecklingen av ett bondejordbruk. Detta gjorde en viss polarisering oundviklig, men de anser att den har hållits under tillräckligt hård kontroll och att de statistiska uppgifterna för jordegendomar och lönearbete är missvisande. En stor del av de arbetare som bor på landsbygden arbetar i själva verket i närliggande industriorter varifrån de får större delen av sin inkomst. Att dessa arbetare inte har mycket jord och att de arbetar för löner har ingen inverkan på jordbrukets struktur.*

Vad den andra anklagelsen beträffar, nämligen att de statliga företagen och kooperativen i själva verket är kapitalistiska företag, kommer inte kineserna med något allvarligt bevismaterial. Vårt eget intryck som grundar sig på mycket begränsade personliga iakttagelser och en hel del utfrågning av jugoslaviska ekonomer (1957 och sommaren 1963), är att dessa företags karaktär och deras förhållande till staten å ena sidan och bönderna å den andra är mycket mer invecklad än vad kineserna tycks föreställa sig. Vi har inga färdiga lösningar och detta är inte platsen för en ingående analys. Vi vill bara säga att kineserna på intet sätt har bevisat sitt påstående.

I en slutgiltig bedömning av de kapitalistiska inslagens betydelse i det jugoslaviska jordbruket måste man ta hänsyn till ytterligare två förhållanden. Det första är att landets industrialisering sedan andra världskriget starkt har minskat jordbrukets betydelse för ekonomin som helhet, en minskning som kommer att fortsätta på obestämd tid (jordbruksbefolkningens andel av den totala befolkningen minskade från 75 procent före kriget till 50 procent enligt folkräkningen år 1961). Det andra är att den jugoslaviska regimen inte på något sätt har övergivit den långsiktiga planen på en kollektivisering av jordbruket.

Sammanfattningsvis kan sägas att kineserna utan tvekan har rätt i att det finns starka kapitalistiska drag i det jugoslaviska jordbruket, men de har inte på något sätt bevisat att det är ett dominerande drag eller att det är ett drag som ökar i betydelse.

3. Av deras argument om tillväxten av privata företag i städerna och kapitalistiska förhållanden på landsbygden kan man inte dra särskilt långt gående slutsatser. Detta erkänns indirekt av kineserna själva när de skriver:

Återupprättandet av kapitalismen i Jugoslavien visar sig inte bara i att privatkapitalismen sprider sig fritt i både städer och på landsbygden. Ännu mer betydelsefullt är det att de "samhällsägda" företagen, *vilka har en avgörande betydelse för den jugoslaviska ekonomin*, har förfallit. (Sid. 18, vår kursivering.)

Här på industrins och distributionens områden kommer vi till den avgörande frågan: det berömda jugoslaviska systemet med decentraliserade beslut inom ramen för en planerad *skatte- och kreditpolitik*;* är detta system, som lägger så stor vikt vid arbetarråd och marknadskonkurrens, huvudsakligen socialistiskt eller är det huvudsakligen kapitalistiskt?

Först och främst måste två av de argument, som kineserna använder för att visa att systemet är kapitalistiskt, förklaras för ovidkommande. För det första hjälper det inte att bevisa att det jugoslaviska systemet avviker från den form som planeringen har fått i Sovjetunionen och andra socialistiska länder. Det är självklart att den gör. Frågan är ju just om det är möjligt för ett land att göra avsteg från den sovjetiska formen och ändå förbli socialistiskt. För det andra hjälper det inte heller att påpeka att de jämförelsevis fria marknaderna i Jugoslavien tillverkar mycket av det som är välkänt i kapitalistiska länder. De är avsedda att göra det. Frågan är just om ett system som ger upphov till dessa ekonomiska företeelser nödvändigtvis skulle behöva vara kapitalistiskt.

Om vi utelämnar argument av dessa två slag, uttrycker följande satser huvudpunkterna i den kinesiska ståndpunkten:

Titoklickens ekonomiska system med "arbetarnas självstyre" är ett slags statskapitalism ...* Produktionsmedlen i företagen som lyder under "arbetarnas självstyre" tillhör inte en eller flera privata kapitalister, utan tillhör den nya borgarklassen i Jugoslavien, vilken består av byråkrater och företagsledare och representeras av Titoklicken. Genom att tala i statens namn, hämta stöd från USA-imperialismen och maskera sig till socialister har denna borgarklass berövat det arbetande folket den egendom som har tillhört dem. I själva verket är "arbetarnas självstyre" ett system med obarmhärtig utsugning som styrs av den nya byråkratiska borgarklassens kapital. (Sid. 18.)

Företagen som lyder under "arbetarnas självstyre" är i själva verket i klorna på den nya borgarklassen, representerad av Tito-klicken. Den kontrollerar företagets egendom och personal och tillgodogör sig större delen av företagets inkomster.

Genom bankerna kontrollerar Titoklicken hela landets långivning, alla företagets investeringsmedel och likvida tillgångar,* och övervakar alla penningtransaktioner.

Titoklicken tillgodogör sig företagets inkomster på olika sätt, bland annat genom räntor och skatter. Enligt den officiella statistiken 1961 tog staten tre fjärdedelar av företagets nettoinkomster på detta sätt.

Titoklicken tillgodogör sig frukterna av det arbetande folkets mödor och använder dem huvudsakligen för att bekosta byråkratklickens slösaktiga utgifter, för att upprätthålla det reaktionära styret, för att stärka den apparat som förtrycker det arbetande folket och för att betala tribut till imperialisterna i form av räntebetalningar på lån från utlandet.

Titoklicken kontrollerar företagen genom företagsledarna. Företagsledarna väljs formellt av företagen men tillsätts i verkligheten av Titoklicken. De är borgarklassens representanter i företagen. (Sid. 19.)

Det enda tecknet på den nya borgarklassens obarmhärtiga utsugning av arbetarna är att en hög procent av företagets nettoinkomster tillfaller staten i form av skatter och räntor. Man undrar varifrån ett socialistiskt land, enligt kineserna, ska få medel för att täcka sina utgifter för undervisning, försvar, industriinvesteringar och så vidare, om det inte får det från företagets vinster.

Tecknen på underkastelse inför utländskt kapital är inte mer övertygande. Alla socialistiska länder har då och då lånat pengar utomlands. De flesta också från kapitalistiska länder, när de fick. Och de har inte ansett att detta har försatt dem i slaveri under imperialismen.

Dessutom kan man påpeka att en av de huvudsakliga avsikterna med, och resultaten av, de jugoslaviska reformerna under det tidiga femtioåret var en kraftig avbyråkratisering av både ekonomiska och politiska organ. (Se Paul M. Sweezy, 'The Yugoslav Experiment', *Monthly Review*, mars 1958). Och statstjänstemännens och företagsledarnas levnadsstil är, trots att den ligger långt över massornas, ändå ganska blygsam om man jämför med de högre inkomstklasserna i kapitalistvärlden. Särskilt slående är jämförelser mellan Jugoslavien och sådana länder som Mexiko och Brasilien som har uppnått en jämförbar ekonomisk utvecklingsnivå.

När allt kommer omkring måste man säga att föreställningen att Jugoslavien idag styrs av en ny borgarklass i så hög grad saknar faktiskt underlag att den utan risk kan avfärdas. Vi ska snart säga mer om det jugoslaviska företagssystemet. För tillfället kan det räcka med att påpeka att det kinesiska försöket att fastslå att systemet skulle vara alltigenom kapitalistiskt är ett uppenbart misslyckande.

4. Kinesernas nästa argument för att bevisa att kapitalismen har återupprättats i Jugoslavien är att landet inte bara har kommit att bli beroende av 'USA-imperialismen' utan att det faktiskt har blivit en 'kontrarevolutionär specialavdelning av USA-imperialismen'. Det bevismaterial som läggs fram i det här sammanhanget hänger ihop med Jugoslaviens beroende av hjälp från USA under åren efter brytningen med Kominform och med landets tvetydiga inställning och handlande i den internationella politiken. De fakta som man tar till stöd är, allmänt sett, onekligen riktiga och behöver inte diskuteras här. Men det är inte självklart att Jugoslavien för den skull inte skulle kunna förbli ett socialistiskt land. Kan man inte helt enkelt säga att Jugoslavien – av inte särskilt misstänkta skäl och långt innan något annat socialistiskt land – (Kina inberäknat) – råkade i gräl med de sovjetiska ledarna och för att kunna överleva tog emot all den hjälp landet kunde få från väst. Detta hade naturligtvis ett politiskt pris. Men varför måste man anta att det inhemska resultatet nödvändigtvis var återupprättandet av kapitalismen? Om vi inte gör detta antagande, är det klart att mottagandet av hjälp och den

därav följande utrikespolitiska kursen inte bevisar mycket om det jugoslaviska systemets karaktär.

Vi kan inte lämna ämnet utan att påpeka att kineserna är minst sagt oärliga när de inte nämner några av Jugoslaviens handlingar på den internationella politikens område som inte stämmer med deras teori om kapitalismens återupprättande – stadigt och betydelsefullt stöd åt den algeriska revolten, erkännandet av Östtyskland, närmandet till Sovjetunionen och de övriga östeuropeiska länderna efter Stalins död och så vidare.

5. Det sista argumentet är att proletariats diktatur som upprättades vid krigsslutet har förfallit till borgarklassens diktatur. Om man godtar teorin om att den härskande klassen i Jugoslavien utgörs av en ny borgarklass så är detta argument – för en marxist – inte mycket mer än en självklar upprepning. Om man förkastar den teorin så är det ett påstående som inte övertygar, hur mycket det än upprepas. Trovärdigheten minskas dessutom allvarligt när det utökas till påståendet att ‘det inte bara är en borgerlig diktatur, utan en brutal fascistisk diktatur’ (sid. 24). När de gör sådana överilade uttalanden bevisar bara kineserna att de är helt obekanta, inte med fascismen – den har de fått känna av minst lika väl som något annat folk – utan med dagens jugoslaviska förhållanden.

Hur försöker kineserna förklara uppkomsten av den företeelse som de kallar för kapitalismens återupprättande i Jugoslavien? Här är deras resonemang sannerligen märkligt för att komma från marxistiskt håll. Vi har sett att de tillmäter utvecklingen i Jugoslavien en mycket stor historisk betydelse. Ändå förklaras den bara med en enkel hänvisning till ‘Titoklickens’ förräderi mot socialismen, mot det jugoslaviska folkets intressen och mot marxism-leninismen. Orsaken till förraderiet förklaras genom följande uttalande: ‘Utan att sky några kostnader har imperialismen nu vidgat området för sina aktiviteter och köper ledande grupper i socialistiska länder ... USA-imperialismen betraktar Jugoslavien som ett föregångsland i detta avseende.’ (sid. 26) Man skulle bra gärna vilja fråga de kinesiska teoretikerna: ‘Varför skulle ett garvat kommunistiskt ledarskap vilket, som ni själva säger, ledde en hjältemodig kamp mot utländska invasionstrupper och inhemska härskarklass, upprättade proletariats diktatur, och påbörjade det socialistiska uppbyggnadsarbetet – varför skulle ett sånt ledarskap plötsligt göra en helomvändning och sälja sig till imperialismen?’ Vad är det för slags marxism som förklarar grundläggande historiska förlopp och händelser med ett så subjektivt och individuellt begrepp som förräderi?

Vi hoppas att vi har sagt tillräckligt för att övertyga läsaren om att det kinesiska försöket att påvisa och förklara kapitalismens återupprättande i Jugoslavien är både omärksamt och inte särskilt övertygande – en besvikelse från början till slut. Vi måste emellertid genast tillägga att detta inte betyder att deras viktiga teori om att den socialistiska utvecklingen kan gå åt båda hållen är grundlös. Inte heller menar vi att man inte skulle kunna finna belägg för den teorin genom en analys av utvecklingen i Jugoslavien. Men just den analys som kineserna lägger fram är alldeles för full av luckor för att kunna stödja någon teori. Innan vi kan dra några bestämda slutsatser behöver vi uppenbarligen en noggrann marxistisk analys av det jugoslaviska systemet. Här är naturligtvis inte rätta stället för en så omfattande analys. Inte heller betraktar vi oss själva kompetenta till det. Men vi har några funderingar i ämnet som kanske kan vara värda att tänka på.

Det kan underlätta att ordna tankarna kring två påståenden: (1) Jugoslavien är fortfarande ett socialistiskt land. (2) I vissa viktiga och även avgörande avseenden håller den jugoslaviska socialismen på och förfaller.

1. Utom inom jordbruket, som är av avtagande betydelse för den jugoslaviska ekonomin, är de egentliga produktionsmedlen offentlig egendom av ett eller annat slag. Det är alltså inte en klass av privata ägare som kontrollerar samhällets ekonomiska överskott.* överskottet

kontrolleras i stället av staten som har undanhållit en mycket stor del av överskottet från konsumtion och i stället använt det till investeringar. Men inte bara investeringarnas storlek är planerad utan även deras fördelning mellan olika regioner och sektorer av ekonomin. Med detta system av offentlig egendom och central planering av investeringarna har Jugoslaviens tillväxttakt för ekonomin som helhet varit en av de högsta i världen. Och den ekonomiska tillväxttakten för de mer efterblivna republikerna har genomgående varit högre än för de mer utvecklade. Vissa av dessa företeelser kan uppstå även i ett kapitalistiskt system, åtminstone tidvis. Men när de alla händer tillsammans år efter år är det ett ganska säkert tecken på att det är en socialistisk och inte en kapitalistisk ekonomi som vi har framför oss.

Förutom dessa ekonomiska synpunkter finns det andra mer 'subjektiva' synpunkter som stöder åsikten att Jugoslavien är ett socialistiskt land. Ingen som reser i både kapitalistiska och socialistiska länder kan undgå att märka typiska skillnader. Vissa är mycket påtagliga, andra är mindre iögonenfallande. Grader av ojämlikhet, klädsel och formalitet, reklam och tidningar, – på dessa och många andra områden av samhällslivet har kapitalismen en stil och socialismen en annan, och en van iakttagare kan lätt skilja dem åt. Om man dömer efter dessa mått är Jugoslavien uppenbart ett socialistiskt land. Man ser varken rika eller nergångna personer. Man kan äta middag i skjortärmarna på Belgrads bästa hotell. Det finns mycket litet reklam för konsumtionsvaror och det som finns skulle inte kunna mötas med annat än förakt från västerlandets professionella reklammän. Likadana skillnader finns på alla områden.

2. Ändå behöver man inte tränga särskilt djupt för att upptäcka sidor hos den jugoslaviska socialismen som avlägsnar den mycket långt från det slags samhälle som socialister alltid har sagt sig tro på och sträva efter. Redan för sju år sen skrev en av oss efter ett besök i Jugoslavien att 'den generation som kämpade i befrielsekriget och genomförde den jugoslaviska revolutionen har inte kunnat överföra sin entusiasm och idealism till dagens ungdom. På det hela taget är det jugoslaviska folket intresserade av sina egna karriärer och sina privata angelägenheter ...' (*Monthly Review*, mars 1958, sid. 364.) Inga förbättringar i detta avseende har skett sedan dess. Man får idag till och med det intrycket att den äldre generationen själv har slutat upp med att försöka inskräpa socialistiska idéer i den yngre generationen och på något sätt har övertygat sig själva om att ett intresse för sådana saker tyder på enfaldig sentimentalitet. Vad socialismen behöver för att lyckas är inte ideal, tycker de, utan produktivitet, produktivitet och mer produktivitet. Och sättet att uppnå mer produktivitet är – som varje 'realistisk' person inser – att vädja till människornas själviskhet. Och detta är utan tvekan den tongivande ekonomiska filosofin i dagens Jugoslavien.

Det är viktigt att förstå att det inte bara är frågan om en tillämpning av den välkända principen 'från var och en efter förmåga, till var och en efter arbetsinsats.' Alla socialister –eller åtminstone alla marxistiska socialister – erkänner nödvändigheten av att basera lönesystemet på denna princip under en lång tidsrymd efter socialismens upprättande. Men man har sett detta betalningssystem som ett slags nödvändigt ont, ett arv från det kapitalistiska förflutna, som man inte kan bli av med förrän man har uppnått ett mycket högre stadium av den ekonomiska utvecklingen och människornas attityder och strävanden (deras 'männliga natur') radikalt har förändrats. Man har alltid tagit för givet att det i mellantiden skulle vara en av den socialistiska statens viktigaste uppgifter att genast sätta igång med att byta ut de materiella drivfjäderna mot andra drivfjädrar som bättre stämmer överens med de socialistiska idealen. De senare kan vara allt ifrån att anslå de bästa arbetarnas namn på fabriken anslagstavla, till att sätta igång landsomfattande kampanjer för att öka arbetarnas entusiasm för det gemensamma målet, att bygga socialismen. På samma gång skulle hela undervisnings- och propagandaapparaten användas för att lära ut en ny socialistisk moral. Den skulle bekämpa den kapitalistiska läran att var och en är sig själv närmast och att den svage ska lämnas åt vargarna. I dess ställe skulle den sätta den befriande insikten om att människan

bara kan nå självförverkligande och lycka genom att försöka förverkliga idealen om solidaritet och omsorg för det gemensamma bästa.

I Jugoslavien finner man tyvärr inte ett spår av detta. Systemet med materiella drivfjädrar inte bara tolereras utan har upphöjts till det bästa redskapet för uppbyggandet av socialismen. Det finns inga tecken på några försök att använda sig av andra, socialistiska drivfjädrar.

Undervisningen verkar ha ett minimum av ideologiskt innehåll, vilket betyder att den i praktiken fortsätter att på ett förtäckt, och ibland till och med på ett öppet sätt propagera för traditionella värderingar och traditionell moral. Man får till och med förgäves leta efter socialistiska affischer eller slagord på offentliga anslagstavlor. Återspeglingsen av detta i människornas liv är att de är nästan totalt upptagna av privata angelägenheter. Folk diskuterar varken politik i allmänhet eller aktuella politiska frågor och beslut. De talar om vardagslivets bekymmer, glädjeämnen och förhoppningar. Det yttersta målet är att skaffa sig en lägenhet eller ett hus för ens egen familj med tillräckligt utrymme för att leva bekvämt, och dessutom en liten bil som man kan åka på semester med till landet. Detta mål välsignas dessutom offentligt, eftersom det passar så bra till de materiella drivfjädrarna.

När det gäller att förklara hur detta tillstånd har uppkommit vill vi inte följa det kinesiska sättet att skylla på det jugoslaviska ledarskapets 'förräderi'. Inte heller delar vi deras missuppfattning om att den nuvarande regimen och dess politik skulle vara ytterst impopulär. Tvärt om. Det ligger mycket närmare sanningen att säga att när Tito och hans ledsagare följde den kurs som de valde för femton år sedan, så gav de efter för ett tryck från allmänheten, och som ett resultat av detta åtnjuter deras regim i dag ett omfattande, om än inte entusiastiskt gillande. Detta förutsätter – och vi tror att det är en riktig förutsättning – att den hårda Stalininspirerade regimen som inrättades i landet under de första åren efter kriget var ytterst impopulär och att den inte kunde ha klarat sig länge efter brytningen med Kominform år 1948. Om Tito hade försökt att vidmakthålla den regimen, hade det inte dröjt länge förrän en revolt, liknande den som bröt ut i Ungern åtta år senare, hade uppstått. Och det råder inget tvivel om att, med ryssarna ur spelet, USA mycket lätt hade kunnat träda in och förvandla revolten till en fullfjädrad kontrarevolution. Naturligtvis kan ingen veta att just detta skulle ha hänt, men det måste åtminstone ha verkat sannolikt för Tito. Hans alternativ var, tänkte han nog, att antingen gå under eller att liberalisera regimen och samtidigt söka ekonomisk hjälp från västvärlden. Att följa den senare vägen var enda sättet att rädda något slag av socialism. Och när väl beslutet var fattat var det naturligt att nödlösningen skulle förvandlas till dygd: nödfallsutvägen ur en speciell situation kom att bli betraktad som det mest perfekta socialistiska systemet.

Men varför, kan man fråga sig, övergav de jugoslaviska ledarna sin uppgift att förändra folkets attityder och värderingar? Varför utformade de inte ett system av socialistiska drivfjädrar? Varför är deras undervisning och propaganda så iögonenfallande tom på socialistiska ideal? Är inte dessa misslyckanden och försummelser trots allt tecken på förräderi?

Svaret är, enligt vår åsikt, att det jugoslaviska systemet som växte fram ur reformerna efter 1948 hade ideologiska förutsättningar som var helt oförenliga med socialistiska mål och värderingar. Detta är naturligtvis uppenbart vad beträffar den självägande bonden och de privata företagen i städerna. Det går inte att utforma socialistiska drivfjädrar åt privata varuproducenter, och att predika socialistiska ideal för dem kan inte vara mer effektivt än predikandet av kristna ideal har visat sig vara under århundradenas lopp. Vad värre är, inom det jugoslaviska systemet för arbetarnas självstyre så gäller detta också industrins och distributionens sektorer, vilka ju är av avgörande betydelse för ekonomin.

För att förstå varför det är så måste man ha en klar bild av hur detta system fungerar. Varje företag ägs av hela personalen, ett förhållande som länge har förespråkats av syndikalister. Företagsledningen består av ett valt arbetarråd och en verkställande chef som, åtminstone i teorin, är tillsatt av och ansvarig inför arbetarrådet. Detta är skälet till att systemet är känt som ett system för 'arbetarnas självstyre'. Systemet skulle kunna införas, med eller utan förändringar, av samtliga de socialistiska länder som använder sig av central planering, utan att de därvid skulle behöva förändra någonting grundläggande i systemets sätt att fungera. Vad som verkligen skiljer det jugoslaviska systemet från de andra är inte företagets *organisation* utan de *mål* som företagen har att uppnå. I de övriga öststaterna utarbetas en omfattande plan för hela ekonomin som mer eller mindre i detalj anger vilka, och hur många, produkter som skall tillverkas i de olika regionerna, branscherna och företagen. Företagsledningens uppgift blir då att uppnå och om möjligt överskrida sin del av planen. Både materiella drivfjädrar (till exempel i form av belöningar till företag som har särskild framgång) och socialistiska drivfjädrar (till exempel upplysning om vad uppnåendet av planen betyder för samhället som helhet) kan komma till användning för att uppmuntra arbetaren till att göra sitt bästa.

I Jugoslavien är förhållandena mycket annorlunda. Där begränsas den centrala planeringen i stor utsträckning till att bestämma investeringarnas storlek och deras fördelning. Planeringen sker huvudsakligen genom beskattningen och kontrollen över bankernas utlåning. Inga mål, varken allmänna eller detaljerade, sätts upp för de enskilda företagen. De uppmanas i stället att bete sig i enlighet med de gamla vanliga reglerna för den fria marknaden, det vill säga tillverka de sorter och mängder av varor som kan säljas med största lönsamhet, med största möjliga vinst. Varje företag bestämmer sina egna löneskalor. De vinster som blir över efter betalning av räntor och skatter kan återinvesteras i företaget eller användas för någon gemensam angelägenhet, som till exempel att bygga bostäder åt företagets arbetare. De kan också fördelas som 'aktieutdelningar'. Till grund för detta system ligger naturligtvis antagandet att konkurrensen mellan företagen, vilka vart och ett försöker att få så stor vinst som möjligt, åstadkommer användningen av samhällets tillgångar – det vill säga att, för att använda Adam Smiths* språk, varje enhet, medan den enbart arbetar för sina egna intressen, leds 'liksom av en osynlig hand' till att göra det som mest bidrar till det allmännas bästa. Under dessa förhållanden strävar företaget uppenbarligen inte efter att uppnå vissa planerade mål. I likhet med sin kapitalistiska motsvarighet är dess uppgift att gå med vinst. Företaget bedöms efter hur väl det lyckas med detta, och arbetarna har ett direkt intresse av att bidra till framgång i detta avseende.

Men faktum är att det är tveksamt om förutsättningarna för Adam Smiths fria konkurrens föreligger i någon större del av den jugoslaviska ekonomin. Den typiska marknadssituationen är förmodligen vad ekonomer i dag kallar för oligopol* (ett fåtal säljare), vilket innebär att Smiths teori så gott som helt sätts ur spel. Men det är inte detta som vi nu vill betona. Det viktiga i den här frågan är detta: var och en som kommer i en situation där hans mål nödvändigtvis är att göra vinst och där hans välfärd och karriär beror på hans förmåga att göra vinst, kommer att behärskas, både till tänkesätt och moral, av vinststrävandenas logik. Och i ett samhälle där nästan varje individ är i en sådan situation – inte bara de självägande bönderna och hantverkarna – har de socialistiska idealen och värderingarna ingen mening. 'Rättvisan', som Marx sade, 'kan aldrig vara mer högtstående än samhällets ekonomiska struktur och den kulturella utveckling som den senare tillåter.' (*Kritiken av Gotha-Programmet*, del 1).

Här, och inte i något förräderi, anser vi att förklaringen till Jugoslaviens nuvarande tillstånd ligger. Men då står vi inför en svår fråga: Om den jugoslaviska ekonomin behärskas av vinstintresset och fördelningen av resurser i huvudsak sker i enlighet med lagarna om tillgång och efterfrågan,* är det då inte frågan om ett kapitalistiskt system? Vid första påseendet verkar detta nästan självklart. Och det är inte svårt att samla ihop bevis till stöd. Herr M. H.

Fisher, utrikesredaktör på *Financial Times* i London besökte Jugoslavien förra hösten (1963) och skrev ner sina intryck i tidningen den 29 oktober. Här följer två korta avsnitt:

Priskonkurrensen och dess effekt på vinstmarginalerna,* utsikterna på exportmarknaderna, möjligheten att man skall bli tvungen att lägga ut mer på reklam, företagsammanslagningar – dessa var de ämnen man vanligtvis kom in på vid samtal med företagsledare. Vad som var överraskande var inte det som sades, utan att det sades i Jugoslavien, i kontor som dominerades – som de alla gör – av ett porträtt av en bister marskalk Tito.

När jag anlände till Dubrovnik kom jag till min överraskning i kontakt med personer som antingen inte hade glömt eller på annat sätt klart hade uppfattat meningen med privat företagsamhet. De erbjöd logi i privata hus, ”så mycket billigare och trevligare än på ett hotell”...

För ett framgångsrikt företag är företagsammanslagningen det enklaste sättet att utvidga produktionskapaciteten om utbyggnad skulle stöta på svårigheter. Det är naturligtvis inte aktieägare som det ‘anbudsgivande’ företaget har att övertyga, utan det är arbetarrådet i det företag som ska övertas och – beroende på ‘offrets’ storlek – antingen kommunen, distriktet eller i vissa fall, högre myndighet. Men de argument – vi kan ta bättre vara på era resurser och därigenom göra ett större överskott, betala högre skatter och bättre löner – och de metoder som används skiljer sig inte mycket från vad som förekommer i kapitalistiska länder. Politiska påtryckningar och till och med presskampanjer mot ineffektiva företag betraktas som helt normalt.’

Det är utan tvekan frestande att säga att sådana kapitalistiska metoder bara kan förekomma i ett kapitalistiskt system. Ändå tror vi att det skulle vara ett misstag. Det är en skillnad, en stor skillnad, att det inte finns några kapitalister som lägger beslag på vinsterna eller som kontrollerar den statliga planeringen av skatterna och bankväsendet. Staten behärskas i stället av män som på grund av sin långa politiska och revolutionära erfarenhet identifierar sig med arbetarklassen, instinktivt tänker på ett socialistiskt sätt och för en politik som skulle vara omöjlig i ett kapitalistiskt land. De beslutar över hur en stor del av samhällets överskott används. Detta har, som vi redan har påpekat, resulterat i att den jugoslaviska investerings- och tillväxttakten har varit bland de högsta i världen, varvid de minst utvecklade regionerna har gynnats mest. En stor del av det ekonomiska överskott som stannar hos företagen används dessutom till samhällsnyttiga ändamål som till exempel bostadsbyggande och lönetillskott åt arbetarna. Under dessa förhållanden ger fördelningen av de produktiva resurserna i enlighet med lagen om tillgång och efterfrågan inte upphov till samma orättvisor och skevheter som i ett kapitalistiskt system. Anledningen till detta är att efterfrågans sammansättning i huvudsak är förnuftig, vilket den absolut inte är i ett klassamhälle, och i den utsträckning som tillgångens (produktionens) sammansättning bestäms av och följer efter frågan kan man säga att resurserna utnyttjas rationellt. (Vi säger ‘i den utsträckning som’ i stället för ‘eftersom’ av två skäl: för det första så är anpassningen av produktionen till efterfrågan både bristfällig och slösaktig även under förhållanden som stämmer med vad ekonomerna kallar för perfekt konkurrens:* för det andra orsakar förekomsten av monopol och oligopol, som onekligen är vanliga förhållanden i Jugoslavien, en stadigvarande förvrängning av anpassningen av produktionen till efterfrågan.)

Kineserna kallar, i ett avsnitt som vi redan har citerat, det jugoslaviska systemet för ‘ett särskilt slags statskapitalism’. Enligt vår analys verkar det mer träffande att kalla det för ‘ett särskilt slags marknadssocialism’. Av större betydelse än vad det är nu, är emellertid vad det är på väg att utvecklas till i framtiden. Och här måste man säga att man bara kan frukta det värsta.

Det jugoslaviska systemets sårbara punkt är att det utan tvivel håller på att ge upphov till en helt annan typ av ledarskap jämfört med det ledarskap som skapade systemet. Det senare

formades av klasskampen under den gamla regimen, partisankriget mot de nazistiska inkräktarna, och av den segerrika socialistiska revolutionen. Den nya generationen som nu börjar komma i ledande positioner har inte bara en helt annan bakgrund – så är det efter varje revolution. Dess mentalitet och attityder har dessutom formats och fortsätter att formas av ett ekonomiskt system där individernas mål och drivfjädrar är exakt desamma som under kapitalismen. De människotyper som en sådan omgivning frambringat sträcker sig från småborgare till principlösa opportunisterna och korrumpierade girigbukar – typer som för övrigt redan fanns på plats i stort antal som lämningar från Jugoslaviens halvt kapitalistiska, halvt feodala förflutna. Det kommer inte att dröja länge förrän det nuvarande ledarskapet har ersatts av ett ledarskap som består av sådana människor.

Vad som då kommer att hända kan naturligtvis inte exakt förutspås. Men förnuftet säger att det knappast kan vara någonting bra ur socialistisk synpunkt. Själva gissar vi att utvecklingen gradvis kommer att föra de nu vanliga företagsformerna allt närmare den kapitalistiska bolagsformen. Företagsledare, tekniker och de skickligaste och mest oumbärliga arbetarna kommer att öka sin makt och sina privilegier på den arbetande massans bekostnad och kommer alltmer att närma sig en situation då de kan betraktas som de verkliga ägarna.

Redan nu finns det ett starkt tryck åt det hållet. Det enda som håller tillbaka är ledarskapets makt som utövas genom centralregeringen och genom Kommunismens Förbund (efterföljaren till Kommunistiska Partiet.) De nya ledarna kommer emellertid i stor utsträckning just från de skikt som håller på att stärka sina positioner inom företagen och kommunerna och de kommer naturligtvis inte att ha något intresse av att bromsa denna utveckling. Denna försvagning av ledarskapets motverkande kraft är redan märkbar på olika sätt. Bland annat är den troligen orsaken till spridningen av den halvt legaliserade kapitalismen i städerna, vilken kineserna finner så betydelsefull.

Det kan invändas att denna bedömning och förutsägelse av situationen i Jugoslavien inte tar med arbetarklassens möjliga (eller troliga) roll i beräkningen. Varför skulle arbetarna helt fogligt titta på när de gradvis berövas de verkliga påtagliga fördelarna som de uppnådde genom revolutionen och fortfarande är i åtnjutande av under det nuvarande ledarskapet? Olyckligtvis är det inte svårt att besvara denna fråga. 'Marknadssocialismen' i Jugoslavien har en katastrofalt försvagande effekt på arbetarklassen. Det har länge varit välkänt bland socialister, och även bland ickesocialistiska fackföreningsmän, att kooperativa tillverkande företag *under kapitalismen* utgör ett allvarligt hot mot sammanhållningen och solidariteten i arbetarrörelsen. Detta beror på att arbetarna där i mångt och mycket är i samma situation som kapitalister. För att kooperativen skall blomstra, eller ens överleva, måste de vara vinstgivande i konkurrens med vanliga kapitalistiska företag. Arbetarna-ägarna måste därför bete sig som kapitalister, och det dröjer inte länge förrän de tänker som kapitalister också. Tursamt nog för arbetarrörelserna i de kapitalistiska länderna har producentkooperativer aldrig varit särskilt framgångsrika. Skadan har därför aldrig blivit stor. Kanske beror detta på att arbetarna inte finner det alltför lätt att lägga sig till med chefernas attityder och moral. Men det jugoslaviska systemet placerar alla arbetarna i producentkooperativer och håller dem också kvar där. Deras uppgift där är att göra en så stor vinst som möjligt på den fria marknaden. Det är svårt att förstå annat än att denna påtvingade och långa tillvänjning av kapitalistiska mål och metoder har en nedbrytande inverkan på de jugoslaviska arbetarnas klassmedvetande och kampvilja. Och det är inte svårt att föreställa sig att de långsamt och nästan omärkligt kommer att berövas sina förmåner ända tills de slutligen har försatts i samma situation som proletärerna i de kapitalistiska länderna. Någonstans längs denna väg kommer de utan tvekan att uppmärksamma vad som håller på att hända och börja arbeta för att återuppbygga sina klassorganisationer inom ekonomin och politiken. Men vid det laget kommer det nästan säkert att

vara för sent att gjuta in ett socialistiskt innehåll i något som då kommer att ha utvecklats till en kapitalistisk samhällsram.

Det kunde kanske påstås att vår analys kommer till samma slutsatser som den kinesiska. Men inte helt. Vi accepterar inte påståendet att ett återupprättande av kapitalismen redan har skett i Jugoslavien. Och som vi ser det är det inte en utveckling mot ett system med byråkrater och företagsledare vid makten, utan mot ett slag av storbolagskapitalism som troligtvis i viktiga avseenden kommer att likna det nuvarande franska systemet, dvs. en kombination av självägande bönder i jordbruket, storföretagsherravälde inom industrin och statlig planering av skatte- och banksystemen. Förövrigt är den kinesiska analysen med sin betoning av förräderier och imperialistiska ränker ett exempel på det slag av dogmatism som aldrig kan få grepp om föränderligheten i den situation som den försöker förklara och därför helt misslyckas med att övertyga alla utom dem som är beredda att helt okritiskt godta dess slutsatser. Oavsett om slutsatserna är korrekta eller inte, anser vi att det är allvarligt sinnade marxisters uppgift att inta en kompromisslöst kritisk inställning mot sådana sätt att resonera och argumentera.

Vad beträffar frågan om övergångsstadiet mellan kapitalism och socialism så stöder vår analys den kinesiska ståndpunkten: en återgång kan ske utan en våldsam kontrarevolution eller utländsk invasion. Eftersom en sådan återgång redan håller på i Jugoslavien, gör kineserna onekligen rätt i att varna andra socialistiska länder för att följa den jugoslaviska vägen. Men i stället för att ge sig hän i ett allmänt fördömande av allt jugoslaviskt borde man ha gjort varningen mer exakt, det vill säga påpekat precis vad som ska undvikas.

Om vi inte tar fel togs det ödesdigra steget i Jugoslavien när man beslutade att återupprätta vinsten som ledstjärna för den ekonomiska aktiviteten. Vinstmotivet som sådant, utan privat äganderätt, innebär inte kapitalism, men det ger oundvikligen upphov till ett kapitalistiskt tänkesätt och en kapitalistisk moral. Därigenom försvagas och förstörs slutligen de hinder som ligger i vägen för den ekonomiska eliten att tilltvinga sig de rättigheter och privilegier som hör ihop med den privata äganderätten. Vad varje socialist bör lägga på minnet och aldrig tröttna på att upprepa är: Det är inte bara nödvändigt att avskaffa det privata ägandet av produktionsmedlen utan man måste också avskaffa vinstmotivet. Se upp för marknaden, det är kapitalismens hemliga vapen! Omfattande planering är kärnpunkten för äkta socialism!

Vi påstår inte att produktionen för vinst genast kan avskaffas, än mindre att ett socialistiskt land kan hoppas på att reda sig utan marknaden i en snar framtid. Men vi menar att produktionen för vinst måste motverkas systematiskt och inskränkas så mycket som möjligt, och att samtidigt marknadsförhållandena måste övervakas och kontrolleras noga. Annars kan de likt en kräftsvulst, vars förlopp man inte rår på, undergräva socialismen med dödlig utgång som konsekvens.

Av detta följer inte, som många socialister tycks anse, att det jugoslaviska systemet med arbetarnas självstyre som sådant hotar socialismens existens i Jugoslavien. Det är arbetarnas självstyre i *samband med produktion för marknaden och för vinst* som hotar socialismen. Inom ramen för en omfattande planering är arbetarnas självstyre inte bara önskvärt utan det är, som vi ser det, ett oundvikligt steg i demokratiseringen av det socialistiska samhället ... Det bör därför införas så snart som möjligt, åtminstone som försöksverksamhet, och utvidgas så snabbt som arbetarnas ökande bildning och tekniska kunnande tillåter. Erfarenheter från Jugoslavien, både positiva och negativa, kan vara av stort värde för andra socialistiska länder när de påbörjar eller utvidgar utvecklingen av arbetarnas självstyre. Vi antar att det var detta Chrusjtjov avsåg när han vid sitt besök i Jugoslavien föregående sommar visade ett stort intresse för det jugoslaviska systemet för företagsledning och beslutade att skicka en delegation av experter från staten och från partiet för att studera förhållandena på platsen. Vi tolkade detta som ett gott tecken på att ryssarna avser att sätta fart med demokratiseringen av den

ekonomiska verksamheten och vill lära så mycket de kan av de jugoslaviska erfarenheterna. Vi såg inget i Chrusjtjovs uttalande som tyder på att ryssarna överväger att överge sitt enastående framgångsrika system för omfattande planering. Låt oss hoppas att vi hade rätt.

Låt oss hoppas att socialismen är utom all fara i sitt första hemland, och att den kinesiska rädslan för att Chrusjtjov skall leda sitt land längs den jugoslaviska vägen mot ett kommande återupprättande av kapitalismen är ogrundad.

Men detta innebär absolut inte att rådet att inte följa i jugoslavernas spår inte skulle ha någon betydelse i dagens värld. De nyare socialistiska länderna kan frestas att experimentera med marknadssocialism om de har problem med att få sin egen omfattande planering att fungera och samtidigt iakttar Jugoslaviens snabba tillväxt. De måste absolut varnas för marknads-systemet. I alltför stora portioner och utan lämpligt motgift, kan det vara livsfarligt.

Leo Huberman och Paul Sweezy: Efter Chrusjtjovs fall

Ur *Monthly Review*, dec. 1964.

De nya ledarna som tog över efter Chrusjtjov har redan tagit ett första steg mot vad som mycket väl kan utvecklas till en grundlig förändring av Sovjetunionens ekonomiska system. Enligt en artikel i *Business Week** (31 oktober 1964) har de givit till känna att produktionens inriktning och mängd och produkternas pris i ungefär en tredjedel av industrierna inom sko- och konfektionsbranscherna ska bestämmas av marknaden och inte av planen. Den sammanfattande rubriken över artikeln i *Business Week* är: 'Orsaken till att Ryssland minskar planernas inflytande: Ekonomer av den "liberala" skolan går i spetsen för en övergång till marknadsprisbildning* och vinstmotiv som styrmedel för produktionen; Metoden provas som botemedel mot trasslet med konsumtionsvarorna.' Detta är uppenbarligen ett steg i riktning mot det jugoslaviska systemet. Det är emellertid inte resultatet av en plötslig förändring i partitoppens tänkande. En debatt om prisernas och vinsternas roll har pågått i flera år bland ekonomerna i Sovjetunionen. När Chrusjtjov var i Jugoslavien på sommaren 1963, visade han sig vara mycket intresserad av värdlandets ekonomiska teorier, och *Business Week* berättar att två konfektionsfabriker har använt det nya systemet på försök sedan i våras. Det steg som nu har tagits har alltså förberetts sen länge. Att steget kommer just nu verkar innebära att de nya ledarna vill visa att de är fast beslutna att genom ekonomiska reformer fortsätta längs vägen mot ett marknadssystem och bort från den allomfattande planeringen.

I artikeln 'Fredlig övergång från socialism till kapitalism' har vi påpekat att vi anser att denna utveckling innebär ett allvarligt hot mot socialismens överlevande. Vi ser därför med oro och dystra förningar på dessa åtgärder. Och vi anser det ännu mer beklagligt att dessa åtgärder kommer just nu, när utvecklingen av teorierna för resurs-produktanalys och för programmering (både i Sovjetunionen och annorstädes) har hunnit så långt. Helt nya försök med ekonomisk planering skulle nu kunna göras eftersom även utvecklingen av de datorer som skulle göra tillämpningen av ovanstående teorier möjlig, har kommit långt.

Men man kan inte förneka att det finns en mycket enkel förklaring till övergången till marknadssystemet. Inget planerat system, oavsett hur väl genomtänkt och genomfört det är, kan av egen kraft förmå människorna att fullgöra sina uppgifter troget och effektivt. Människorna måste antingen tvingas att göra det – och denna metod har aldrig någon socialist trott på utom som en nödfallsåtgärd vid allvarlig fara – eller så måste de vilja göra sin del, antingen för att de känner sig som deltagare i ett stort kollektivt arbete som det är värt att satsa på, eller för att de förbättrar sina egna materiella villkor om de gör sin del väl. I Sovjet har alla dessa drivfjädrar förekommit, även tvång, men det är helt klart att de första fyrti årens storslagna resultat i det ekonomiska uppbyggnadsarbetet och i försvaret mot utländska angrepp varken kunde uppnås genom inverkan av materiella drivfjädrar eller av tvång. Det

var bara de sovjetiska arbetarnas tillit till revolutionens löften och ideal som gjorde det möjligt för det sovjetiska samhället att klara de stora utmaningarna och de svåra kriserna.

På senare år har denna tidiga entusiasm och kämparanda avtagit och inget system med materiella drivfjädrar har använts för att ersätta den. Fastän avmattningen började redan innan Chrusjtjov kom till makten har den varit tydligast under hans tid. I *New Statesman* (23 oktober 1964) berör K. S. Karol kärnan i problemet:

Under hans tid ... blev Ryssland allt mer avpolitiserat och misstroget inför framtiden. Denna allmänna stämning har visat sig vara en utomordentligt stor svaghet. I ett kollektivt samhälle där det inte finns något vinstbegär och där den individuella vinningslystnaden får föga uppmuntran är det bara den politiska målmedvetenheten som kan ge kraft åt individernas ansträngningar och på så sätt göra samhället levande. Politisk målmedvetenhet kräver i sin tur ett öppet utbyte av idéer och kamp mellan idéer.

Varken Chrusjtjov eller hans efterträdare har ännu vågat lätta på trycket uppifrån för att låta de sovjetiska arbetarna återerövra revolutionens landvinningar och forma dem efter sina egna önsknings. Det enda alternativet till detta är att inrätta ett system med materiella drivfjädrar som riktar arbetarens uppmärksamhet inåt, på hans personliga angelägenheter, och samtidigt än en gång återupprättar vinstmotivet och återuppväcker den individuella vinningslystnaden. Man kan bara hoppas – fast det för närvarande inte ser särskilt hoppfullt ut – att den tid av förvirring och kamp som troligen kommer i Sovjetunionen ska leda till att de individer och grupper som tävlar om makten kommer att tvingas att söka stöd hos folket. Då skulle man återupptäcka vilken oerhörd ekonomisk kraft som kommer ur ett allmänt deltagande i landets styrelse och förvaltning, och nya och oanade möjligheter skulle öppna sig för världens första socialistiska land.

Charles Bettelheim: Planering och marknad

Ur *Monthly Review*, april 1965.

Det är för att jag delar er grundsyn som jag vill säga ett par ord i en fråga där jag inte är överens med er. Det är frågan om hur produktionsprogrammet för företag i konsumtionsvaruindustrierna ska bestämmas. Ni berör den frågan framförallt i artikeln 'Efter Chrusjtjovs fall' i decembernumret 1964.

Ni redogör på ett kritiskt (och, som jag tycker, ensidigt) sätt för beslutet i Sovjetunionen att låta en tredjedel av företagen i sko- och konfektionsbranscherna styras av konsumenternas efterfrågan i stället för av administrativa riktlinjer från de planerande myndigheterna. Ni framställer detta som ett beslut att överge planeringen till förmån för 'marknaden'. Därigenom intar ni samma ståndpunkt som tidskriften *Business Week*.

Jag tror inte att frågan kan behandlas vetenskapligt på detta sätt.

De erfarenheter som man har gjort vid planeringen i Sovjetunionen, Kina och de socialistiska länderna i Europa, visar helt klart att – med det informationssystem som för närvarande står till de planerande myndigheternas förfogande – centralt bestämda, detaljerade produktionsmål för med sig ett avsevärt slöseri med samhällets arbetskraft. Under den första tiden av socialistisk planering måste avgörande förändringar av produktionsapparaten åstadkommas. Det viktigaste är då att uppnå vissa mål, och dessa ska uppnås utan hänsyn till kostnaderna. Det slöseri som vi talade om kan då betraktas som priset man måste betala för att kunna förändra de nedärvda och föråldrade förhållandena inom jordbruk och industri. När dessa stora förändringar har genomförts, visar emellertid erfarenheten att den planeringsmetod som man från början har använt sig av blir allt mindre lämplig. Problemet blir nu att få en maximal tillväxttakt på ekonomin och samtidigt snabbt tillfredsställa konsumtionsbehovet.

Produktionen av konsumtionsvaror och produktionsmedel blir allt mer mångsidig och därigenom allt svårare att styra centralt. Detta har samtliga socialistländer erfårit, även Sovjetunionen och Kina. Förr eller senare blir det nödvändigt att inrätta ett sätt att styra ekonomin som gör det möjligt att snabbt och korrekt reagera på konsumenternas konkreta behov. Med konsumenter avses då både individer och statliga företag som konsumerar andra statliga företags produkter.

Med de metoder för bokföring, statistik och informationsuppsamling som för närvarande står till buds, är en central styrning som tar konsumentefterfrågan med i beräkningen helt omöjlig att genomföra i en komplicerad ekonomi utan slöseri. Det har erfarenheten visat.

Särskilt under ett besök i Kina som jag gjorde nyligen blev jag förvånad över hur mycket självständighet de statliga handelsföretagen hade. Handelsföretagen gör upp detaljerade kontrakt med olika producerande företag, vilka i sin tur (även inom den statliga sektorn), gör utkastet till sina egna planer *i nära kontakt med handelsföretagen*. Som jag redan har påpekat, visar erfarenheten att resultatet av att inte ta hänsyn till konsumtionsefterfrågan är slöseri med samhällets arbetskraft, framför allt genom att onödiga varor tillverkas. Det är ett välkänt faktum att textilindustrin i Sovjetunionen så sent som år 1964 fortfarande tillverkade tyg för flera hundra miljoner rubel som det inte fanns någon efterfrågan för. Andra konsumtionsindustrier har också lager för flera hundra miljoner rubel som de inte kan få sålda. Detsamma gäller för produktionsmedel. En del kan inte användas av företagen på något lämpligt sätt bara för att företagen inte tillfrågades när ritningarna drogs upp.

Under två besök i Sovjetunionen under 1964 kunde jag iaktta de ansträngningar som gjordes för att komma ifrån arvet efter den 'administrativa planeringen' (ett slag av planering som var nödvändig under de första åren av sovjetmakt och till och med ända tills ganska nyligen). Ett av de största hindren var helt klart de ideologiska fördomarna, särskilt rädslan för att låta 'marknaden' spela en avgörande roll i den ekonomiska utvecklingens planering.

Jag för min del tycker att detta är att fästa en överdriven vikt vid ord och att det har mycket allvarliga följder för den praktiska planeringen och för socialismens utveckling.

Jag tycker att folk som skriver om de här frågorna utanför de socialistiska länderna borde akta sig för att, även indirekt, argumentera mot dem som håller på och försöker göra sig av med vissa helt verbala myter.

Jag tycker absolut inte att försöken att tillfredsställa individers och företags konkreta behov kan beskrivas som att man ersätter planeringen med 'marknaden'. Egentligen är det ett sätt att göra innehållet i planen mera tillfredsställande, både socialt och ekonomiskt, än det skulle vara om planen vore resultatet av godtyckliga administrativa beslut. De senare resulterar ofta i avsevärda förluster för ekonomin och leder, av just den anledningen, till att planerna motarbetas.

Problemet består i – och det är viktigt att diskutera det utan att använda klyschor – att avgöra hur man skall ta reda på och uppmäta industriella och individuella konsumenters verkliga behov. Det är också nödvändigt att avgöra hur de övergripande riktlinjer som utarbetas i planen (och som bör få företräde framför företagets och individernas behov när helst så är nödvändigt) ska tas med i beräkningen.

Svaren på dessa frågor börjar nu dyka upp, särskilt genom de diskussioner om hur planeringen av investeringar och priser skall utformas, vilka nu förs i Sovjetunionen och andra socialistiska länder.

Enligt min åsikt kan man inte ha en effektiv central planering förrän man har upptäckt den centrala planeringens alla begränsningar. Först när man tar hänsyn till dessa begränsningar

kan en äkta ekonomisk planering komma till stånd. Då kommer inte längre faran att hamna i det jugoslaviska systemet att finnas. Detta system är (ur ekonomisk synpunkt) helt enkelt ett tecken på den administrativa planeringens oförmåga att lösa vissa problem.

Jag skulle vilja tillägga att det i Sovjet för närvarande är en allmän regel att inte låta företagen fritt bestämma över sina priser. Detta är en avgörande skillnad mellan det jugoslaviska systemet och de metoder som nu prövas i Sovjet.

När man diskuterar planering och olika sätt att exakt tillfredsställa individers och industriers behov finns det en myt som man måste akta sig för. Det är föreställningen att alla dessa problem kan lösas med programmering, med resursproduktmetoder och med datorer. Detta är en myt som är mycket spridd bland nybörjare inom ekonometrin* men som experterna aktar sig för, eftersom de känner till begränsningarna hos de maskiner som för närvarande finns.

I det här sammanhanget vill jag betona att mycket arbete läggs ned i Sovjetunionen på att lära sig utnyttja de möjligheter som datorer och ekonometriska metoder erbjuder planeringen.

Detta arbete, som jag särskilt diskuterade med framlidne ledamoten av vetenskapsakademien, Nemchinov, och med nuvarande chefen för institutet för tillämpad ekonometri, professor Fedorenko, har visat att det finns många svårigheter att bemästra på detta område. Man försöker naturligtvis övervinna dessa svårigheter, men problemen är sådana att det utan tvekan kommer att ta fem till tio år innan några större praktiska resultat kommer att uppnås. Begränsade resultat kan naturligtvis uppnås inom en kortare tidsrymd.

Man försöker faktiskt främja en ökad användning av datorer och nya metoder för centralstyrning, inte så mycket för den rent administrativa planeringen som för ledningen av företag. Men man har då många problem att brottas med:

1. *Terminologi för statistik och bokföring.* Det förekommer så stora olikheter i den terminologi som används i olika industribranscher att en av de första uppgifterna är att standardisera terminologin. Här måste man ta hänsyn inte bara till vad som krävs för rent statistiska ändamål, utan också till vad kommande arbete med operationsanalys* kan kräva. Några analysmodeller har ännu inte utvecklats eftersom värdet av dem i stor utsträckning beror på vilka slags data som finns tillgängliga.

2. *Hopsummering av primära ekonomiska och tekniska data.* Man måste besluta på vad sätt de utspridda primäruppgifterna ska summeras och hur man ska bära sig åt för att inte värdefull information går förlorad under summeringens gång. Om man får döma av den nuvarande situationen kommer olika nivåer för beslutsfattande att finnas under en mycket lång tid. För varje beslutsnivå krävs då en särskild nivå av hopsummering.

3. *Nuvarande prisstruktur i de socialistiska länderna.* Detta problem, som är både teoretiskt och praktiskt, är förmodligen ett av de mest svårlösta. Det nuvarande prissystemet har byggts upp på historiskt bestämda grunder och det är inte möjligt att göra förnuftiga beslut med systemet som grund. Detta gäller på alla nivåer, centrala och decentraliserade. Men medan det på en decentraliserad nivå alltid är möjligt att snabbt uppmärksamma de förskjutningar som ett orimligt prissystem åstadkommer, gäller detta inte på central nivå. För att kunna komma fram till en mera centraliserad företagsledning måste man ha ett prissystem som verkligen är meningsfullt, det vill säga ett som inte bara tar hänsyn till det antal arbetstimmar som åtgår för varje produkt, utan också produkternas samhällsnytta. Det sker för närvarande en hel del viktiga undersökningar om denna fråga i Sovjetunionen och i andra socialistiska länder.

4. *Frånvaron av en allmän ekonomisk modell för hela ekonomin.* Svårigheterna på detta område skulle kunna lösas med datorer. Men dessa är ännu inte tillräckligt utvecklade för att

kunna klara av alla de variabler som måste ingå i en sådan modell för att den skall kunna få något praktiskt värde.

Mycket arbete läggs ned på att utveckla sådana *optimeringsmodeller*.* Man börjar med modeller för branscher. Men även på denna nivå finns det tusentals variabler som måste tas med i beräkningen. En modell av ett stort lands hela ekonomi blir så invecklad att de modeller som man hittills har kunnat utveckla, bara har varit av teoretiskt intresse.

5. *Frånvaron av automatisk styrning av de enskilda produktionsenheterna.* Vid diskussioner om matematiska metoder i företagsledningen med dem som är ansvariga för den aktuella sovjetiska forskningen på området, finner man, att de nästan alla är överens om en sak: en mer eller mindre automatiserad central företagsledning kan bara uppnås (när väl alla andra problem är lösta) om de enskilda produktionsenheterna själva redan har fått en automatiserad styrning genom moderna elektroniska instrument. Detta är ett mål som man också har gett sig i kast med att lösa. Framgångar på detta område skulle utgöra en materiell grund för den fortsatta utvecklingen. De andra problemen som skall lösas är ju, (förutom utvecklingsarbetet av lämpliga datorer) inte av materiell utan av teoretisk karaktär.

Dessa är de påtagliga problem som förhindrar eller försvårar användandet av programmering och datorer, och de kan inte avfärdas med enkla recept som ställer de två begreppen 'marknad' och centralplanering emot varandra. Dessutom finns problemet om hur man skall tillfredsställa individernas och industriernas konsumtionsbehov kvar, även sedan man har skapat alla förutsättningarna för en starkt centraliserad planering.

Vad jag har sagt ovan innebär på intet sätt att jag är överens med förslagen att utöka användningen av 'materiella drivfjädrar', och att låta 'vinsten' ligga till grund för dessa 'materiella drivfjädrar'. Det är en helt annan fråga. Man för då in sådana drivfjädrar i den socialistiska ekonomin som socialismen står främmande inför. Om dessa tillåts att spela en alltför stor roll kommer de att hindra socialismens utveckling. Detta problem har av vissa sovjetiska ekonomer, den förste var Liberman, blandats ihop med det problem som jag har diskuterat ovan, vilket bland annat också har givit upphov till förvirrade uttalanden av bland annat Chrusjtjov. Men det rör sig egentligen om två helt skilda problem.

Det är en sak att utforma produktionsenheternas arbetssätt på ett sådant sätt att de så korrekt som möjligt tillfredsställer individernas och industriernas konsumtionsbehov och att för den skull tillåta dem att fungera tillräckligt fritt. Men det är en helt annan sak att 'intressera' dem för sina vinster. Detta är två helt olika åtgärder som, och jag upprepar, vissa sovjetiska ekonomer avsiktligt har blandat ihop. Det finns ingen anledning för oss att göra samma misstag.

När den gör utkastet till sin plan (som sedan justeras på begäran av de centrala myndigheterna), bör varje produktionsenhet sträva efter att i största utsträckning hushålla med den samhällseliga arbetskraften (och detta innebär samtidigt att vinsten ökas). Det kan vi hålla med om. Men detta behöver inte innebära att direktörerna eller arbetarna på varje företag ska dela upp vinsten eller en del av den mellan sig. Den ena frågan är helt skild från den andra, och det är just detta faktum som måste klargöras.

Leo Huberman och Paul Sweezy: Svar från redaktörerna

Ur *Monthly Review*, New York, april 1965.

Det är värdefullt att professor Bettelheim påpekar och betonar att försök att inrikta de ekonomiska planerna på att tillfredsställa konsumenternas (vare sig de är människor eller producerande enheter) behov inte alls är samma sak som att ge marknaden oinskränkt makt och inte samma sak som att låta ekonomin ledas av materiella drivfjädrar (till exempel i form

av vinstdelning). Vi håller med om detta och vi beklagar om någonting vi sa i vår artikel gav ett motsatt intryck. Det är också förnuftigt att betona ekonometrins och datorernas begränsningar som hjälpmedel till effektiv planering. Och det är sant att de inte skulle kunna lösa problemet med hur konsumtionsbehoven ska tillfredsställas även om de vore fulländade. Man kan ju lätt tänka sig en mycket effektiv och genomarbetad plan för tillverkning av just sådant som konsumenterna inte önskar.

Men när detta är sagt, måste vi ändå uttrycka vår oro över utvecklingen i Sovjetunionen (och i andra östeuropeiska länder, framför allt i Tjeckoslovakien). Det är inte så att vi motsätter oss en anpassning av produktionen till konsumenternas behov. Det vore ju absurt. Problemet ligger i de metoder som används för att åstadkomma denna anpassning. Och här kan vi bara upprepa att vad vi har läst om reformerna (inte bara i *Business Week*, naturligtvis, fastän det mesta har stämt med vad som har stått i *Business Week*) får dem att framstå som en rörelse i riktning mot det jugoslaviska systemet. Anpassningen av planerna till konsumenternas behov ser ut att gå jämsides, steg för steg, med upprättandet av lönsamheten som det huvudsakliga, och kanske till och med det enda, måttet på ett företags framgångar. Detta är logiskt och kan kanske i sig själv till och med vara önskvärt. Men när man tar nästa steg, vilket man redan ser ut att göra, och arbetarnas och företagsledarnas ersättning görs beroende av lönsamheten, då har man vare sig detta är avsikten eller ej lagt grunden till socialismens sammanbrott och kapitalismens återupprättande.

Bettelheim säger att detta inte *behöver* hända. Men frågan är om det inte *redan* händer. Bettelheim behandlar inte detta problem, men vad han säger om hur sovjetekonomer har behandlat problemet är absolut inte lugnande. Kan det inte vara så att vad Bettelheim kallar 'ideologiska fördomar' och avfärdar med sådana nedsättande benämningar som 'verbala myter', i verkligheten är ett uttryck för en djupt känd marxistisk övertygelse att produktion med sikte på lönsamhet, hur det än förskönas, är skadlig och i längden ödesdiger för socialismens och kommunismens utveckling?

Det finns ingen som är mer kvalificerad än professor Bettelheim för att belysa dessa frågor som (för oss) är av avgörande betydelse. Vi hoppas att vi i ett framtida nummer av *Monthly Review* får publicera hans synpunkter på några av de problem som vi här har pekat på men inte diskuterat.

Charles Bettelheim: Socialismen och marknaden

Ur *Monthly Review*, New York, sept. 1965.

Erfarenheten har visat att de starkt centraliserade former av planering som lämpar sig för en jämförelsevis enkel ekonomi leder till allt mera slöseri när ekonomin blir mer invecklad. Resultatet kan bli en lägre utvecklingstakt och till och med ekonomiskt stillastående. Ett exempel på detta är den tjeckiska ekonomin under de senaste åren.

Anledningen till detta är att det inte finns något system varigenom exakt och tillräckligt detaljerad information snabbt kan erhållas, och inte heller något sammanhängande och samordnat system för att fatta beslut. Båda dessa typer av system är nödvändiga för en starkt centraliserad planering i ett komplicerat samhälle. Utan dem uppkommer ett ökande slöseri med resurser.

Man kan inte utan förändringar behålla det centraliserade system som var effektivt för en enklare ekonomi. Det är omöjligt att ersätta det byråkratiska och administrativa system som nu råder med ett system av datorer som skulle kunna behandla all den information som behövs för att effektiva centrala beslut skulle kunna fattas tillräckligt snabbt för hela landet. Den matematiska tekniken är inte tillräckligt utvecklad för det ännu. Om alla de tekniska

framsteg som kan vara möjliga tas med i beräkningen, tror specialisterna att det kommer att dröja till omkring år 1980 innan man kan få ett helt automatiserat styrsystem ens för den tunga industrin, och även detta kan visa sig vara en alltför optimistisk uppskattning. Vad beträffar det nuvarande centraliserade systemet vet vi att, med nuvarande metoder för informationsbehandling, skulle det krävas en ofantlig utbyggnad av planeringsinstanserna för att systemet skulle kunna behållas. Man skulle vara tvungen att utöka personalen två eller tre gånger fortare än totalproduktionens ökning, och resultatet skulle ändå bli en allt sämre och sämre samordning mellan besluten.

Erfarenheten visar också att slöseriet med resurser, när det går för långt, har en demoraliserande effekt som kan leda till att all disciplin gentemot planeringen överges.

I praktiken går upplösningen av disciplinen till på så sätt att ett nytt system för beslutsfattande inom ekonomin uppkommer jämsides med det officiella. Man har kunnat lägga märke till denna företeelse på många ställen i de socialistiska länder som, trots att deras ekonomier har blivit mycket komplicerade, har velat hålla fast vid ett ytterst centraliserat beslutssystem som tidigare har fungerat väl. Där har man å ena sidan ett officiellt system av centraliserade regler som arbetar allt långsammare och allt mindre effektivt. Å andra sidan finns ett informellt system genom vilket de som i verkligheten är ansvariga för produktionen fattar beslut i ett ökande antal frågor. Dessa beslut innebär, åtminstone för närvarande, överträdelse av de formella reglerna. Detta informella system tolereras emellertid i praktiken ty utan detta skulle ekonomin lamslös totalt.

När vi talar om ett företag vars vinster ägs kollektivt tror jag inte att det spelar någon roll att man blandar ihop produktion 'för vinstens skull' och vinsten som 'mått på företagsledningens effektivitet'. Om priser och löner bestäms i planen är vinsten bara ett av måtten på företagsledningens kvalitet. Företagets verksamhet – dess produktion och investeringar – bestäms ju av planen i hela samhällets intresse.

Följaktligen tror jag inte att utvecklingen mot en situation där produktionen görs 'för vinstens skull' är av den karaktär eller omfattning som *Monthly Reviews* svar gör gällande. Utvecklingen pekar bara på att det är nödvändigt att från grunden förändra det system för planering och företagsledning som har nedärvt från de inledande perioderna av det socialistiska uppbyggnadsarbetet. Men å andra sidan har utvecklingen vissa andra oroande sidor. Dessa beror just på avsaknaden av en tillräckligt välgrundad teori om vinstens roll som mått på företagsledningens effektivitet. Det är särskilt allvarligt när man inte gör någon åtskillnad mellan vinsten som 'indikator i planen' och vinsten som 'drivfjäder'. Om den nuvarande utvecklingen bevisar någonting, så är det att vi bara genom att göra denna nödvändiga åtskillnad och den analys som detta kräver, kan undvika den tveeggade faran: slöseri och ekonomisk tillbakagång å ena sidan, och återupprättandet av vinsten som produktionens mål å den andra.

Vi står således när allt kommer omkring inför nödvändigheten av en teoretisk analys av den egentliga innebörden av statlig äganderätt, av de ekonomiska och juridiska enheternas karaktär och av de socialistiska produktionsförhållandenas* förändring i samband med produktivkrafternas* utveckling.

Maurice Dobb: Socialismen och marknaden

Ur *Monthly Review*, New York, sept. 1965.

Jag är så helt överens med större delen av professor Bettelheims träffande och klara yttranden om planering i socialistiska länder (i artikeln Planering och marknad), att jag inte gärna vill uttrycka en avvikande mening på någon punkt. Men hans kortfattade översikt av marknadens

plats i planeringen förstörs, enligt min åsikt, av en sak, nämligen den negativa synen på den pågående utvecklingen mot ökad användning av 'materiella drivfjädrar' i socialistiska länder. Bettelheim är även negativt inställd mot drivfjädrar för hela företaget, baserade på 'nettoinkomsten' eller lönsamheten. Sweezy och Huberman understryker ytterligare denna negativa inställning i sitt svar. Jag tycker att detta är ett utslag av om jag så får säga, en ganska romantisk dogmatism som inte stämmer med den historiska erfarenheten och inte heller med en planerad socialistisk ekonomis verkliga behov. Man undrar faktiskt om sådana invändningar hade fått en så framskjuten plats, eller ens uttryckts, om inte Peking nyligen hade kastat ur sig en del ganska barnslig vänsterkritik av de andra socialistiska länderna i den pågående ideologiska debatten.

Jag undrar om professor Bettelheim är mot användningen av 'materiella drivfjädrar' *överhuvudtaget* eller bara mot en ökad användning? Om det senare är fallet, skulle jag vilja påstå att det är en sak som måste avgöras erfarenhetsmässigt. Det är inte en fråga om principer. Om han invänder mot användningen överhuvudtaget, tycks det mig, att han också i konsekvensens namn måste invända mot alla system där man betalar enligt prestation, och kanske invända ändå mer mot dessa, ty ingenting kan väl vara mer 'individualistiskt' än ackordslöner. Kritiken mot 'drivfjädrar som inte hör hemma i socialismen' måste i så fall gälla inte bara den nuvarande utvecklingen i Sovjetunionen utan också den period av den sovjetiska revolutionen när Lenin (mot dåtidens romantiker och utopister bland bolsjevikerna) förespråkade just dessa materiella drivfjädrar. Att förneka de materiella drivfjädrarnas 'socialistiska' karaktär, vare sig de är kollektiva eller individuella, betyder utan tvekan att man inte klart har uppfattat skillnaderna mellan det socialistiska stadiet i utvecklingen och det kommunistiska. I detta sammanhang kan man komma ihåg Lenins uttalande om 'att idag försöka praktisera vad som hör hemma i en fullt utvecklad, helt stabiliserad, formad och mogen kommunism, vore som att försöka lära en fyraåring avancerad matematik' ('Radikalismen', kommunismens barnsjukdom).

Men kanske är det förhållandet att drivfjädrarna för företaget bestäms av dess lönsamhet (nettoinkomst) som är den egentliga orsaken till invändningarna. Det är åtminstone detta som redaktörerna mest riktar sin uppmärksamhet på. Man måste väl ändå medge att det måste finnas något slag av drivfjädrar som anpassar företagens intressen till samhällsintresset och till den ekonomiska planens program. (Jag kan inte se hur detta skulle kunna förnekas utom möjligen av dem som förnekar möjligheten av så kallade 'icke-antagonistiska motsättningar*' mellan företagens intressen och helhetens intressen, eller av dem som tror att sådana motsättningar om de uppstår, kan avskaffas genom propaganda eller genom administrativa order.) Om det nu ska finnas drivfjädrar, varför är det då värre att ha sådana som beräknas efter företagens nettoinkomst än att ha andra sorters drivfjädrar, till exempel sådana som grundar sig på uppfyllandet av ett mål för den totala produktionen eller på en uppsättning så kallade 'kvalitativa' mått? Särskilt som erfarenheten har visat att alla dessa andra sorters drivfjädrar har allvarliga praktiska brister. Det är ingenting nytt (eller Chrusjtjov-'revisionistiskt') med att använda drivfjädrar som baserar sig på bokföringsresultat (lönsamhet). I det här fallet kan jag inte hjälpa att jag tror att redaktörerna har blivit vilseledda av antingen borgerliga eller kinesiska journalisters dåliga minneskunskaper. Själva idén att använda lönsamheten som ett mått på företagens verksamhet går tillbaka till 1920-talet då principen om *Chozrastjot* först fastslogs, det vill säga till Lenins tid. I början av femårsplanen år 1929 blev principen åter fastställd som styrmedel för den självständighet som företagen hade. År 1936 infördes, i form av Direktörsfonden (senare omdöpt till Företagsfonden), en drivfjäder för hela företaget som beräknades efter lönsamheten. Fram till idag har detta inte varit den enda typen av drivfjädrar, utan har kombinerats med andra, som till exempel belöningar för uppfyllande av planen. Inbetalningar till fonden har genom lag begränsats till en relativt liten andel av den totala

lönesumman. Nyheterna i de system som bland andra Liberman och Sik presenterar är helt enkelt att göra lönsamheten (mätt över en period av flera år) till den viktigaste beräkningsgrunden för drivfjädrar (såväl individuella som kollektiva) och till ett mått på företagens prestationer.

‘Lönsamhet’ i en socialistisk ekonomi betyder det bokföringsmässiga överskottet eller nettoinkomsten i företaget. Företaget är emellertid fast förankrat inom ramarna för en planerad ekonomi, som har många sätt att styra åtminstone den makroekonomiska* strukturen. Det verkar nästan överflödigt att påpeka att ‘lönsamhet’ i den här betydelsen är någonting helt annat än det vinstmotiv och den vinstmaximering* som är ledstjärnan i kapitalismen. Varje likhet mellan dem är en likhet bara till formen, och att betona likheterna är, anser jag, att skapa förvirring. (Detta är utan tvekan en av anledningarna till att borgarklassens journalister är så intresserade av dessa likheter.) Frågeställningen idag är helt enkelt om dessa ‘medel’ som används för att kontrollera ekonomin i huvudsak skall vara tvångsmässiga och ‘administrativa’ (som de har varit tidigare, med vissa allvarliga negativa resultat) eller om de skall vara (åtminstone vad beslut på företagsnivå beträffar) mindre direkta och ‘ekonomiska’, dvs sådana som fungerar genom priser och drivfjädrar.

Jag är helt överens med både redaktörerna och professor Bettelheim om att denna planerade ram måste innehålla en kontroll av företagets prissättning, antingen i form av en detaljerad prissättning eller i form av maximipriser för åtminstone större delen av produkterna. Samtidigt behövs naturligtvis också ekonomiskt riktiga (i en eller annan betydelse) förhållanden mellan priserna. Jag håller också med om att Jugoslavien vid en tidpunkt gick för långt vad ‘frigörandet’ av företagen från kontroll beträffar, men det är fel att påstå att det inte förekommer någon planering av priserna i Jugoslavien idag. Priskontrollen har återinförts och utökats under de sista fem eller sex åren, och år 1962 inrättades en statlig priskontrollnämnd för detta syfte.

Får jag avsluta genom att citera en utmärkt och klar sammanfattning av den ståndpunkt, som professor Ota Sik från Prag gett uttryck för i anslutning till sina egna förslag (vilka i vissa avseenden går längre än professor Libermans)?

Under Stalinkultens tid bortsåg man allt mer och mer från företagens (såsom samfund av producer) materiella intressen. Formellt tillämpades kostnadsberäkning, men samtidigt minskades den materiella uppmuntran som syftar till att minska produktionens kostnader och till att öka produktion och försäljning i överensstämmelse med konsumenternas efterfrågan ... Socialistiska marknadsförhållanden i ett system av socialistisk planering förutsätter en stor bestämmanderätt för företagen, inte bara över planernas utformning, utan också, och detta är kanske viktigare, över deras genomförande, det vill säga vid lösningen av alla de problem som dyker upp från den egna dagen till den andra ... Vid produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå och vid nuvarande arbetsförhållanden är de materiella drivfjädrarna onekligen de viktigaste drivfjädrarna. Drivfjädrarnas beroende av kvantitativa mål har hittills varit ett av de största hindren för ökad effektivitet ... Det nya systemet för företagsledning avser att skapa ett ekonomiskt klimat i vilket arbetarna, medan de beslutar förhållandevis självständigt om produktionsprogrammet, har ett så stort materiellt intresse som möjligt för att göra sitt yttersta för att tillfredsställa samhällets behov och utnyttja såväl arbetskraft som produktionsmedel på effektivast möjliga sätt.

Den mer omfattande frågan om förhållandet mellan planeringen och marknaden sammanfattar han på följande sätt:

Ända till nyligen har sambandet mellan marknad och plan uppfattats på ett felaktigt sätt. Marknadsbegreppet har använts på ett skamsat sätt när man har talat om socialistiska ekonomier. Man har haft den felaktiga föreställningen, att planerad samordning samhället och planerad ledning av produktionen var absoluta motsatser till marknadsstyrning, till användandet av marknadskrafter. Man antog att planering bara förekom i socialistiska system och produktion för marknaden bara i

kapitalistiska. Dessa orubbliga teoretiska förutsättningar gjorde mycket skada ... Skillnaden består inte i att produktionen i ett kapitalistiskt samhälle nödvändigtvis är marknadsinriktat och att marknaden inte spelar någon som helst roll i ett socialistiskt samhälle. Planerad socialistisk produktion bör ständigt försöka tillfredsställa marknadsefterfrågan... Vår produktion skiljer sig från kapitalismen, inte genom att den inte behöver möta marknadens krav, utan genom att det är ett annat slag av produktion för en annan slags marknad. (*World Marxist Review*, London, 1965, nr. 3, sid. 17-19.)

Charles Bettelheim: Svar till Dobb

Ur *Monthly Review*, New York, jan. 1966.

I septembernumret 1965 av MR kritiserar Maurice Dobb på flera punkter de argument om 'materiella drivfjädrar' som jag förde fram i aprilnumret samma år. Jag skulle vilja bemöta kritiken punkt för punkt.

1. Dobb beskriver min ståndpunkt som 'en ganska romantisk dogmatism som inte stämmer med den historiska erfarenheten och inte heller med en planerad socialistisk ekonomisk verkliga behov'. Jag anser inte att man kan föra en diskussion framåt genom att sätta etiketter på varandras ståndpunkter. Lika gärna skulle jag kunna kalla Dobbs ståndpunkt för 'pessimistisk dogmatism', men det skulle på intet sätt belysa de problem vi diskuterar.

Desto viktigare är det emellertid att diskutera den historiska erfarenheten och en socialistisk ekonomisk verkliga behov. Och det är här som jag tror att vi skall finna hållbara argument för min ståndpunkt.

För det första begränsar sig inte ett socialistiskt samhälles verkliga behov till ett område som kan tillfredsställas genom materiell produktion. Att inte inse detta är ett exempel på 'ekonomism'.* (Jag säger inte detta för att fortsätta etiketterandet utan för att påminna läsarna om en tankeströmning som inte är förenlig med marxismen, men som ofta har utövat ett negativt inflytande på vissa marxister.) Det finns alltså även andra behov och dessa har att göra med uppbyggandet av ett nytt samhälle i vilket en ny sorts människa skall kunna utvecklas. Håller man med om detta, måste man väl också hålla med om att vissa medel eller arbetsformer som i och för sig kan ha stora kortsiktiga fördelar för produktionen ändå måste förkastas för att de inte överensstämmer med ett socialistiskt samhälles behov.

För det andra visar den historiska erfarenheten att en begränsning i användningen av materiella drivfjädrar – speciellt av den formen där arbetarna får del av 'vinsten' i 'sina' företag – inte alls hindrar snabb ekonomisk tillväxt och stora tekniska framsteg. Detta var en erfarenhet i Sovjetunionen under flera årtionden. Det är erfarenheten i Kina idag. I Kina har de materiella drivfjädrarna minskats ner till ett minimum, särskilt i industrin. Där får arbetarna månadslön, utan ackord, och mycket blygsamma materiella belöningar. Med detta system utvecklas den kinesiska ekonomin snabbt och produkternas kvalitet och antalet uppfinningar är sällsynt hög.

Faktum är att om man ser till den historiska erfarenheten, vilket man bör göra, kan man inte undgå att dra den slutsatsen att om materiella drivfjädrar används utöver en viss gräns, så har de en nedbrytande effekt på ett socialistiskt samhälle (eller ett samhälle där man bygger socialismen). Går man över gränsen, blir resultatet att man främjar egoism, individualistiska beteenden och bedrägeri. Därigenom blir det allt svårare att kontrollera produktionen och, följaktligen, allt svårare att bygga socialismen.

2. Dobb frågar om jag är emot alla materiella drivfjädrar eller bara mot en utökad användning av dem. Om det senare skulle vara fallet tycker han att man borde låta erfarenheten avgöra frågan och inte göra den till en principfråga.

Mitt svar är, vilket framgår av vad jag redan har sagt, att frågan om hur mycket man skall använda sig av materiella drivfjädrar naturligtvis beror på vilka de konkreta förhållandena är, men att det finns vissa principiella gränser. Man har överskridit dessa gränser när de negativa effekterna är större än de positiva.

Kärnpunkten i frågan är sättet att beräkna lön efter prestation. Ackordssystemet är ett sätt att följa den socialistiska fördelningsprincipen, 'åt envar efter arbetsinsats'. Men man måste komma ihåg att denna princip minst av allt får betraktas som en ofrånkomlig regel utan som ett uttryck för omöjligheten av att omedelbart övervinna det gamla samhällets inflytande. Hur pass nära förbundet en individs förtjänst kommer att vara till hans arbete, blir då beroende på hur pass mycket av detta inflytande som finns kvar.

3. Enligt Dobb är upprättandet av ett samband mellan företagets vinst och arbetarlönen enbart en särskild form av materiella drivfjädrar, ett slags fortsättning på ackordssystemet.

Jag håller inte med om detta. Principen bakom ackordslön är 'lika betalning för samma arbete'. Men om lönen görs beroende av företagets vinst rubbas sambandet mellan arbete och förtjänst. Två arbetare som har ansträngt sig lika mycket och producerat samma mängd, men som arbetar i olika företag med olika bra företagsledning, kommer att få olika förtjänst om de erhåller vinstandelar.

4. Dobb blandar också enligt min mening ihop två helt olika saker: det ena är *chozrastjot* och idén med lönsamheten som mått på företagets framgång, och det andra är användning av vinsten som en källa för belöningar. För min del tycker jag att det är nödvändigt att stärka *chozrastjot* och att i mycket stor utsträckning använda lönsamheten som ett mått på företagsledningens kvalitet, men härav drar jag ingalunda slutsatsen att detta skulle behöva föra med sig en ny typ av form för materiella drivfjädrar.

I detta sammanhang återoppar Dobb Företagsfonden, som inrättades år 1936, och från vilken vissa belöningar utbetalades. Men utbetalningen av dessa belöningar var knutna till genomförandet av produktionsplanen, det vill säga till en kollektiv prestation, och inte till vinsten, vars storlek bland annat beror på hur väl företaget drivs, vilken lager- och leveranspolitik som förs och så vidare. Hur väl företaget drivs beror när allt kommer omkring på kadrenas* skicklighet och hängivenhet och på arbetarnas oegennyttiga initiativkraft. Att göra belöningarna beroende av vinsten är att införa en ny källa till motsättningar inom det socialistiska företaget. Varje förändring i organisationen kan skada någons intressen. Det är omöjligt att upprätta något slags direkt samband mellan å ena sidan de förluster som individer kan göra vid en viss förändring och någon slags kompensation för dessa förluster å den andra (i synnerhet om meningen är att 'kompensationen' skulle tas ur företagets vinst). Slutsatsen är att i och med att den privata äganderätten till produktionsmedlen har försvunnit måste förändringar i produktionens uppläggning i huvudsak göras beroende av kadrenas och arbetarnas oegennyttiga initiativkraft, det vill säga av deras politiska medvetande.

Låt mig än en gång, som avslutning på detta korta inlägg, få lägga fram följande synpunkter:

Dobb tycks anse att det under de senaste fem eller sex åren har skett en återgång till planerade priser i Jugoslavien. Sanningen är att det har gjorts ett försök att upprätta ett system med 'priskontroll'. Inflationen år 1964 och 1965 och den följande devalveringen av dinaren visade helt klart hur ineffektiv denna priskontroll var.

I den omfattande frågan om förhållandet mellan planering och marknad, uttrycker Dobb sitt gillande av professor Siks uttalande att 'planerad socialistisk produktion bör ständigt försöka tillfredsställa marknadsefterfrågan'. Denna formulering kräver åtminstone två kommentarer. I den utsträckning som en socialistisk ekonomi har kvar marknaden, ska naturligtvis den produktion som är avsedd för marknaden syfta till att tillfredsställa den efterfrågan som finns

där. Men (a) denna efterfrågan måste i sin tur stå under planeringens kontroll; och (b) all socialistisk produktion kan inte underordnas denna efterfrågan. Utöver efterfrågan på marknaden skall den socialistiska produktionen tillfredsställa vissa gemensamt och politiskt bestämda *samhälleliga behov*.

Inget som jag har sagt får tolkas som att när väl samhällets behov har uppmätts, planeringen kan genomföras med enbart administrativa metoder. Det är önskvärt att ett system med planerade priser utarbetas och att det utformas på ett sådant sätt att lönsamheten kan användas som ett mått på hur väl ett företag drivs. Lönsamheten är ett outhärligt mätverktyg vid planeringen, vars vikt Lenin insåg redan när *chozrastjot* först infördes. Men, för att säga det en gång till, användningen av lönsamheten vid planeringen får inte leda till att arbetarens lön görs beroende av företagets vinst. Detta är två helt skilda frågor.

Allan Solganick: Faran med materiella drivfjädrar

Ur *Monthly Review*, New York, jan. 1967.

För att lösa ett antal olika problem har en rad ekonomiska reformer föreslagits och delvis genomförts i Sovjetunionen. Tidigare har kvaliteten på varorna i många fall varit dålig, alltför litet omsorg har visats anläggningar och utrustning, nya produkter har införts alltför långsamt och företagsledare har försökt att få så lättgenomförda planer som möjligt. Dessa problem har fått en del sovjetekonomer att tro att planeringssystemet var felaktigt på något sätt. De föreslagna reformerna består framför allt i att använda vinsten som det enda måttet på företagets prestationer, att utvidga användandet av materiella drivfjädrar i form av belöningar till arbetare och företagsledare i förhållande till vinstens storlek och slutligen i en allmän decentralisering av beslutsfattandet ner till företagsnivå. Resonemanget bakom de här reformerna är att utökad användning av marknadskrafterna skall leda till ökad effektivitet i ekonomin.

Dessa ekonomiska reformer har fått både beröm och klander från många olika håll. Den kapitalistiska pressen kungör glatt ett återupprättande av kapitalismen i Sovjetunionen och borgerliga ekonomer anser i allmänhet att reformerna är ett steg i rätt riktning, mot 'rationalitet' och 'effektivitet'. Det är inte mer än naturligt att socialistiska teoretiker både inom och utom de socialistiska länderna vill vederlägga den borgerliga pressens högtravande idéer. Vi har därför fått se ett överflöd av artiklar skrivna av Liberman och andra teoretiker som försöker vederlägga den kapitalistiska pressens påståenden genom att påstå, till exempel, att 'vinst' har en annan innebörd i ett socialistiskt land än vad den har i ett kapitalistiskt.

Men Liberman och de andra teoretikerna har inte bemött en typ av kritik som är mycket allvarligare. Den kapitalistiska pressen påstår att kapitalismen har återupprättats, men många socialistiska teoretiker har också uttalat sitt ogillande av reformerna för att de *leder* till ett återupprättande av kapitalismen. Redaktörerna för *Monthly Review*, till exempel, har skrivit att när 'arbetarnas och företagsledarnas ersättning görs beroende av lönsamheten, då har man vare sig detta är avsikten eller ej lagt grunden till socialismens sammanbrott och kapitalismens återupprättande'. Kinesiska och albanska teoretiker har uttalat samma slag av kritik.

Avsikten med den här uppsatsen är att i allmänna ordalag redogöra för de argument mot reformen som har kommit från socialistiska teoretiker runt om i världen. Eftersom kineserna har varit ytterst kritiska mot reformerna, och eftersom mitt eget specialområde är Folkrepubliken Kinas ekonomi, kommer jag att försöka ange de olika sätt som kineserna vill använda för att lösa problem som är likartade de Sovjetunionen i dag står inför.

William Ash har påpekat att 'ur socialistisk synpunkt går det inte att generellt invända mot användningen av marknaden för att ta reda på vilka konsumtionsvaror folk vill ha. Två förut-

sättningar måste dock vara uppfyllda. För det första måste marknaden ingå i den allmänna planen för att säkerställa balansen mellan produktionsmedel och förbrukningsvaror. För det andra måste marknaden kompletteras med socialistisk politisk och kulturell undervisning för att förhindra en återuppkomst av den kapitalistiska kretsgången där efterfrågan skapas genom reklam antingen för att tillfredsställa tillverkarens önskemål om snabb omsättning och stor vinst eller för att rätta till en obalans som kan ha uppkommit i andra delar av ekonomin.' Faktum är att alla socialistiska länder använder sig av marknaden av en rad olika skäl, bland annat för att hålla inflationen så låg som möjligt, för att hålla reda på människornas önskemål om konsumtionsvaror och för att befria de centrala planeringsmyndigheterna från alltför detaljrika planer.

Fastän Kinas kommunistiska parti har varit en av reformernas mest högljudda kritiker finner man att deras kritik inte riktar sig mot användningen av marknader eller mot decentraliseringar som sådana. I själva verket har Kina antagligen decentraliserat mer än Sovjetunionen. På den åttonde partikongressen år 1956 beslutade man att småföretagen i Kina skulle tillåtas att köpa råmaterial direkt från marknaden och sälja sina produkter på marknaden i stället för att behöva anlita partihandelsföretagen vars tilldelningar bestämdes av den centrala planen. Decentralisering av administrationen har hållit på i Kina sedan 1958. I juni 1958 placerades textil- och andra lätta industrier under lokala myndigheters ledning. Audrey Donnithorne har påpekat att vid mitten av 1958 'kontrollerade de centrala myndigheterna så gott som ingen tillverkning av konsumtionsvaror'. Så vitt vi känner till fortsätter denna decentralisering av administrationen än idag, men bara inom konsumtionsvaruområdet.

Inte heller användningen av lönsamhet som ett mått på företagets prestation är någonting som marxister vänder sig mot av princip. Användningen av lönsamheten som ett mått på företagets framgångar härstammar från det tidiga tjugotalet i Sovjetunionen. De flesta socialister är i själva verket överens om att vinsten lika väl som något annat mått kan användas för att se hur väl ett företag fullföljer sin plan. Men man får inte blanda ihop användningen av lönsamheten som 'framgångsmått' med användningen av vinsten som källa för belöningar. Professor Bettelheim påpekar helt riktigt: 'att göra belöningarna beroende av vinsten är att införa en ny källa till motsättningar inom det socialistiska företaget. Varje förändring i organisationen kan skada någons intressen.' Han gör också det mycket viktiga påpekandet att 'betalning som görs beroende av det enskilda företags resultat, snedvrider förhållandet mellan arbete och betalning. Två arbetare som har ansträngt sig lika mycket och som har producerat lika mycket fast i olika företag med olika företagsledning kommer att få olika inkomster om delar av vinsten utbetalas till dem.' Om vi återigen tar Kina som exempel på ett land som är kritiskt inställt till reformerna, finner vi att vinstens roll som ett mått på företagets prestationer gradvis har ökat sedan 1949. År 1957 minskades till exempel antalet obligatoriska produktionsmål från tolv till fyra. Detta medförde naturligtvis att de fyra som fanns kvar ökade i betydelse, och en av dem var vinsten. Men det är däremot inte tal om att göra lönen beroende av vinsten.

Nu har vi påpekat att det ur socialistisk synpunkt inte finns någonting att invända mot vare sig större eller mindre användning av marknaden, mot decentralisering eller mot användningen av vinsten som ett mått på hur väl planen uppfylls. Vad är det då som de kinesiska och andra socialistiska teoretikerna kritiserar hos de sovjetiska reformerna? Många marxister tycker att Sovjetunionen kan komma att gå för långt vad decentraliseringen beträffar. Fastän decentralisering i många fall kan vara önskvärd, har man starka invändningar mot en decentralisering som går så långt att ledningarna för enskilda företag får kontrollen över sådana saker som investering, priser och löner. Till och med Josef Pajestka, chef för planeringsinstitutet i Warszawa, har yttrat att 'de väsentligaste samhällsintressena' skulle hotas om sysselsättnings- eller lönepolitiken skulle överlåtas till marknadskrafterna och att det skulle leda till oriktiga

beslut, ekonomiskt sett, om man överlät kapitalinvesteringarna och utrikeshandelspolitiken åt marknadskrafterna.

Av argumentet att ekonomins allt mer invecklade beskaffenhet nödvändiggör decentralisering, följer det inte logiskt att denna decentralisering behöver gå till så att man placerar mer makt i händerna på företagsledarna. Som vi redan har påpekat har decentraliseringen i Kina varit av administrativ natur. Om en produkt omsätts inom ett begränsat område kan den falla under stadens, länets eller provinsens planeringsmyndighet, varigenom de centrala planeringsmyndigheterna avlastas en onödig börda. Här har vi också ett svar på argumentet att de centrala planeringsmyndigheterna är alltför avlägsna från produktionsplatsen för att kunna fatta riktiga beslut. En lokal planeringsmyndighet är ju inte för avlägsen.

En annan kritik av de sovjetiska reformerna riktar sig mot den nya betydelse som skadlig konkurrens mellan företagen börjar få vilket märks i ökningen av reklam. Numera finns det reklam i Sovjets radio och television och i tidningarna. William Devine, som är korrespondent för den marxistiska tidningen *Canadian Tribune*, skriver från Moskva att 'reklam är inte helt en nyhet här, men förut har det huvudsakligen varit frågan om affischer av typen "Drick Juice" och "Ät Korv". Nu börjar de bli mer individuella ("Vems Juice"), påkostade och omfattande.' Detta sätt att skapa efterfrågan leder så småningom till en oligopolsituation liknande den som finns i den jugoslaviska ekonomin och kan bara få samma följder, konjunkturcykler,* arbetslöshet och inflation. Detta slag av konkurrens för med sig en hel del slöseri. Den har också som resultat att folket uppmuntras att eftertrakta materiella varor på ett sätt som har mycket gemensamt med det sätt på vilket konkurrens och reklam i USA ökar individens begär för mer varor på andras bekostnad.

Det är mot denna nya betoning av materiell njutning och materiella drivfjädrar som den huvudsakliga kritiken från kinesiskt, albanskt och annat marxistiskt håll riktar sig. För att citera en representativ kinesisk kritik:

Borgarna tjänar sitt levebröd på utsugning och förtryck, på bedrägeri och svindel, på materiella drivfjädrar. De låter pengarna styra och bryr sig bara om vinst. Även om de har ett par miljoner eller ett par tiotal miljoner vill de tjäna ännu mer ... Om vi inte låter politiken utan materiella drivfjädrar ta ledningen, om vi förmår människorna att söka berömmelse, karriär och fysisk njutning, om vi låter borgerliga tänkesätt sprida sig, då kommer vårt samhälle att stanna i utvecklingen, rutscha bakåt, och slutligen återupprättas kapitalismen ... De moderna revisionisternas bekännelse till kommunismen är bara tomma ord, i verkligheten genomför de kapitalismen. De inför materiella drivfjädrar med en halsbrytande fart varigenom alla förhållanden mellan människorna förvandlas till en fråga om pengar, och individualism och själviskhet utvecklas.

Che Guevara uttryckte en liknande kritik när han talade om 'risken av att inte se skogen för bara träd. Om man låter sig ledas av den fantastiska idén att uppnå socialismen med de utnötta redskap som kapitalismen har lämnat bakom sig (marknaden, strävan efter vinst, individuella materiella drivfjädrar och så vidare) kommer man in i en återvändsgränd. Man hamnar där efter en lång resa med många avtagsvägar, och det är svårt att avgöra precis var man gick fel. Under tiden har den fördärvade ekonomiska basen* satt sitt spår i individernas medvetanden. För att kunna komma fram till kommunismen måste vi, samtidigt som vi ändrar den ekonomiska basen, också skapa den nya människan.'

Jämför dessa uttalanden med uttalandet av den tjeckiske ekonomen Ota Sik som säger att 'på nuvarande nivå av produktionskrafternas utveckling, och på grund av den typ av arbetsförhållanden vi för närvarande har, är materiella drivfjädrar onekligen den viktigaste formen för uppmuntran'. Naturligtvis är det inte själva företeelsen materiella drivfjädrar som marxister vänder sig emot. I stället var det så att Marx och Lenin betraktade användningen av materiella drivfjädrar som ett nödvändigt ont. Människor som har vuxit upp i ett kapitalistiskt samhälle

har från början fått individualismen och längtan efter pengar inpräntade i sig, och det är inte lätt att förändra vanor som har funnits i århundraden. På samma sätt som religionen skulle få existera i ett socialistiskt samhälle, men absolut inte skulle förespråkas av den socialistiska regeringen, så skulle också materiella drivfjädrar tillåtas, men absolut inte betonas. För 'socialismen består inte i att på ett listigt sätt muta folk att bete sig som "socialistiska människor"', som William Ash uttrycker det.

Materiella drivfjädrar kan bara förekomma vid varuproduktion.* Alla socialismens klassiker hävdar bestämt att varuproduktion inte kan förekomma i ett fullt utvecklat kommunistiskt samhälle. Eftersom de socialistiska länderna alla påstår sig utvecklas mot kommunismen, skulle man kunna vänta sig att de gradvis skulle minska varuproduktionens omfattning, som Stalin sa att de skulle göra. Men de föreslagna reformerna leder till en utökning av varuproduktionens omfattning, inte bara inom konsumtionsvarusektorn utan också inom sektorn som producerar produktionsmedel

Om vi återigen jämför med Kina, finner vi en markant skillnad i fråga om användningen av materiella drivfjädrar. I Kina är materiella belöningar framförallt avsedda för arbetarna, medan i Sovjet huvudvikten läggs vid belöningar till företagsledarna. Inte heller har fonderna avsedda för utbetalningar av belöningar varit stora i Kina, och faktum är att de vanligtvis inte ens har använts till direkta utbetalningar utan har fått bidra till olika slag av kollektiv, inte individuell, välfärd. Detta har inte hindrat Kinas ekonomiska tillväxt. Professor Bettelheim som väl känner förhållandena i såväl Kina som Sovjetunionen har påpekat detta betydelsefulla förhållande:

Den historiska erfarenheten har visat att inskränkningar i användandet av materiella drivfjädrar (och detta gäller särskilt den form där arbetarna får del av "vinsten" från "sitt" företag) inte alls hindrar en snabb ekonomisk tillväxt och stora tekniska framsteg. Detta var erfarenheten i Sovjetunionen under flera årtionden. Det är erfarenheten i Kina idag. I Kina har de materiella drivfjädrarna minskats ner till ett minimum, särskilt inom industrin. Där får arbetarna månadslön, utan ackord, med mycket blygsamma belöningar. Med detta system utvecklas den kinesiska ekonomin snabbt och produkternas kvalitet och antalet uppfinningar är sällsynt hög.

På annat håll har jag fört fram argumentet att grundorsaken till de problem som gjort de sovjetiska reformerna nödvändiga har varit företagsledningarnas beteende. Att de sysslar med olika slag av kriminell aktivitet har dokumenterats av dem som stöder reformerna. Maurice Dobb till exempel anger tre av det tidigare systemets brister i sitt försök att försvara behovet av reformer. För det första vill inte företagsledarna påbörja tillverkning av nya produkter, för därigenom skulle de riskera att förlora sitt bonus. För det andra försöker företagsledarna få planernas mål satta under företagets kapacitet. På det viset blir målen lättare att uppnå och belöningarna högre. För det tredje använder företagsledarna anläggningen och maskinparken slösaktigt, för att 'kostnaderna för användningen av (eller kostnaderna för att inte använda) maskinparken inte bärs av företagen.' Med andra ord, om det inte kostar 'hans' företag något, bryr han sig inte ett dugg om att han slösar med samhällets tillgångar. Alla dessa brister är ingenting annat än exempel på hur man försöker muta korrumpierade företagsledare att de ska bete sig som socialister. Eftersom korrruption bland företagsledarna utgör ett problem i Sovjetunionen skulle man kunna vänta sig att man försökte genomföra reformer som begränsade dessa personers makt. Men de föreslagna reformerna har rakt motsatt effekt. De materiella drivfjädrarna kommer att ges ännu större betydelse, varigenom man bara förstärker den individualistiska tendensen att sätta ens egna intressen främst. Denna ökade betoning av de materiella drivfjädrarna har fått utstå hård kritik. Den albanska tidningen *Folkets Röst*, till exempel säger att, 'det nya sättet att belöna arbete skapar förhållanden under vilka arbetaren fostras till att betrakta alla sina insatser i produktionen som ett medel att tillfredsställa sina egna materiella intressen. Det lär honom att jakta efter pengar och att bli pengarnas slav. Den

låter borgerliga uppfattningar frodas och sprider det borgerliga idealet att uppnå rikedom, att sätta sina egna intressen före samhällets...’

Många marxister anser det särskilt klandervärt att partimedlemmar har bättre betalt än utbildade arbetare, och att partimedlemmar tillåts ta emot belöningar. En artikel i *Livet i Sovjetunionen* säger att ‘de flesta av dem som innehar de mest ansvarsfyllda arbetena, och därigenom de bäst betalda, är partimedlemmar.’ Men partimedlemmarna ska ju vara de människor som allra mest har utvecklat känslan för den socialistiska moralen, att sätta mänsklighet före pengar. Materiella drivfjädrar var ursprungligen avsedda för korrumperade människor som hade märkts av det gamla samhället, människor som måste mutas för att göra sin del, inte för kommunister.

I Kina är materiella drivfjädrar bannlysta för partimedlemmar. De ser allvarligt på lärdomarna från Pariskommunen och på Lenins uttalanden i *Staten och revolutionen* om att högre löner för partimedlemmar leder till att de korrumperas. Många marxistiska teoretiker tror idag att det är ett korrumperat privilegierat skikt som kontrollerar staten i Sovjetunionen och att det är dessa som har genomdrivit de ekonomiska reformerna. Albanerna har till exempel påstått att ‘de revisionistiska ledarna i Sovjetunionen har ett visst mål med sin politik nämligen att berika och ge privilegier åt vissa klasser på de arbetande massornas bekostnad. Målet är att utöka de grupper bland befolkningen som utgör grundvalen för de sovjetiska ledarnas revisionistiska linje och åsikter.’

Men problemen med korrupktion, individualism och revisionism finns inte bara i Sovjetunionen. De finns i alla socialistiska länder. Därför kan det vara lärorikt att se hur ett ‘icke-revisionistiskt’ socialistiskt land tar itu med dem. Medan tanken i Sovjet är att köpa folk för socialismen, är tanken i Kina att uppfostra dem. Denna uppfostran har många former. Alla grader har i ett försök att bryta ner privilegie- och karriärtänkandet avskaffats inom armén. Alla kontorsanställda och intellektuella och alla myndighetspersoner kroppsarbetar vissa tider. Detta bidrar till att bryta ner skillnaden mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete, och uppfostrar samtidigt människor till inställningen att ingen är för fin eller för dålig för kroppsarbete. Systemet med skolor där man arbetar halva tiden och studerar halva har en liknande effekt. Ännu ett exempel är ‘Den Stora Proletära Kulturrevolutionen’ som är ett försök att uppmuntra de kinesiska massorna till att kritisera sina ledare och intellektuella. Just problemet med korrumperade företagsledare försöker man lösa genom att partiet övervakar ekonomin och man lutar då till samhällskontroll i stället för mutor.

Harvardekonomen Dwight Perkins har sammanfattat den kinesiska kritiken av de östeuropeiska ekonomiska reformerna på ett beundransvärt sätt:

Vad kineserna egentligen vänder sig emot är inte Sovjets manipulerande med vinstens relativa betydelse ... utan mot vad de anser vara den grundläggande inriktningen av Sovjets inrikes och utrikes politik. Medan all kinesisk politik ytterst syftar till att bygga upp ett socialistiskt samhälle – detta är åtminstone avsikten – kan inte detsamma sägas om Sovjets, som kineserna ser det. När man i Kina gör kompromisser för den ekonomiska tillväxtens skull, betraktas de också vanligen som kompromisser, och förvandlas inte till yttersta mål.

Man får hoppas att socialisterna i Sovjetunionen kommer att återerövra statsmakten innan den nuvarande ledningen helt har kompromissat bort socialismen såväl inom som utom landet. Sedan kan reformer liknande dem som har genomförts i Kina göras. Privilegierna och deras ideologi, privilegietänkandet, kan avskaffas genom att nedtona de materiella drivfjädrarna. Partimedlemmarnas löner kan sänkas så att de motsvarar arbetarnas genomsnittslön. Slutligen, för att lösa problemet med slösaktig och korrumperad företagsledning, måste politiken åter sättas i första rummet. Det sovjetiska folket måste få daglig undervisning i socialistisk ideologi, annars kan revisionismen alltid åter göra sig gällande. Sovjetunionen kan också ha

något att lära från masskampanjerna i Kina. Om det sovjetiska folket får delta i det socialistiska uppbyggnadsarbetet och om ansträngningarna på den socialistiska uppfostrans område kraftigt utökas, kanske inte faran för ett återupprättande av kapitalismen blir så överhängande som den är i dag.

Paul Sweezy: Tjeckoslovakien, kapitalism och socialism

Ur *Monthly Review*, New York, okt. 1968.

Sovjet rättfärdigar sin invasion i Tjeckoslovakien med att en kontrarevolutionär situation höll på att växa fram. Hade inte Sovjet ingripit, menar man, skulle Tjeckoslovakien ha återgått till kapitalismen och anslutit sig till det imperialistiska lägret. Vissa grupper av den internationella vänstern har delat denna uppfattning och stött invasionen, särskilt Fidel Castro, som talesman för Kubas revolutionära ledning. Större delen av vänstern i de ekonomiskt utvecklade kapitalistländerna har å andra sidan förespråkat en syn som nästan kan betecknas som den rakt motsatta. Nämligen att Tjeckoslovakien var på väg mot en äkta demokratisk socialism och att Sovjets intervention inte hade någonting att göra med vare sig kapitalism eller socialism utan var avsedd att stoppa demokratiseringsprocessen vilken av Sovjet uppfattades som ett hot mot de kommunistiska partiernas auktoritära styre i samtliga öststater.

Den svagaste länken i den sovjetiska förklaringen är påståendet att en kontrarevolutionär situation höll på att växa fram. Tvärtom hade det existerande systemet stabiliserats och stärkts av de sista åtta månadernas populära reformer. Dessa reformer var i stor utsträckning begränsade till ingrepp i systemets överbyggnad* och ändrade på intet sätt dess grundläggande karaktär. Hotet kom inte från en förestående kontrarevolution utan från det tjeckiska kommunistpartiets förestående möte som skulle godkänna reformerna och på så sätt befästa den nya ledningens makt. Dessa omständigheter gör det troligt att det var reformerna som var orsakerna till Sovjets invasion, och ingenting som har hänt sedan den 21 augusti pekar på någonting annat.

Men det faktum att det inte var fråga om att byta system utan om att stärka det existerande systemet, betyder inte att Tjeckoslovakien inte rörde sig i riktning mot kapitalismen. Utvecklingen mot kapitalism är inbyggd i det nuvarande systemet: ingen kontroll över företagen av högre myndigheter, samordning av produktionen med hjälp av marknaden och tilliten till materiella drivfjädrar – dessa tre förhållanden tillsammans nödvändiggör en stark dragning mot ett ekonomiskt system som, vad man än önskar kalla det, fungerar allt mer likt kapitalismen.

Visserligen anser en del marxister att ett samhälle inte kan vara kapitalistiskt om inte privat äganderätt till produktionsmedlen är öppet tillåten enligt lag. I Fjärde Internationalens* avståndstagande från Castros syn på invasionen heter det till exempel att 'faran för en återgång till kapitalismen ... kan enbart komma från krafter i samhället som är tillräckligt starka och välorganiserade för att återinföra den kapitalistiska privata äganderätten med våld.' (*Intercontinental Press*, 16 september, sid. 766). Detta är att blanda ihop juridiska begrepp och verkliga produktionsförhållanden. Om företagen styrs av små grupper som söker maximera vinsten genom produktion av varor för marknaden, så har man kapitalismens grundläggande produktions- och klassförhållanden. Lämpliga juridiska former utvecklas med tiden, men med hänsyn till den historiska bakgrunden kommer de antagligen inte att innehålla någonting som kallas 'privategendom'. Att de kallas någonting annat kommer då inte bara att vara en juridisk fint. Låt oss komma ihåg vad Marx skrev om aktiebolag för över hundra år sedan:

De produktionsförhållanden som baserar sig på den pågående koncentrationen av kapital och arbetskraft ger upphov till samhälleligt kapital (samarbetande individers kapital) som skiljer sig

från individuellt ägt kapital. Företagen blir samhällligt i stället för privat ägda. Detta är avskaffandet av den individuella privategendomen inom ramarna för den kapitalistiska produktionen. (*Capital*, Kerrs utgivning, vol. 3, sid. 616.)

Om det gamla enkla begreppet individuell privategendom komplicerades så mycket av aktiebolagens uppkomst, hur mycket mer kompliceras det inte av dagens multinationella företag och omfattande statliga ägande. I både Italien och Frankrike till exempel äger staten stora delar av produktionsmedlen, antingen direkt eller genom statliga aktiebolag. Detta är förvisso inte privat ägande, men likafullt är det en form av kapitalistiskt ägande. Och det är rimligt att anta att vi kan vänta oss ytterligare andra former för kapitalistiskt ägande i framtiden.

Det är sant att de tre förhållanden som nämndes ovan är långt ifrån fullt utvecklade i Tjeckoslovakien. Systemet är fortfarande en blandning av vad som ofta kallas för 'marknadssocialism' och den typ av centraliserad ekonomisk planering som utvecklades i Sovjet under Stalintiden och exporterades till de övriga östblocksländerna efter andra världskriget. Själva termen 'marknadssocialism' är motsägelsefull. Marknaden är ju det centrala i den kapitalistiska ekonomin och med socialism menar man ett samhälle som ersätter marknadens blinda regler med en medveten kontroll av produktionen. Men det betyder inte att termen inte skulle passa. Det förhållande som termen beskriver är också motsägelsefullt. Det är just denna inre motsättning som driver de marknadssocialistiska samhällena mot kapitalismen. Nivån på den marxistiska analysen av dessa ytterst viktiga förhållanden är olyckligtvis sorgligt låg, inte bara i USA, utan i hela den internationella vänsterrörelsen. Folk som har lärt sig att man måste gräva djupt under ytan och blottlägga grundläggande sammanhang och processer för att förstå kapitalismen, nöjer sig med att behandla utanverket när det är fråga om socialistiska samhällen. En stor del av skulden måste naturligtvis läggas på de socialistiska länderna själva, som alla utan undantag har avhållit sig från allvarliga vetenskapliga studier av den egna verkligheten. Men vad som är av betydelse är inte hur blandningen mellan marknad och centralplanering för tillfället ser ut utan riktningen som systemet rör sig i. Det kan då utan tvekan fastslås (a) att marknadens betydelse har tilltagit under åtminstone de fem sista åren och (b) att en av avsikterna med de liberaliserande reformerna under de sista åtta månaderna har varit att avlägsna hindren för en fortsatt anpassning av den tjeckiska ekonomin till marknadens krav. Enligt *Business Weeks* sammanfattning, 'arbetade Dubceks regim för pressfrihet, medborgerliga rättigheter och kapitalistiska grepp för att sätta fart på den tjeckiska ekonomin.' (24 augusti 1968).

Det är ingen tillfällighet att en av de mest framstående och inflytelserika personerna under den sista tiden har varit professor Ota Sik, som befordrades till vice statsminister i Dubceks regim. Ota Sik är antagligen, näst efter den sovjetiska ekonomen Liberman, den mest välkände av marknadssocialismens teoretiker och förespråkare ... Han var också huvudansvarig för det ekonomiska reformprogram som antogs och bitvis började tillämpas år 1964.

Eftersom Jugoslavien har gått längre än något annat land i riktning mot marknadssocialism, är det dit man får vända sig om man vill se vart den tjeckiska kursen leder. Inriktningen mot marknaden i Jugoslavien går tillbaka till tiden för utträdet ur Kominform år 1948. Där har vi således inte fem, utan tjugo års erfarenhet att lära av. Man måste medge att det hittills är kapitalistiska iakttagare och inte socialistiska som har varit i stånd att riktigt beskriva och dra slutsatser av den jugoslaviska utvecklingen. Här är en rapport från Belgrad som stod på handelssidan i *New York Times* den 19 augusti 1968:

Västerländskt kapital har vunnit ett viktigt fotfäste i Jugoslavien och hjälper till med att förändra ett tidigare huvudsakligen agrart land till en ny industristat.

Investeringar av så olika företag som Fiat, den jättelika italienska bilkoncernen, och Printing Developments Inc., ett dotterföretag till Time Inc., visar både kapitalets glupska behov av nya marknader och en kommunistisk stats medvetna försök att upprätta en marknadsekonomi och det mesta av dess lockelser.

Ekonomiska experter i offentlig ställning i Belgrad har i samtal uttalat en stark övertygelse om att denna väg kommer att följas av andra länder i Östeuropa.

De ser Jugoslavien som ett föregångsland och som ett skyltfönster för västerländskt kapital. De västerländska företag som gör affärer här kommer att ha stora fördelar i konkurrensen när väl marknaderna öppnas på andra håll i Östeuropa.

Efter reformer som överförde kontrollen av företagen från staten till företagen själva och införde den fria marknaden och profitmotivet, stiftades för ett år sedan en lika revolutionerande lag för att dra åt sig utländskt kapital.

Lagen mötte starkt motstånd från en del som fruktade att västkaptal skulle komma att dominera nyckelsektorena i ekonomin.

För att avvärja detta tillåts inte utländskt kapital att förvärva andelar till mer än 49 procent av jugoslaviska företag.

Jugoslaviska fabriker kontrolleras av arbetarråd som utser styrelser bestående av experter, till exempel bokhållare och ingenjörer, som leder företaget.

I början visade sig de utländska företagen motvilliga att delta eftersom de ansåg att minoritetsandelen inte kunde ge dem någon direkt kontroll över investeringarna.

På möten som här har anordnats för de västerländska affärsmännen har jugoslaviska ämbetsmän bemödat sig om att påvisa att det finns sätt att kringgå detta förhållande. Till exempel genom att överlåta kontrollen över produktionskostnaderna på den utländska investeraren.

Utlänningarna har tillåtelse att föra ut vinster ur landet under förutsättning att de sätter in 20 procent i en jugoslavisk bank. De får sälja sin andel till andra utländska företag under förutsättning att de först erbjudit sig att sälja den till det jugoslaviska företaget.

Denna lag har inte varit resultatlös. Fiat, som för närvarande levererar teknik och större delen av utrustningen till en ny bilanläggning i Sovjet, har satsat 10 miljoner dollar i ett jugoslaviskt företag, Crvena Zastva (Röda Fanan), som tillverkar Fiatbilar på licens.

Printing Developments har enligt här publicerade uppgifter börjat samarbeta med Beogradski Graficki Zavod (Belgrads Grafiska Tryckeri) för att göra färgtryck med en ny och särskilt snabb teknisk utrustning från USA.

Man kan naturligtvis säga att detta gäller Jugoslavien och att det inte alls bevisar att Tjeckoslovakien är på väg i samma riktning. Det är sant. Utan tvekan skulle det vara omöjligt att bevisa detta för en person som är övertygad om motsatsen. En av svårigheterna vid undersökningen av ett samhälle är att nya tendenser som är på väg att bli avgörande börjar i liten skala och kan då alltid förbigås eller förringas av den som så önskar. Allt man kan säga är att Tjeckoslovakien redan har tagit mer än ett par steg längs den väg som jugoslaverna har stakat ut och under månaderna före invasionen visade alla tecken på att röra sig ännu snabbare i samma riktning. Vissa förhandlingar med utländska företag om att dessa skulle bygga anläggningar i Tjeckoslovakien hade redan lett till resultat. (Enligt *Business Week* av den 31 aug. håller t.ex. ENI, den italienska oljetrusten, på med att uppföra en kemisk fabrik i Tjeckoslovakien.) Så många utländska affärsmän samlades i Prag att åtminstone ett hotell i praktiken var reserverat åt dem; och ihärdiga och av allt att döma välgrundade rykten cirkulerade både i Prag och i västliga finansretsar om att ett lån på 500 miljoner dollar var på gång för att göra det möjligt för tjeckerna att importera det senaste i teknik och utrustning från västvärlden. Kanske allt detta saknar betydelse? Eller kanske följderna av att använda sig av marknadskrafterna och av att utveckla allt närmare förbindelser med de kapitalistiska länderna

skulle vara andra i Tjeckoslovakien än de har varit i Jugoslavien? Det kan så vara, men jag har ännu inte sett verkliga argument som skulle kunna stödja några sådana slutsatser.

Det måste understrykas att det inte finns någonting som talar för att de som genomför de tjeckiska reformerna – eller jugoslaviska för den delen – medvetet strävar mot kapitalismen, eller att de är oärliga när de säger att de arbetar för att åstadkomma en demokratisk socialism. Marxismen lär oss att inte döma folk efter deras avsikter utan efter deras handlingar och de troliga resultaten av deras handlingar. Den som arbetar för att stärka marknadens inflytande i stället för att kämpa emot den arbetar, vilka än avsikterna må vara, för kapitalism och inte för socialism.

Att den tjeckiska ekonomin utvecklades mot kapitalism innebär inte att just detta var anledningen till Sovjets intervention. Sanningen är att hela östblocket, även Sovjetunionen, har rört sig och fortfarande rör sig i samma riktning som Jugoslavien och Tjeckoslovakien. Detta är den verkliga innebörden av den ekonomiska reformrörelsen i vilken varje medlem av östblocket har deltagit, i varierande utsträckning och med olika intensitet. Överallt började den gamla byråkratiska centralismen möta allt större svårigheter. Massiv apati, sviktande produktivitet, ekonomisk stagnation – dessa och andra tecken på en kommande kris har varit tydliga i samtliga öststater. Man kan tänka sig två sätt att möta krisen. Den ena skulle ha varit en kulturrevolution i den speciella betydelse som kineserna har givit detta begrepp: en allomfattande kampanj för att mobilisera massorna, för att höja det politiska medvetandet, för att ge nytt liv åt socialistiska ideal och för att ge ett ökande inflytande åt arbetarna på alla nivåer av beslutsfattande. Den andra möjliga utvägen var att i allt större utsträckning lita till marknadskrafterna och profitmotivet. Av orsaker som har sina grunder långt tillbaka i Sovjetunionens och den kommunistiska rörelsens historia fanns det ingen, inget parti, ingen grupp, som var kapabel att ta den första utvägen. Därför valdes det andra alternativet. Inte för att byråkraterna hade någon speciell förkärlek för de kapitalistiska metoderna utan för att de inte kunde se något annat sätt att behålla sin makt och sina privilegier. Priset för detta är, vare sig de vet det eller ej, och vare sig de vill det eller ej, att de har styrt in sina länder på vägen tillbaka mot kapitalismen.

I sitt tal den 23 augusti om invasionen i Tjeckoslovakien sade Fidel Castro, med syftning på en artikel i *Pravda*:

Så här står det: ”Sovjetunionens kommunistiska parti förbättrar ständigt sättet, formen och metoderna för partiets och statens uppbyggnad. Samma arbete utförs i de övriga socialistiska länderna i en lugn utveckling baserad på de grundläggande egenskaperna i det socialistiska samhällssystemet.”

Men detta uttalande är mycket intressant. Det säger: ”Olyckligtvis utvecklades diskussionerna om ekonomisk reform i Tjeckoslovakien på en annan grund. Den diskussionen rörde sig å ena sidan kring en allmän kritik av all utveckling grundad på ett socialistiskt ekonomiskt system och å andra sidan kring förslaget att ersätta planeringens principer med fria marknadsförhållanden som skulle ge stor rörelsefrihet åt privat kapital.”

Betyder detta händelsevis att Sovjetunionen också kommer att tygla de krafter på det ekonomiska området som vill ge allt större betydelse åt marknadskrafterna och som till och med har talat för ett marknadssystem med marknadsbestämda priser? Betyder detta att Sovjetunionen börjar uppmärksamma nödvändigheten av att stoppa dessa krafter? Mer än en artikel i den imperialistiska pressen har triumferande talat om dessa krafter som också existerar i Sovjetunionen.

Jag vågar påstå att Fidel vet lika väl som någon annan att artikeln i *Pravda* inte var avsedd att förebåda en grundläggande förändring i Sovjets politik. Faktum är att de dekadenta byråkraterna i sovjetblocket har försökt med den enda planering som de kan föreställa sig och den har bevisligen inte tillfredsställt folkens behov och förväntningar. De har inget annat

alternativ än att återvända till kapitalismens metoder. Därigenom har de kommit in i en återvändsgränd, som oavsett färdens längd, bara kan sluta på ett sätt.

Nej, avsikten med Sovjets invasion i Tjeckoslovakien var inte att hejda färden mot kapitalismen. Den fortsätter i båda länderna och kommer att fortsätta om inte, eller ända tills, någonting bra mycket mer omskakande dyker upp än det liberala reformprogram som har varit på gång i Tjeckoslovakien under de senaste åtta månaderna. Vad ledarna i Sovjetunionen fruktade – och hade all anledning att frukta – var två hot, det ena mot deras personliga intressen och det andra mot det sovjetiska styrande skiktets intressen, vars representanter de är.

Hotet mot deras personliga intressen var enkelt. De liberala reformerna i Tjeckoslovakien var ytterst populära inom landet, och det var de av uppenbara skäl. Om man har hållits fången en lång tid är det första målet att komma ut, inte att ändra på systemet. Sådan var det tjeckiska folkets situation. De ville mest av allt komma ut ur fängelset, vilket betydde att bli av med Novotnyregimen med alla dess förtryckande och frånstötande sidor. De lyckades med en anmärkningsvärd lätthet. Kommunistpartiet visade sig vara förvånansvärt lyhört för folkets stämningar. Det gamla gardet blev taget på sängen och fråntaget makten utan att ens kunna kämpa emot. För de styrande i Sovjetunionen och de andra östblocksländerna, vars folk också befinner sig i ett fängelse (och vad Sovjetunionen beträffar, har gjort det mycket längre), var detta ett avskräckande exempel. Om Novotny och kompani kunde bli utsparkade så enkelt, så kunde också de själva bli det. Som de såg det, var det inte bara nödvändigt att skärpa kontrollen i de egna länderna. Det var också nödvändigt att visa att, när allt kom omkring, tjeckerna inte heller skulle kunna lyckas. Ur deras synpunkt var troligen detta tillräckligt för att berättiga en invasion.

Men det fanns ännu ett skäl, framför allt för de sovjetiska ledarna, vilka innehar den dominerande positionen i blocket som helhet. I och med att marknaden ökar i betydelse i hela blocket, ökar också dragningskraften från de starkare marknadsekonomierna i väster. När vinst och effektivitet på anläggnings- och företagsnivå väl har upphöjts till de allt över-skuggande målen kommer företagsledningarna oundvikligen att sträva efter ett närmare samarbete med dem som är skickligast på att uppnå dessa mål. Kravet på ökad handel, teknik, lån och slutligen på ökade investeringar från de ekonomiskt utvecklade kapitalistländerna, kommer med nödvändighet att öka. Jugoslavien är ett klart exempel på denna utveckling. Där kan man också se hur den leder till att det svagare landet i allt högre utsträckning kommer under det starkares inflytande. Om man tar blocket som helhet betyder detta att de starka splittrande krafterna, om de inte motarbetas, kommer att resultera i en allt hastigare upplösning ... Detta framstår naturligtvis som en allvarlig fara för det härskande skiktet i Sovjetunionen. Blocket har ju uppbyggt – ekonomiskt, politiskt och militärt – för att tjäna detta skikts egna och nationella intressen. Tjeckoslovakien och Östtyskland till exempel som är jämförelsevis väl utvecklade industriområden, har tilldelats ekonomiska uppgifter som är skraddarsydda efter sovjetekonomins behov. (I vilken utsträckning det rör sig om utsugning är en viktig fråga, men inte av avgörande betydelse för det problem som vi behandlar här.) Samtidigt är det uppenbart att ledarskapet i Sovjet betraktar Warszawa-paktens fortbestånd som avgörande för sin militära säkerhet. Under dessa förhållanden är det inte svårt att förstå varför männen i Kreml är beredda att använda vilka medel som helst för att hålla ihop blocket. Eftersom deras samlade politiska och ekonomiska makt är utsatt för en ständig upplösning och därför inte längre räcker till för att klara uppgiften, har de känt sig tvingade att tillgripa öppet våld.

När allt kommer omkring var invasionen i Tjeckoslovakien ett tecken på Sovjets svaghet inför en växande kris i blocket som helhet. På kort sikt har invasionen utan tvekan varit framgångsrik. Liberaliseringen i Tjeckoslovakien har bromsats och kan komma att stoppas helt ett tag framåt. De upplösande krafterna som har en tendens att upplösa blocket har kringgärdats. Men

i längden är det omöjligt att lösa ekonomiska och sociala problem med militärmakt. Det var dessa problem som gav upphov till krisen, och de kommer säkerligen att ge upphov till nya och större kriser i framtiden.

Charles Bettelheim: Om övergången mellan kapitalism och socialism

Ur *Monthly Review*, New York, mars 1969.

Jag läste din artikel 'Tjeckoslovakien, kapitalism och socialism' i *Monthly Review* med stort intresse. Den innehåller många riktiga och viktiga påpekanden, speciellt där du säger att de tjeckoslovakiska reformerna stärkte det rådande systemet och då du betonar att de innebär ett nytt steg längs den kapitalistiska vägen (du säger 'i riktning mot kapitalism'). Lika riktiga är dina påpekanden om att man inte får förväxla 'juridiska begrepp' med 'verkliga produktionsförhållanden' och om att kapitalistiskt ägande inte nödvändigtvis är 'privat' ägande. (Personligen tror jag att det kan vara mer lämpligt att i det här sammanhanget tala om 'individuellt' i stället för 'privat' ägande eftersom kapitalistiskt ägande alltid är 'privat' ägande genom att det är en klass som äger, även om ägandet ges en 'samhällelig' juridisk form. Jag tror att när Marx talar om att 'kapitalet upphör som privat egendom inom själva ramen för det kapitalistiska produktionssystemet', så menar han just att 'privat' ägande *i den juridiska meningen* upphör.) Jag finner också att några av dina slutsatser är mycket riktiga, särskilt den att 'när allt kommer omkring ... var invasionen i Tjeckoslovakien ett tecken på Sovjetunionens svaghet inför en växande kris i blocket som helhet.'

Men din artikel innehåller även tankar som jag tycker är felaktiga och som jag skulle vilja diskutera. Jag ska begränsa mig till två grundläggande frågor:

1. Frågan om socialismens natur och
2. Frågan om hur utvecklingen tillbaka till kapitalismen börjar (och följaktligen orsakerna till att kapitalismen har återupprättats där det redan tydligt har ägt rum, som till exempel i Jugoslavien.)

Jag börjar med det andra problemet. Kärnpunkten i din uppfattning i denna fråga tycks vara: Utvecklingen tillbaks till kapitalismen har sina rötter i den roll som tilldelats *marknaden*, i förlitandet på *materiella drivfjädrar* och i vissa *organisatoriska former* (att företagen inte längre styrs centralt, till exempel). Jag tror emellertid att den här uppräknningen begränsar sig till 'sekundära' förhållanden, det vill säga, till *kännetecken* på en viss utveckling och *resultaten* av samma utveckling, men inte anger *den avgörande orsaken* till utvecklingen.

Enligt min åsikt är den *avgörande orsaken* – dvs. den *dominerande orsaken* – inte ekonomisk utan politisk.

Denna avgörande politiska orsak är en följd av att proletariatet (det sovjetiska såväl som det tjeckoslovakiska) *har förlorat sin makt till en ny borgarklass*. Följden av detta är att den revisionistiska ledningen för det kommunistiska partiet i Sovjetunionen, idag är ett redskap för den nya borgarklassen.

Det är omöjligt att *förklara* invasionen i Tjeckoslovakien, Sovjets utrikespolitik (relationerna med USA och Kina till exempel) eller reformerna och deras följder (den fullständiga framväxten av marknaden och det ekonomiska, politiska och ideologiska herraväldet över massorna som möjliggörs av marknadssystemet), om man inte erkänner att proletariatet inte längre har makten.

Att, som du gör, ta *marknadsförhållandena* som primär orsak och inte klassförhållandena (förekomsten av en borgarklass som kollektivt äger produktionsmedlen) beror på, tycks det mig, ett grundfel som leder till ett antal andra fel.

Grundfelet är just det som du själv kritiserar. Du säger att för att förstå karaktären av ett produktionsförhållande (eller av ett samhällssystem) måste man 'gräva djupt under ytan för att blottlägga grundläggande sammanhang och processer'. Men att betona förekomsten av en 'marknad' (och därför också förekomsten av pengar och priser) då man söker fastställa vilket slag av samhällssystem det är frågan om, är just att begränsa sig till ytan, till det som syns direkt. Då har man misslyckats med att få grepp om de grundläggande sammanhangen. Dessa finns på produktionsplanet, dvs. på samma plan som de grundläggande samhällsförhållandena. Det är dessa förhållanden som har vissa bestämda *effekter* (ekonomiska, politiska och ideologiska) på deltagarna i produktionen. En av dessa avgörande effekter kan vara en *uppdelning* av deltagarna i *samhällsklasser* och inordningen av dessa klasser i *bestämda objektiva* förhållanden* (av dominans, utsugning etc.).

Deltagarnas, och speciellt de politiska ledarnas, handlande (ekonomiskt, politiskt och ideologiskt) kan bara förstås i förhållande till den plats de har i samhällssystemet.

Grundfelet är således att koncentrera sig på ytfenomen, det vill säga förekomsten av marknad, pengar och priser (som fanns även före den tjugonde partikongressen och som finns i alla socialistiska länder) och ledningens inställning till 'marknaden'. (Det är ju just denna inställning som ska *förklaras*.) Detta grundfel leder oundvikligen till andra fel.

Det mest allvarliga av dessa fel gäller frågan om vad socialismen egentligen är. Jag ska därför behandla några av dina formuleringar ganska utförligt.

Det är riktigt att ta avstånd från användningen av ordet 'marknadssocialism'. Men motiveringarna för att du gör det tycker jag är teoretiskt otillfredsställande.

Det är riktigt att fördöma användningen av ordet 'marknadssocialism' framförallt därför att denna term ensidigt betonar förekomsten av marknadsförhållanden i ett socialistiskt samhälle. På så vis avslöjar denna term sin ideologiska karaktär. Den tyder på en ideologi som föredrar en betydande ökning av marknadens betydelse. En sådan utveckling (som är möjlig endast under borgarklassens herravälde) leder faktiskt till ett fullständigt återinförande av kapitalismen.

Men din kritik har en annan karaktär.

Du fördömer själva förekomsten av marknadsförhållanden, och inte *utvecklingen* utöver en viss punkt. Dessutom behandlar du förekomsten av marknadsförhållandena utan att diskutera vilka de *sociala* och *politiska* förhållanden är, som möjliggör en fullständig utveckling av marknadssystemet. Därvid ger du *formerna* (marknadssystemet) en särställning, och du talar om dem utan att hänvisa till de förhållanden som det är nödvändigt att känna till för att kunna göra en bedömning av formernas betydelse. När du gör så – och här upprepar jag det påståande jag tidigare gjort – ger du en framskjuten plats åt ett sekundärt förhållande, åt en ytföreteelse, och skymmer det som är huvudsaken, det som är primärt, nämligen det grundläggande förhållandet i samhället, förhållandet mellan klasserna.

Motsättningen mellan 'marknad' och 'plan' kommer att fortsätta under hela övergången från kapitalism till kommunism. Vad som kännetecknar socialism i motsats till kapitalism är inte (som din artikel antyder) frågor om marknadssamband, pengar eller priser utan förekomsten av proletariats herravälde, av *proletariatets diktatur*.* Det är genom utövandet av denna diktatur på alla områden – det ekonomiska, politiska och ideologiska – som marknadssystemet steg för steg kan avlägsnas genom att *konkreta* åtgärder vidtas i *konkreta* och

avgörande situationer. Detta avlägsnande kan inte 'påbjudas' eller 'kungöras', utan fordrar politisk *strategi* och politisk *taktik*. När dessa saknas kan även den finaste kungörelse leda till det motsatta av vad man avser.

Föreställningen om ett direkt och omedelbart avskaffande av marknadssystemet är lika utopiskt och farligt som föreställningen om det omedelbara avskaffandet av staten, och den är av *liknande karaktär*: den bortser från de speciella förhållanden som råder (dvs. från de speciella motsättningarna) under den övergångsperiod som uppbyggandet av socialismen utgör.

Utvecklingens riktning vad formerna beträffar (framväxande eller tillbakagång av marknadsförhållandena) är ett tecken på utvecklingen av samhällsförhållandena men det är inte mer än ett tecken. Att begränsa undersökningen till dessa tecken, utan att belysa rörelsen hos de motsättningar som avgör denna utveckling, kan därför vara helt vilseledande. Under vissa omständigheter kan proletariatet när det har erövat makten också tvingas till strategiska eller taktiska *reträtt*er på den ekonomiska fronten.

Det behöver väl knappast påpekas att det första villkoret för att dessa *reträtt*er inte ska förvandlas till *nederlag* är att de klart uppfattas som reträtter och inte uppfattas (och framställs) som segrar. Det slutgiltiga målet är ju ändå marknadssystemets fullständiga avskaffande. Detta är utan tvekan endast möjligt vid statens bortdöende vilket i sin tur bara kan uppnås när kommunismen har upprättats över hela världen.

Om återupprättandet av borgarklassens herravälde i Sovjetunionen åtföljs av en *utvidgning* av marknadens roll så beror detta uppenbarligen på att detta herravälde inte kan bli fullständigt utan det fullständiga återupprättandet av marknadssystemet. Detta är anledningen till att återinförandet av marknadssystemet skall förstås som en effekt, som ett sekundärt fenomen, och inte som ett primärt fenomen.

Ett annat fel (och det är en konsekvens av det föregående) är påståendet att förekomsten av motsättningen marknad/plan är en pådrivande kraft som leder till återinförandet av kapitalismen.

I verkligheten är inte denna motsättning mellan formerna i sig själv en pådrivande kraft för någonting. *Allt beror på det sätt på vilket formen behandlas* och detta i sin tur beror på klassförhållandena, inberäknat dem som finns på det ideologiska planet. Jag vill tillägga att jag tycker att det är nyttigt att komma med denna kritik därför att de formuleringar som du för fram, och som du inte är den ende att föra fram (de finns framförallt i Fidels tal och Ches skrifter), i själva verket döljer socialismens viktigaste problem, nämligen frågan om makten. För att behålla makten kan det, som jag tidigare påpekade, under vissa omständigheter till och med krävas reträtter på den ekonomiska fronten (t.ex. NEP). Om dina formuleringar skulle tas bokstavligen, skulle Lenin 'ha främjat kapitalismen' när han talade för NEP, det vill säga för en utvidgning av marknadsförhållandena.

Ditt misstag blir särskilt tydligt i din analys av 'ekonomiska reformer'. När man läser den analysen får man det intrycket att sovjetledarna, då de beslöt om dessa reformer, skulle ha kunnat göra ett 'val' mellan två 'lösningar'. 'Den ena skulle ha varit en kulturrevolution i den speciella betydelse som kineserna givit detta begrepp ... Den andra möjliga utvägen var att i allt större utsträckning lita till marknadskrafterna och profitmotivet.'

Men här är inte frågan om valet mellan två tillvägagångssätt som skulle göra det möjligt för industrin att 'göra framsteg', utan om en skiljelinje mellan två politiska linjer, mellan två klasser.

Ett problem som återstår att lösa ligger på *det historiska planet*. Det är frågan om den utveckling som möjliggjorde återuppkomsten av en stark borgerlig klass i Sovjetunionen och dennas tillträde till den politiska makten. Den tjugonde partikongressen kunde faktiskt inte ha haft det innehåll eller de resultat som den hade om det inte redan hade funnits förhållanden i samhället som var ogynnsamma för proletarietets diktatur. Detta pekar också på att framväxten av dessa förhållanden i samhället inte 'bestämde' av marknadsförhållandenas utveckling utan *föregick* denna utveckling. Kinas kommunistiska partis uttalande om kulturrevolutionen och om dess mål och metoder klargör teoretiskt mycket tydligt de *ideologiska* och *politiska* förhållanden som måste förverkligas innan hotet från ett borgerligt maktövertagande framgångsrikt kan bemötas. Dessa uttalanden är visserligen inte bara teoretiska, de innehåller också talrika konkreta diskussioner om konkreta förhållanden i Kina, och kan därför inte tillämpas mekaniskt. Men den teoretiska kärnan har ett allmängiltigt värde.

Ett exempel på hur en felaktig uppfattning av motsättningen plan/marknad har fått påverka den politiska praktiken är förhållandena på Kuba. Att de kubanska ledarna fäster så stor vikt vid marknadsproblem – till den grad att man gör dessa till medelpunkten i sin ideologiska uppfattning – kan inte enbart vara resultat av ett subjektivt 'misstag'. Enligt min uppfattning är detta effekten av en ideologi och en politisk linje som koncentrerar all makt i händerna på en härskande grupp och som därför inte skapar de nödvändiga villkoren – ideologiska, organisatoriska och politiska – för det demokratiska utövandet av proletär makt. Man likställer inte längre socialismen med *proletariatets diktatur* (det vill säga de arbetande massornas makt, marxism-leninismens herravälde, utövandet av revolutionär ledning genom masslinjen* och så vidare) utan med marknadsförhållandenas 'försvinnande'.

Detta försvinnande är utan tvekan bara en *myt*, för den kan inte äga rum under de rådande förhållandena. Förekomsten av pengar och priser, till exempel, är nödvändig under rådande förhållanden. Att förneka detta leder bara till motsatsen av vad man önskar uppnå, till exempel svartabörshandel. Det hjälper inte att man försöker undertrycka tendenserna eller att man håller tal. Effekterna av de verkliga förhållandena kommer alltid att tvinga sig på till slut. Ersättandet av proletarietets diktatur med myten om marknadens, pengars etc. försvinnande grundar sig på en *politisk linje* – en linje som överensstämmer med klart bestämda samhälleliga krafter och en lika klart bestämd ideologi, vilka är borgerliga till sin karaktär.

Den kubanska ledningens tal, speciellt Fidels tal den 23 augusti 1968, bekräftar följande: vad de kubanska ledarna kritiserar i den utveckling som äger rum i Sovjetunionen och Warszawa-paktssländerna är inte återinförandet av en borgerlig diktatur eller ens frånvaron av proletär demokrati och masslinje, utan endast *vissa* effekter av ett klassherravälde, precis vilka nämns inte, inte heller klassherraväldet som sådant.

Orsaken till att dessa effekter inte nämns är att de kubanska ledarna inte själva ser dem. De ser dem inte därför att deras ideologi förhindrar dem att ens ställa den avgörande frågan om herraväldets klasskaraktär. I deras ögon är proletarietets diktatur betryggad genom förekomsten av vissa 'former' (en viss juridisk form för ägandet, en viss organisatorisk form för partiet, ett visst sätt att uttrycka sig på och så vidare), medan den egentligen helt beror på de konkreta samhälleliga och politiska förhållandena.

Om man, som du gör, lägger en så stor vikt vid motsättningen plan/marknad (som bara är en motsättning på det formella planet) kan denna motsättning i en ideologisk framställning inta den plats som i marxistisk analys innehas av den grundläggande motsättningen borgarklass/proletariat.

Under vissa politiska förhållanden kan denna förskjutning dölja de verkliga problemen vid övergången från kapitalism till socialism, eftersom de verkliga problemen framförallt rör

utvecklingen av motsättningen borgarklass/proletariat. Denna förskjutning orsakar följaktligen på samma gång *ideologiska* effekter och *politiska* effekter.

Jag tror att man i analysen av ett samhällssystem lätt kan göra två slags 'misstag'. Det ena är att man begränsar analysen till *juridiska former* (det är felet som du kritiserar). Det andra är att man begränsar analysen till *ekonomiska former* (detta är det fel som du gör, och som också vidlåder varje uppsats om politisk ekonomi som uteslutande sysslar med former, dvs. byte, marknad, pengar, priser etc.) *I båda fallen rör det sig inte om en verklig analys eftersom tonvikten ligger just på formerna*, dvs. på det som är 'uppenbart'. En analys måste i stället nå de grundläggande förhållandena som det uppenbara innehållet döljer (och samtidigt indirekt avslöjar).

Paul Sweezy: Svar till Bettelheim

Ur *Monthly Review*, New York, maj 1969.

Till att börja med vill jag tacka professor Bettelheim för hans väl genomtänkta kritik. Den fortsätter och går i vissa avseenden längre än hans viktiga verk (*La transition vers l'économie socialiste* [Övergången till den socialistiska ekonomin]), som, enligt förordet, sysslar med 'en rad teoretiska och praktiska frågor som blir allt viktigare för varje år, men som väldigt lite har studerats'.

Det är framförallt i ett avseende som det tycks mig att Bettelheims brev går längre än boken. Låt mig än en gång få citera ur bokens förord:

Vad följande kapitel har gemensamt är att de utgör början till en ny kritisk granskning av de problem som vanligen kallas "övergången till socialism". Det kommer att visa sig att detta uttryck långt ifrån stämmer med den verklighet som det ger sig ut för att beskriva. Det för tankarna till en "rörelse framåt" vars slutmål, mer eller mindre säkert, skulle vara socialism. Men det som faktiskt beskrivs på detta sätt är en historisk period som mer korrekt borde kallas "övergång mellan kapitalism och socialism". En sådan period leder inte till socialismen längs en rät linje. Den kan leda dit, men kan också leda till nya former av kapitalism, särskilt då statskapitalism.

Att denna möjlighet finns framgår alltmer från kapitel till kapitel i boken, men uttrycks inte öppet förrän i kapitel 6, bokens sista.

Det som kallas för kapitel i boken är tidigare publicerade uppsatser som har sammanställts i en i det närmaste tidsmässig ordning. De är skrivna under åren 1964-67. Det sista kapitlet (kapitel 6) har skrivits mer än ett år efter något av de andra (både kapitel 6 och förordet är daterade augusti 1967). Man kan därför anta att Bettelheim ända tills för några år sedan hade vad jag tror kan kallas den traditionella marxistiska uppfattningen, nämligen att övergången från kapitalism till socialism kunde liknas vid en enkelriktad gata. År 1967 hade han ändrat sig och kunde tänka sig *möjligheten* av en återgång till kapitalismen. Och vid slutet av 1968 (det föregående brevet är daterat 15 december), påstår han utan förbehåll att en ny borgarklass är vid makten i Sovjetunionen – och även i Tjeckoslovakien och underförstått i de andra Warszawapaktsländerna – och att 'Sovjetunionens kommunistiska parti är denna nya borgarklass redskap'. Det som ansågs vara en möjlighet år 1967 bedöms således vara ett konstaterat faktum år 1968.

Låt mig skyndsamt tillägga att jag inte avser att vara kritisk när jag spårar utvecklingen av Bettelheims ståndpunkt i frågan om övergångsperiodens karaktär. Tvärt om. Under inflytandet från meningsutbytet mellan Kina och Sovjetunionen och personliga besök i Jugoslavien har redaktörerna för *Monthly Review* så tidigt som 1964 kommit till den slutsatsen att övergångsperioden är en väg med två korriktningar (se 'Fredlig övergång från socialismen till kapitalism?' kap. 3 i den här boken). Men som den artikeln påpekade, var vi inte nöjda med den kinesiska analysen av vad som hade hänt i Jugoslavien. Vi tyckte att det

förelåg ett uppenbart behov av mer omfattande och mer ingående analys av vad som helt tydligt var ett viktigt problem. Det finns kanske ingen annan marxist som är mer lämpad för denna uppgift än Bettelheim. Hans nyutkomna bok och utvidgningen av hans idéer i enlighet med föregående artikel kommer säkert att ge upphov till en livlig och fruktbar diskussion.

Efter denna inledning ska jag börja med att försöka avlägsna vissa missförstånd. Om jag förstår honom rätt, anser Bettelheim att jag har åsikten att själva förekomsten av 'marknadsförhållanden, priser och pengar' är oförenlig med socialismen och omöjliggör övergången till socialism. En stor del av hans kritik upptas också av ett angrepp på denna ståndpunkt.

När jag läser om vad jag har skrivit förstår jag att det kan misstolkas på det sättet, men jag har aldrig menat att ge uttryck åt den åsikt som Bettelheim tillskriver mig. Min åsikt är i stället att marknadsförhållanden (och således även priser och pengar) är *oundvikliga* under en lång tid i det socialistiska systemet, men att de utgör en ständig fara för systemet och kan, om de inte noggrant kringgärdas och kontrolleras, leda till urartning och tillbakagång. Som det står i artikeln från 1964:

Vi påstår inte att produktion för vinst genast kan avskaffas, än mindre att ett socialistiskt land kan hoppas på att reda sig utan marknaden i en snar framtid. Men vi menar att produktionen för vinst måste motverkas systematiskt och inskränkas så mycket som möjligt, och att marknadsförhållandena samtidigt måste övervakas och kontrolleras noga. Annars kan de likt en kräftsvulst vars förlopp man inte rår på, undergräva socialismen och få dödlig utgång. (Sid. 74.)

I stort sett samma åsikt fördes fram av Paul Baran och mig i något annorlunda ordalag:

Marx betonade i sin *Kritik av Gothaprogrammet*, att principen om byte lika för lika måste finnas kvar under en lång tidsperiod i det socialistiska samhället för att möjliggöra en effektiv fördelning och användning av mänskliga och materiella resurser. Samtidigt kräver emellertid utvecklingen från socialism till kommunism en ständig kamp mot denna princip, med slutmålet att ersätta den med idealet "Från var och en efter förmåga, åt var och en efter behov"... Detta innebär naturligtvis inte att framtidens kommunistiska samhälle kan avstå från rationella beräkningar, men det innebär att en helt annorlunda rationalitet kommer att styra de ekonomiska beräkningarna. Och denna förändring är i sin tur bara ett av resultaten av en djupgående förändring av människans behov och av förhållandet mellan människorna. (*Monopolkapitalet* sid. 356.)

Och i den artikel som Bettelheim kritiserar försökte jag verkligen förklara, att det avgörande inte är själva förekomsten av marknadsförhållanden i den tjeckiska ekonomin och inte ens den omfattning, jämfört med centralplaneringen, som de för närvarande har, utan 'vad som är av betydelse är ... riktningen som systemet rör sig i. Och det kan utan tvekan fastslås (a) att marknads betydelse har tilltagit åtminstone under de fem sista åren och (b) att en av avsikterna med de liberaliserande reformerna under de senaste åtta månaderna har varit att avlägsna hindren för en ytterligare anpassning av den tjeckiska ekonomin till marknads krav'.

Och än en gång: 'den som handlar för att stärka marknads inflytande i stället för att kämpa emot den, arbetar, oavsett avsikter, för kapitalism och inte för socialism'.

Det följer av denna ståndpunkt att motsättningen marknad/ plan inte är en absolut motsättning i den betydelsen att de två krafterna inte kan existera sida vid sida. Det är en motsättning i den betydelsen att de två krafterna nödvändigtvis är inbegripna i en oavbruten kamp för herraväldet. Frågan är inte i vilken utsträckning som marknaden används, utan i vilken utsträckning den tillåts att fungera *självständigt*. Och detta är naturligtvis inte alls en fråga om ekonomiska 'lagar' eller om följderna av vissa ekonomiska former. Det är en fråga om statens maktutövning och om den ekonomiska politiken. Jag tillbakavisar därför helt den del av Bettelheims kritik som går ut på att jag bara skulle vara sysselsatt med ytfenomen, ekonomiska former, sekundära förhållanden, etc. Tvärt om, jag talar om de primära och avgörande frågorna för ett samhälle i förvandling: frågan om var makten ligger och hur den används.

Detta för att kunna avgöra om samhället rör sig framåt mot socialismen eller bakåt mot kapitalismen.

Detta leder till en diskussion av Bettelheims teori att en ny borgarklass har kommit till makten i Sovjetunionen och i de andra östeuropeiska länderna och att detta är det enda skälet till att marknadens betydelse har ökat under de senaste åren. Han anser uppenbarligen att den tjugonde partikongressen utgör en vändpunkt i denna utveckling, men slår samtidigt fast att den 'kunde faktiskt inte ha haft det innehåll eller fått de resultat som den hade, om det inte redan funnits förhållanden i samhället som var ogynnsamma för proletariatets diktatur' och fortsätter med att säga att 'detta pekar också på att framväxten av dessa förhållanden i samhället inte bestämdes av marknadsförhållandenas utveckling utan föregick denna utveckling.'

Jag ser på utvecklingen något annorlunda. Jag ser inte sambandet mellan framväxten av en ny borgarklass och utvidgningen av marknadens roll som ett enkelt orsakssamband utan som en dialektisk utveckling* av ömsesidig påverkan. Först kommer det byråkratiska styrande skiktets (det är här ännu inte frågan om en härskande klass) förskansning vid makten, led-sagad och följd av massornas avpolitisering. Utan revolutionär entusiasm och massdeltagande blir den centrala planeringen allt mer auktoritär och stel. Detta resulterar i allt större ekonomiska problem och misslyckanden. I sina försök att lösa dessa allt allvarligare problem, sätter de styrande sin lit till kapitalistiska metoder. De ger allt större makt åt företagsledningarna. De kontrollerar och styr dem allt mindre med planen utan lutar allt mer till de opersonliga marknadskrafterna. Under dessa förhållanden blir den juridiska formen av statligt ägande mer och mer ett tomt begrepp och den faktiska makten över produktionsmedlen, som ju är kärnan i äganderättsbegreppet, förflyttas så småningom till den företagsledande eliten. Denna grupp 'äger' produktionsmedlen och utvecklas i riktning mot en ny typ av borgarklass. De förespråkar naturligtvis en ytterligare och snabbare utveckling av marknaden. Denna utveckling medför att det 'gamla' byråkratiska styrandeskiktets makt och privilegier undergrävs, och resulterar i att konflikter uppstår mellan vad den kapitalistiska pressen kallar 'liberalerna' (de nya borgarna) och de konservativa' (de gamla byråkraterna). De senare har emellertid inget program för att komma till rätta med samhällets ökande ekonomiska problem och kan därför inte göra mycket mer än att kämpa en återhållande strid mot de framryckande marknads- och vinstinriktade nya borgarna.

Det logiska slutresultatet av denna utveckling, som ännu inte har uppnåtts någonstans (och kanske heller aldrig uppnås), är upprättandet och lagfästandet av nya former av korporativ* privat egendom. Inte förrän detta har inträffat kan vi tala om en ny härskande klass i ordets fulla bemärkelse.

Jugoslavien har i praktiken gått längre på vägen mot kapitalismen än något annat socialistiskt land, framför allt mycket längre än Sovjetunionen där det gamla byråkratiska styrande skiktet fick en oerhört stark och väl förskansad maktställning under Stalins trettioåriga styre. Det förefaller mig som om det nuvarande stadiet i Sovjetunionens utveckling kan ses som en period när de byråkratiska krafterna under Bresjnjevs och Kosygin's ledning försöker förhindra den företagsledande elitens fortsatta framryckning. Av tidigare angivna skäl tvivlar jag på att de kommer att lyckas – fast de naturligtvis kan komma att lyckas med att sakta ner eller till och med stoppa utvecklingen i ganska många år.

I min artikel om Tjeckoslovakien skrev jag att det fanns två möjliga sätt att klara av den byråkratiska planeringens misslyckanden. Det ena var att sätta allt större lit till marknaden och det andra var 'en kulturrevolution i den speciella betydelse som kineserna har givit detta begrepp: en allomfattande kampanj för att mobilisera massorna, för att höja det politiska medvetandet, för att ge nytt liv åt socialistiska ideal och för att öka arbetarnas inflytande på

alla nivåer av beslutsfattande.’ Bettelheim tolkar detta som att jag skulle tro att ‘ledarna i Sovjet ... hade ett ”val” mellan två ”tillvägagångssätt!” ‘Faktum är att jag inte använde något av de två ord som han har placerat mellan citationstecken. Jag skrev, som ovan, att det fanns ‘två möjliga utvägar’ och tillade att ledarna i Sovjetunionen av historiska skäl var oförmögna att ta den senare, kulturrevolutionen. Jag är således helt överens med Bettelheim när han skriver att ‘det inte är frågan om ett val mellan två tillvägagångssätt som skulle göra det möjligt för ekonomin att ”göra framsteg”, utan om en skiljelinje mellan två politiska linjer ...’ Men när han tillägger ‘mellan två klasser’, är jag inte säker på att jag kan följa hans tankegångar.

Om han menar att den ena utvägen (att lita till marknaden) ligger i de nya borgarnas intressen och den andra (kulturrevolutionen) i proletarietets, förstår jag och håller med. Men om – som det verkar om man får döma av den övriga texten – han menar att valet av utväg bestäms av vilken klass som har makten, måste jag erkänna att jag inte förstår vilket slag av *konkret* företeelse han talar om. Tag förhållandena i Kina till exempel. Utan tvekan fanns det i Kina under 1950- och det tidiga 1960-talet en byråkratisk styrande klass som växte till och förstärkte sin makt. År 1966 verkar det klart att den redan hade majoritet i kommunistpartiets centralkommitté och innehade flertalet av de avgörande posterna i den centrala och i de regionala administrationerna. Troligen skulle Kina snart ha rört sig i riktning mot kapitalismen efter östeuropeiskt mönster. Men Mao och en liten grupp av trogna följeslagare vägrade att foga sig i denna tillbakagång. Med de åtminstone delvis spontant uppkomna röda gardena som sitt första vapen utlöste de kulturrevolutionen, uppbådade massorna och avsatte de byråkratiska ledarna. Härigenom säkerställdes Kinas utveckling längs den socialistiska vägen åtminstone för den närmaste framtiden.

Skulle Bettelheim ‘förklara’ denna utveckling genom att säga att fram till 1966 förlorade proletarietet gradvis makten till de nya borgarna men sedan i sista minuten vände blad och återigen hävdade sitt klassherravälde? Om vi antar att Mao och hans grupp (vari ingick de viktigaste ledarna inom massmedia och röda armén är ‘proletarietets verktyg’, blir förklaringen en självklarhet. Men vad stöder man sig på när man gör ett sådant antagande? Vad vet vi egentligen om proletarietets roll och om Maos relationer till proletarietet? Kan sådana ‘förklaringar’ öka vår förståelse av vad som faktiskt har hänt i det förflutna eller kan komma att hända i framtiden? Har de inte, tvärt om, en benägenhet att ge en ytterst förenklad och därigenom missvisande bild av sambandet mellan samhällsklasser och politiskt ledarskap under övergångsperioden?

Vad den kubanska revolutionen beträffar tror jag att Bettelheim väldigt mycket överdriver det inflytande som myten om ‘försvinnandet’ av marknadsförhållandena har över Fidel. Fidel vet, och har vid flera tillfällen sagt, att det är omöjligt att avskaffa dessa från kapitalismen nedärvda ekonomiska förhållanden från den ena dagen till den andra. Samtidigt tror jag att Bettelheim har rätt när han menar att kubanerna har gjort allvarliga misstag vid utformningen och tillämpningen av den ekonomiska politiken.

Till slut vill jag påpeka att en diskussion av det här slaget kanske oundvikligen uppehåller sig vid meningsskiljaktigheter. I själva verket är jag i stort sett överens om de åsikter om samhällena i övergångsstadiet som Charles Bettelheim för fram i sin bok *La transition vers l'économie socialiste* (‘Övergången till den socialistiska ekonomin’). I synnerhet är jag helt enig med honom i hans genomträngande analys av äganderättsförhållandena under övergångsstadiet. Som hans vän Gilles Martinet sammanfattar det, understryker Bettelheims teori ‘äganderättsbegreppets relativitet. Varje ekonomisk enhet är på samma gång ansvarig inför staten och inför sin egen ledning. När planeringen är omfattande och noggrann utövar staten sin ägarmakt till det yttersta. Men när planeringen blir enbart vägledande och när företagsledningens självständighet ger företaget möjlighet att själv bestämma över sina investeringar,

kontrakt och produktionsprocesser, då kommer företaget att ha en benägenhet att ersätta det inbillade statliga ägandet med en ny typ av kollektivt ägande.’ (Gilles Martinet, *La conquête des pouvoirs*, Paris, Editions du Seuil, 1968, sid. 95 [‘Erövring av makt’].)

Jag skulle föredra ordet ‘korporativt’ i stället för ‘kollektivt’ här, eftersom åtminstone i engelskan den senare ofta används när man talar om samhället som helhet. Men i huvudsak uttrycker detta i en elegant form en av de avgörande sidorna av vad jag kallade motsättningen plan/marknad.

Jag hoppas att vi nu äntligen tar första steget mot en livskraftig teori om samhället under övergång mellan kapitalism och socialism, ty denna övergång är utan tvekan tillsammans med imperialismen, en av de två viktigaste företeelserna i världsbilden under den senare hälften av 1900-talet.

Men vi måste samtidigt erkänna att det bara är det första steget och att vi behöver veta bra mycket mer om vad som händer i de samhällen som är i övergångsstadiet. Bettelheim har kanske gjort mer än någon annan för att öppna ett stort och spännande område för undersökningar.

Makt och egendom kan skiljas åt för ett tag, genom våld eller bedrägeri, men aldrig slitas banden. Ty så snart skilsmässan smärtar ... kommer egendomen att köpa makt, eller makten att överta egendomen. Båda fallen betyder slutet för ett fritt styrelseskick.

– *Benjamin Watkins Leigh*,
Artonhundredatalspolitiker från Virginia

Charles Bettelheim: Mer om övergångsformen

Ur *Monthly Review*, New York, dec. 1970.

I ditt svar på mitt brev tar du upp några viktiga frågor. Jag tror att det skulle vara av stort värde för oss att ytterligare klargöra våra ståndpunkter, och därigenom komma fram till kärnpunkten en del frågor.

I grund och botten är utvecklingen mot socialism ingenting annat än arbetarnas ökande herravälde över sina levnadsvillkor och därför i första hand över sina produktionsmedel och sina produkter. Detta herravälde kan bara utövas kollektivt, och det som kallas för ‘ekonomisk planering’ är ett av redskapen för detta herravälde. Men detta gäller bara under bestämda politiska förhållanden. Under andra förhållanden är ‘planen’ bara en av de metoder som en härskande klass –som är skild från arbetarna och lever av deras arbete – använder för att behålla makten över produktionsmedlen och de produkter som framställs.

Detta är anledningen till att jag kallar motsättningen plan/marknad en ytföreteelse, vars innebörd inte kan förstås utan att de grundläggande motsättningarna (vilka rör produktions- och klassförhållanden) analyseras. Motsättningen plan/marknad är bara ett uttryck för dessa grundläggande motsättningar.

Således är motsättningen plan/marknad inte – och kan inte vara – en grundläggande motsättning. Den betecknar varken en klassmotsättning (en politisk motsättning) eller en ekonomisk motsättning (en motsättning inom samhällsförhållandena som visar sig på det ekonomiska området), utan vissa föränderliga följder av dessa motsättningar och de områden (marknaden, den planerande myndigheten etc.) där dessa följder utspelar sig.

Förekomsten av marknadsförhållanden är ett hinder för arbetarnas herravälde över sina produkter, och fullständigt utvecklade marknadsförhållanden leder till att kapitalistklassen* kan kontrollera arbetarna och omöjliggöra arbetarnas kontroll över sina levnadsvillkor. Därför

är undanröjandet av marknadsförhållandena en av de *historiska uppgifter* som proletariatet måste genomföra under byggandet av socialismen. Men detta undanröjande kan inte ske genom att marknadsförhållandena helt enkelt *avskaffas*. Undanröjandet av marknadsförhållandena och av de kapitalistiska juridiska förhållandena möter såväl ideologiska som politiska hinder. Dessutom kan produktivkrafternas och produktionsförhållandenas ringa utveckling lägga hinder i vägen (något som till exempel förklarar varför marknadsförhållandena inte har undanröjts i Kina av idag). Undanröjandet av marknadsförhållandena kan därför bara ske som ett resultat av en långvarig kamp som måste föras såväl på det politiska och ideologiska som på det ekonomiska området. Det är i denna betydelse som undanröjandet av marknadsförhållandena är en historisk uppgift.

Men denna uppgift och dess historiska betydelse får inte, skymma det förhållandet att även en 'plan' kan hindra arbetarna att få herravälde över sina levnadsvillkor och sina produkter. Med detta vill jag påpeka något som allt för länge har förbisetts, nämligen att det kan förekomma kapitalistiska 'planer' och 'planering' lika väl som socialistiska (proletära) planer och planering.

Den kapitalistiska planeringen är i viss utsträckning en skenverksamhet, men den är inte desto mindre ett verktyg för den kapitalistiska politiken.

Att sätta likhetstecken mellan planering och socialism och mellan marknad och kapitalism (vilket är riktigt i ett större perspektiv) är att hjälpa kapitalistklassen (och då framförallt kapitalistklassen i Sovjetunionen) att utöva sitt herravälde under täckmanteln av en plan, i vars namn de upphäver de utsugna klassernas rätt att uttrycka sig och med vars hjälp utsugningen kan ökas allt mer.

Dessutom måste vi vara klara över att det bara är under vissa bestämda sociala, ekonomiska och ideologiska förhållanden som en plan är ett verktyg för arbetarnas herravälde, över sina levnadsvillkor och sin produktion. För att planen ska kunna vara ett sådant verktyg måste den utarbetas och tas i bruk på grundval av *massornas initiativ*. Den måste *koncentrera* och *samordna* massornas erfarenheter och uppslag. En verklig samordning måste naturligtvis se till att de tekniska och ekonomiska förutsättningarna och andra existerande begränsningar tas med i beräkningen. Detta är en av 'centralismens' uppgifter. Men denna uppgift, 'att ta med i beräkningen', kommer bara att vara effektiv i den utsträckning som planen grundar sig på massornas initiativ och låter massorna kontrollera dess detaljutformning och dess tillämpning.

Om en plan inte är ett sådant 'koncentrat', så är det en kapitalistisk plan och inte en socialistisk plan. Då är den inte 'motsatsen' till marknaden, utan ett komplement till marknaden eller en tillfällig ersättning för marknaden.

Det som jag har skrivit ovan har länge förbisetts i praktiken (bland annat av mig själv). Det behövdes två helt olika historiska erfarenheter för att klargöra denna för marxismen så viktiga sanning (som har dolts av den ständiga upprepningen av den så kallade statliga äganderättens och planens betydelse i byggandet av socialismen). Dessa två erfarenheter är Sovjetunionens återgång till den kapitalistiska vägen och den proletära kulturrevolutionen i Kina.

Genom detta förbiseende har man också förlorat förståelsen för att socialistiska produktionsförhållanden kan råda bara i den utsträckning som arbetarna har kontroll över sina egna produkter och arbetsförhållanden.

I ett samhälle med högt *socialiserad produktion*,* är utvecklingen av helt nya samhällsförhållanden en förutsättning för arbetarnas kontroll över sina egna levnadsvillkor. Om denna utveckling inte sker kommer de gamla samhällsförhållandena, som tillåter utsugning och klassherravälde, att ständigt förnya sig själva. Upprättandet av proletariatets diktatur gör det möjligt för arbetarklassen att genom sin förtrupp inrätta vissa proletära förhållanden, till

exempel genom att nationalisera (i betydelsen förstatliga och inte i betydelsen socialisera) de viktigaste produktionsmedlen, vilket ju slår sönder den juridiska ramen för kapitalistklassens kontroll.

Men den ständiga återuppkomsten av gamla kapitalistiska ekonomiska, politiska och ideologiska förhållanden, visar att de kapitalistiska samhällskrafterna som ger upphov till dessa förhållanden fortfarande finns kvar under proletariats diktatur trots nationaliseringen av produktionsmedlen.

Klasskampen fortsätter, och det är detta som nödvändiggör proletariats diktatur. Ett av de möjliga resultaten av denna kamp är de kapitalistiska krafternas återkomst till makten, i former som kanske inte är så lätta att avslöja. Detta händer när representanterna för dessa krafter tar över ledningen i staten och i det styrande partiet. Från och med den tidpunkten är statens, den nationaliserade egendomens och planeringens klasskaraktär inte längre proletär utan kapitalistisk. I denna situation upphör arbetarnas herravälde över sina levnadsvillkor helt och ersätts med en utsugande klass herravälde. På grund av de gamla ekonomiska, politiska och ideologiska förhållandenas karaktär, kan denna utsugande klass inte vara någonting annat än en kapitalistisk klass. Den uppträder nu som en statskapitalistisk klass. Statskapitalismens herravälde medför också utvecklingen av nya motsättningar, vilka måste analyseras.

Om man alltså erkänner att arbetarnas herravälde över sina levnadsvillkor – och följaktligen över sina produkter och produktionsmedel – utgör kärnpunkten i socialistiska produktionsförhållanden, följer det att förutsättningen för framåtskridande på vägen mot socialism är att formerna för detta herravälde ständigt förvandlas på ett sådant sätt att herraväldet blir alltmer fullständigt. Detta är klasskampens uppgift under proletariats diktatur. En av de viktigaste uppgifterna för denna kamp är att revolutionera de olika ekonomiska, politiska och ideologiska institutionerna, för det är genom en sådan utveckling som de kapitalistiska samhällsförhållandena – vilka ständigt fortplantas av de gamla institutionerna – kan undanröjas och ersättas med socialistiska samhällsförhållanden.

Det ovanstående betyder att vad som är avgörande för socialismens del, inte är vilket *sätt* som ekonomin regleras på. Det avgörande är vilken klass som är vid makten. Om man riktar den största uppmärksamheten på statens sätt att styra ekonomin, kommer frågan om statens klasskaraktär i skymundan. Detta innebär att den avgörande frågan skjuts åt sidan. Ett bra exempel på hur detta kan ske är Brezjnevs försök att dölja att proletariats diktatur har avskaffats i Sovjetunionen genom att påstå att proletariats diktatur betyder 'statlig styrning av det ekonomiska uppbyggnadsarbetet', varigenom han ju helt undviker frågan om vilken klass som är vid makten.

Motsättningen marknad/plan (marknad/stat) antyder vissa grundläggande motsättningar, men är i sig själv ingen verklig motsättning. Tvärt om, marknad och stat betecknar två förhållanden som kompletterar varandra. På det ekonomiska området är förekomsten av marknadsförhållanden ett nödvändigt villkor* för kapitalistiskt herravälde, och på det politiska området är staten ett nödvändigt villkor för kapitalistiskt herravälde. I detta avseende finns det ingen grundläggande konflikt mellan staten och marknaden, utan de kompletterar varandra. Huvudvikten ligger än på den ena, än på den andra, helt beroende på vilka ekonomiska, sociala och politiska motsättningar som råder för tillfället.

Lenin betonade att den statliga formen för politiskt herravälde alltid för med sig kapitalistiska förhållanden. Det var därför som sovjetformen* för makt och erfarenheterna från Paris-kommunen var så betydelsefulla. Dessa former för politisk makt gav upphov till 'nya slags stater' där de kapitalistiska förhållandena sköts i bakgrunden, med resultatet att de inte längre var fullständiga 'stater'. Den kapitalistiska staten är i praktiken en minoritets organiserade våld mot en majoritet medan den proletära staten innebär majoritetens våld mot en minoritet.

Denna förändring medför en genomgående förvandling av statsapparaten uppgifter och uppbyggnad, och av dess förhållande till folket. Det är just denna genomgripande förvandling som medför att den socialistiska staten inte längre helt är en stat, trots att den fortfarande innehåller sådana förhållanden som gör det möjligt för en kapitalistisk klass att återta makten.

Det viktigaste kännetecknet på en kapitalistisk stat är att statsapparaten är skild från folket; statsapparaten står 'över' folket, den kontrollerar det och förtrycker det. I en arbetarstat är emellertid staten inte längre en stat i ordets fulla betydelse eftersom den är verktyget för det arbetande folkets egen maktutövning. (Exempel på sådana verktyg är Pariskommunen,* sovjeterna, de revolutionära kommittéerna ...*)

Arbetarnas maktutövning kan naturligtvis ske under olika former, beroende på de föreliggande historiska förhållandena, framför allt förhållandet mellan klasskrafterna. I synnerhet kan maktutövningen ske genom en förtrupp för proletariatet, det vill säga genom ett marxist-leninistiskt kommunistiskt parti. Ett sådant parti utövar proletär makt bara om det är en äkta förtrupp, det vill säga om den är en del av arbetarklassen som företräder hela klassen och handlar i överensstämmelse med den utan att försöka sätta sig i dess ställe. Den är inte längre någon förtrupp om den sätter sig i arbetarklassens ställe eller om den upphör med att leda arbetarklassen och börjar med att helt enkelt genomdriva sina egna uppfattningar.

Arbetarklassens maktutövning kan ske i många olika former. Det avgörande är inte formen utan förhållandet mellan maktapparaten och folket. I en socialistisk stat får den inte härska över och förtrycka folket. Den måste i stället bygga på ett sådant förhållande mellan förtruppen och folket som ger folket möjligheten att uttrycka sina åsikter och möjliggör för ledarna att koncentrera folkets riktiga idéer. När maktapparaten skiljs från folket upphör den att fungera som en arbetarklassens stat och blir helt enkelt en kapitalistisk stat. Det finns inget tredje alternativ. En 'byråkratins statsmakt' kan, till exempel, inte förekomma eftersom byråkratin alltid tjänar en härskande klass, även när den missbrukar sina administrativa befogenheter.

Socialistiskt uppbyggnadsarbete och klasskamp på ekonomins område. Kritik av Sun Yeh-fangs revisionistiska ekonomiska teorier av Kirinprovinsens revolutionära kommittés skrivgrupp

Ur *Peking Review*, nr 16, april 1970.

Kampen på det ekonomiska området i Kina blir allt grundligare mellan de två klasserna, de två vägarna och de två linjerna. Vi kritiserar förrädaren Liu Shao-chis kontrarevolutionära och revisionistiska linje med hjälp av vår store ledares, ordförande Maos, proletära och revolutionära linje. Därigenom blir kritiken en drivande kraft som hjälper det nya uppsvinget i Kinas socialistiska uppbyggnadsarbete framåt längs den väg som Mao Tsetungs lära* har utstakat. Kritiken är också ett viktigt steg i kampen mot den handfull klassfiender som försöker sabotera den socialistiska äganderätten, och den är en viktig åtgärd för att befästa och utveckla den socialistiska ekonomin.

Kontrarevolutionären Sun Yeh-fang, före detta chef för den Kinesiska Vetenskapsakademiens Ekonomiska Institut, förespråkade Liu Shao-chis kontrarevolutionära och revisionistiska linje på det ekonomiska området.

Han vill överföra alla Chrusjtjovs metoder för återupprättandet av en kapitalistisk ekonomi till Kina. Dessutom ville han utarbeta ett revisionistiskt 'ekonomiskt system', som skulle förse Liu Shao-chis linje med en 'teoretisk' grund. Avsikten var att undergräva det socialistiska

uppbyggnadsarbetet och störta proletariatets diktatur. När vi idag kritiserar revisionistisk ekonomisk teori och oskadliggör Liu Shao-chis farliga inflytande, ger oss Sun Yeh-fang och hans revisionistiska 'ekonomiska teorier' ett utmärkt tillfälle att ta lärdom av ett avskräckande exempel. Genom att kritisera dessa teorier kan vi befästa Mao Tsetungs storslagna lära på alla områden inom ekonomin.

Idén om att 'styra ekonomin med ekonomiska metoder'

I sitt försök att återupprätta kapitalismen gjorde Liu Shao-chi sitt yttersta för att bekämpa ordförande Maos betydelsefulla lärosats att 'politiskt arbete är kärnan i allt ekonomiskt arbete' under det socialistiska uppbyggnadsarbetet. Han propagerade för att 'styra ekonomin med ekonomiska metoder', fublade om att 'vårt land driver också fabriker för att göra vinst, annars skulle vi inte driva dem', och uppmanade alla att 'göra vad som än ger vinst'. Sun Yeh-fang jamsade med: 'Allt detta, som berör ett grundläggande problem, ger jag mitt fulla stöd. Jag har alltid förespråkade styrning av ekonomin med ekonomiska metoder.'

Det fanns en internationell bakgrund till de 'ekonomiska teorier' som Sun Yeh-fang framförde. När Chrusjtjovs klick av avfällingar slog upp dammluckorna för den moderna revisionismen år 1956, åkte Sun Yeh-fang till Sovjet flera gånger för att 'betyga sin vördnad' och han förvärvade 'enastående kunskaper' där. Förutom att skriva ett antal artiklar och många rapporter, kokade han också ihop en serie av 'rapporter från begränsade undersökningar'. Han förklarade oblygt att hans 'grundidéer' helt enkelt var kopierade från de moderna revisionisterna. När den av socialimperialismen* mutade ekonomen Liberman år 1962 framträdde med sin giftiga artikel Plan, Vinst, Belöningar, vars huvudtanke är 'att låta vinsten vara ledstjärna', ropade Sun Yeh-fang högt av glädje: 'Jag ska ta mer risker', 'Slåss desperat', och 'vara grundligare än Liberman'.

Vilka var de 'grundidéer' som Sun Yeh-fang övertog från den moderna revisionismen?

1. Han predikade att de ekonomiska planerna skulle ha vinsten som grund. Han förespråkade sådana orimligheter som att 'av tusen lagar kommer värdelagen först' och 'planeringen grundar sig på värdelagen'.
2. Han förkunnade att vinsten var det som man skulle sträva efter och sa: 'Jag betvivlar följande påstående: "Produktionen i det kapitalistiska samhället sker för vinstens skull, men i det socialistiska samhället sker det för bruksvärdets,* och inte för vinstens skull.'" 'Han sa också, att 'vi höjer arbetets produktivitet och den tekniska standarden i avsikt att erhålla vinst'.
3. Han gjorde gällande att vinsten var drivkraften och att 'vinsten kan ge företagsledningen en knuff framåt'; 'när man väl har fått tag på vinsten, leder man oxen vid nosen och dess ben (det vill säga de andra planeringsmålen) följer helt naturligt efter. Annars får man bära benen.'
4. Han påstod att vinsten var det som allting hängde på. Han föreslog: 'Om man låter vinsten vara det avgörande målet vid planeringen och i statistiken behöver staten bara kontrollera hur mycket vinst företaget gör och låta företagen sköta resten.'
5. Han skrek, att vinsten var det enda användbara måttet för att bedöma om ett företag drevs bra eller dåligt. Han sa att 'vinstens storlek är den känsligaste mätaren på ett företags tekniska utveckling och ledningens effektivitet'. Han pladdrade också om att 'den socialistiska ekonomin måste använda sig av profitkvoten och produktionspriset', 'den för samhället genomsnittliga profitkvoten är den nivå som alla företag måste uppnå; de som uppnår mer än genomsnittskvoten är avancerade och de som uppnår mindre är efterblivna.'

För att sammanfatta, så är syftet med planering och utveckling av ekonomin enligt Sun Yeh-fang att tjäna pengar. Fabriker och företag byggs och drivs enligt honom i detta syfte. Genom

att få tag på 'oxens nos', det vill säga vinsten, bygga allt på den och sträva efter den, kan företag och teknik utvecklas och samhället kan göra framsteg. Fastän Sun Yeh-fangs 'ekonomiska teorier' kan verka imponerande, är de ingenting annat än bedrägerier när de väl har genomskådats.

Det kapitalistiska samhällets grundläggande kännetecken är att allt görs för att tjäna pengar – 'gör vad som än ger vinst'. Marx påpekade att *det borgerliga samhällets uppgift är att tjäna pengar, och 'skapande av mervärde är detta produktionssystemets oinskränkta lag'*. Pengar driver på allting, pengar betyder vitalitet och desto mer man tjänar, desto vitalare blir man: utsugning, plundring och anfallskrig för att tjäna pengar, detta är borgerlighetens natur. Engels sa att *'som de [borgarklassen] ser det så skulle ingenting i världen existera om det inte vore för pengarnas skull, inte de själva heller. För dem finns bara en lycka, snabb förtjänst.'* Sun Yeh-fangs 'ekonomiska system' var utformat med utgångspunkt från denna borgerliga världsåskådning.

Åsikten att drivfjädern pengar är ett absolut outhärligt universalmedel är typiskt för våra moderna revisionisters ruttna och förfallna tankevärld. Denna åsikt avslöjar samtidigt torftigheten i deras ekonomiska system.

När proletariatet har gripit makten finns det två rakt motsatta linjer för det ekonomiska uppbyggnadsarbetet: Ska politiken vara ledstjärnan för ekonomin eller ska 'ekonomiska metoder användas för att styra ekonomin'; ska proletär politik genomgående få ta ledningen eller ska 'vinsten leda'? Ordförande Mao har alltid satt den proletära politiken som ledstjärna för vårt socialistiska uppbyggnadsarbete. Använd politiken för att leda ekonomin, håll fast vid revolutionen, befrämja produktionen; detta är den marxist-leninistiska linjen för att befästa och stärka proletariatets diktatur. Chrusjtjov i Sovjet och Kinas Chrusjtjov Liu Shao-chi, Liberman och Sun Yehfang, alla förespråkade de att man skulle 'styra ekonomin med ekonomiska metoder' och låta 'vinsten leda'. I verkligheten betyder detta, att man låter borgerlig politik leda och använder den för att undergräva socialismens ekonomiska grund. Detta är en helt kontrarevolutionär revisionistisk politik med syftet att återupprätta kapitalismen.

Fastän han kallade sina 'ekonomiska teorier' för 'socialistiska', kunde inte Sun Yeh-fang dölja den reaktionära kärnan i sina teorier om att låta 'vinsten leda': 'Att sätta vinsten främst' ställdes mot att sätta den proletära politiken främst i ett försök att omvandla hela folkets enhetliga socialistiska äganderätt till avskilda 'oberoende kungadömen' och att omvandla varje företag från folkets företag till företag som ägs av borgarklassen. Vi ska nu belysa dessa reaktionära tankegångar från olika håll.

Socialistisk planerad ekonomi kontra kapitalistisk fri ekonomi

Vår store ledare, ordförande Mao, lär oss: *'Människan har utvecklats i hundratusentals år, men i Kina är det inte förrän nu som hon har lyckats tillförsäkra sig sådana förhållanden att hon kan utveckla ekonomin och kulturen planerligt. Nu när vi lever under dessa förhållanden kommer vårt lands utseende att förändras från år till år.'*

Planerad och harmonisk utveckling av landets ekonomi är kännetecknande för socialismen och ett viktigt tecken på socialismens överlägsenhet gentemot kapitalismen. Genom att först undergräva den planerade ekonomin försökte Sun Yeh-fang att upplösa hela folkets enhetliga socialistiska äganderätt.

Hans 'grundsyn' i fråga om planering är: 'Låt vinsten vara det avgörande måttet vid planering och i statistiken', och 'planeringen grundar sig på värdelagen'. Vad betyder då detta? Det betyder att staten och företagen ska utgå från 'värde' och 'vinst' när de gör sina planer. För att uttrycka det klarare, det betyder att de ska utgå från att tjäna pengar. Staten ska utarbeta en

stor plan om hur man ska tjäna pengar medan företagen formulerar något mindre planer om hur de ska tjäna pengar.

Marxismen-leninismen-Mao Tsetungs lära ser politiken som ett koncentrerat uttryck för ekonomin och anser att planeringen är en politisk fråga. Det finns såväl socialistiska som revisionistiska planer. Den avgörande skillnaden mellan dem är: på vilken klasståndpunkt är planerna baserade och vilken klass tjänar de?

Vårt land är ett socialistiskt land som lyder under proletariats diktatur. Med fattigdom och tomhet som utgångspunkt och genom årtionden av mödosam kamp kommer vi att bygga ett starkt socialistiskt land med ett modernt jordbruk, en modern industri, ett modernt försvar och modern vetenskap och kultur och vi ska skapa ett starkt basområde för proletariats världrevolution. Vårt lands ekonomiska planering måste tjäna proletariats stora politiska mål. Den bör därför anpassas till den inhemska och den internationella klasskampens behov och till vårt lands socialistiska uppbyggnadsarbets behov i varje tidsperiod. När vi utarbetar våra planer måste huvudlinjen vara att 'sätta in alla krafter, sikta högt och uppnå större, snabbare, bättre och mer ekonomiska resultat i det socialistiska uppbyggnadsarbetet'. Vi måste dessutom hålla fast vid de många viktiga principer som ordförande Mao har fastslagit såsom: 'Var förberedd på krig och naturkatastrofer och gör allt för folket'. 'Bevara självständigheten, behåll initiativet i dina egna händer och lita till dina egna krafter' och 'Jordbruket är grunden och industrin den ledande faktorn'. Kravet på att vara förberedd på krig och naturkatastrofer och att göra allt för folket är vår grundläggande utgångspunkt när vi utformar planer, när vi överväger problem och när vi arbetar, särskilt inför hotet av ett angreppskrig från USA-imperialismen och från socialimperialismen.

Om 'planeringen baserar sig på värdelagen' skulle inte staten kunna utveckla den olönsamma försvarsindustrin. Den tunga industrin och industrin i inlandet skulle inte kunna byggas upp. Ett område, provins eller en stad skulle inte kunna bygga upp en allsidig industri för att förbereda sig inför krig. Industrier som är nödvändiga för jordbruket men vars produktion har lågt värde och tillfälligt ger låg avkastning skulle inte kunna utvecklas och staten skulle inte kunna producera och öka produktionen av vissa för folket nödvändiga konsumtionsvaror som måste subventioneras ett tag framåt. Det skulle vara omöjligt att stödja världens revolutionära folk i den proletära internationalismens anda. Kort sagt, vad Sun Yehfang förespråkade skulle få oss att överge vår uppgift att bygga ett starkt socialistiskt land och avvika från den segerrika väg som ordförande Mao har utstakat. Sådana 'planer' är ingenting annat än revisionistiska planer som Liu Shao-chi behöver för kapitalismens återupprättande. Dessa är ingenting annat än planer på att dra oss tillbaka längs den gamla halvfeodala och halvkoloniala vägen. Det är planer på att underminera vårt parti och vårt land.

I ett socialistiskt samhälle finns såväl varor* som värdelagen. Vi använder den senare som ett redskap i planeringen och i företagens räkenskaper, men vi vägrar att låta den bestämma över produktionens eller planernas utformning. I sina försök att återupprätta kapitalismen på det ekonomiska området har de moderna revisionisterna en sak gemensamt: de överdriver värdelagens betydelse och vill använda den för att styra och kontrollera all produktion i samhället. På detta sätt vill de styra bort uppbyggnadsarbetet från den socialistiska vägen, där den proletära politiken sätts i främsta rummet, till den kapitalistiska vägen där vinsten är ledstjärnan.

'Värdelagen är faktiskt bara ett annat uttryck för *den allmänna linjen*'*, och 'av tusen lagar kommer värdelagen först.' Genom sådana orimliga uttalanden försökte Sun Yeh-fang rättfärdiga det skräp som han bjöd ut, som till exempel att 'planeringen grundar sig på värdelagen' och att samhällets produktion skulle styras med hjälp av värdelagen. Detta är en skamlig och avskyvärd förvrängning av partiets allmänna linje för det socialistiska uppbyggnadsarbetet.

Planering grundad på värdelagen och planering i överensstämmelse med den allmänna linjen utgör två rakt motsatta principer för uppbyggnadsarbetet. Partiets allmänna linje som den har formulerats av ordförande Mao själv är den marxist-leninistiska linjen som mobiliserar entusiasmen hos hundratals miljoner människor för att bygga socialismen. Det är den revolutionära linjen som tävlar i styrka och hastighet med imperialismen och med socialimperialismen och det är den kraftgivande ådra som gör det möjligt för proletariatet att slutgiltigt besegra borgarklassen och alla klassfiender. 'Av tusen saker kommer ordförande Maos revolutionära linje först' är slutsatsen som de revolutionära massorna har dragit från den historiska erfarenheten. Genom sina löjligen uttalanden har Sun Yeh-fang totalt avslöjat sin fientliga inställning till Mao Tsetungs lära och sitt starka stöd för försöken att ställa det socialistiska uppbyggnadsarbetet under kontrarevolutionärt revisionistiskt inflytande.

Sun Yeh-fang angrep Kinas socialistiska planering, vilken är underordnad den proletära politiken, för att den 'lade sig i alltför mycket och utövade en alltför sträng kontroll'. Han ville att staten skulle överlåta mer makt åt företagen. Han yrkade bestämt på att 'staten i sina relationer med företagen bara behöver kontrollera vinsten, den behöver inte bry sig om någonting annat utan kan låta företagen sköta resten'.

Vad han menade med 'någonting annat' är först och främst att den proletära staten inte skulle bestämma den politiska inriktningen hos företaget, än mindre föreskriva vad det skulle producera och hur det skulle fördela sina produkter: och att företagen till och med skulle 'få köpa och sälja fasta tillgångar fritt'. Han begärde uppenbarligen att företagen skulle frigöra sig från centraliserad och enhetlig statlig planering och förklara sig självständiga och självstyrande.

Genom att påstå att staten 'bara behöver kontrollera vinsten' försökte Sun Yeh-fang förändra det socialistiska sambandet mellan den proletära staten och företagen från grunden. I stället för att låta företagen vara underordnade den proletära staten ville Sun Yeh-fang införa de kapitalistiska marknadssambanden. Hela folkets socialistiska äganderätt skulle på så vis lösas upp, konkurrens och anarki i produktionen skulle uppstå och den socialistiska planerade ekonomin skulle förvandlas till en kapitalistisk fri ekonomi. Just en sådan förändring var det som Sun Yeh-fang arbetade dag och natt på att åstadkomma. När han så att det planerade systemet 'är underlägset den fria ekonomin', avslöjade han sina djävulska planer.

Ordförande Mao påpekar att 'utan ett stort mått av demokrati är det omöjligt att ha ett stort mått av centralism*' och utan ett stort mått av centralism är det omöjligt att upprätta en socialistisk ekonomi'.

Det finns bara en härskare över alla de företag som ägs socialistiskt av hela folket och det är den proletära diktaturens statsmakt, vilken leds av partiet. Bara denna statsmakt kan representera arbetarklassens och det arbetande folkets grundläggande intressen och bestämma vilka principer som företagen ska följa och vilken politik de ska föra. Bara staten kan bestämma över den riktning i vilken företagen ska utvecklas, över produktion och fördelning och över användningen av tillgångar. I sin kontakt med företagen tillämpar staten demokratisk centralism, det vill säga centrala beslut i större frågor och decentraliserade beslut i mindre frågor, central ledning och stegvis decentraliserad administration. Detta är nödvändigt för att befästa hela folkets äganderätt och för att befästa proletariatets diktatur.

Partiets centralkommitté med ordförande Mao som ledare och vice ordförande Lin som ställföreträdande ledare är det enda ledarskapet för hela partiet, hela armén, och för hela folket. Ett orubbligt genomförande av den av partiets centralkommitté godkända ekonomiska planen är den grundläggande garantin för en snabb utveckling av det socialistiska uppbyggnadsarbetet i vårt land.

Ordförande Mao lär oss att 'på ekonomins och budgetens område måste vi övervinna sådana missförhållanden som oenighet, självhävdelse och brist på samarbete. Vi måste upprätta ett fungerande system som genom samarbete och följsamhet helt och fullt möjliggör tillämpningen av våra regler och bestämmelser.' Varje företag bör gynna det sätt att tänka som tar hela landet med i beräkningen, som tänker på det allmännas bästa, som har ett långt och brett perspektiv och som ser till att helhetens intressen tillgodoses i första hand. De bör också orubbligt sluta upp kring partiets centralkommitté, uppnå 'enighet i tanke, regler, plan, order och handlande' grundad på Mao Tsetungs lära. De bör uppfylla och mer än uppfylla den statliga planen på ett mångsidigt sätt och uppnå större, snabbare, bättre och mer ekonomiska resultat i byggandet av socialismen.

Skall den proletära politiken eller vinsten bestämma företagets skötsel?

När hela folkets socialistiska äganderätt har upprättats är det av avgörande betydelse vilken linje som följs vid ledningen av företagen. Detta avgör om proletariatet kan hålla ett fast grepp om ledningen av företagen och om proletariatets diktatur kan befästas. Borgarklassen som har frångått produktionsmedlen försöker undantagslöst slå sig fram på företagsledningens område för att upplösa hela folkets äganderätt och för att återinföra kapitalismen. Sun Yeh-fangs känsla för det kontrarevolutionära i denna fråga föranledde honom att ägna den stor uppmärksamhet.

Han sa att 'vinstens storlek är den känsligaste mätaren på ett företags tekniska framsteg och för ledningens effektivitet' och att vinsten 'kan ge företagsledningen en knuff framåt'. Detta är helt enkelt att betrakta och sköta företagen på ett kapitalistiskt sätt.

Kapitalistens omedelbara mål för företaget är att göra så stor vinst som möjligt i förhållande till kapitalet och därför är vinstens storlek den enda måttstock kapitalisten använder för att mäta företagets framgång.

Är det sant att det kapitalistiska sättet att låta vinsten vara vägledande kan 'ge företagsledningen en knuff framåt'? Tvärt om, det leder bara till allt större bekymmer. De företagsledare vars tankar leds av vinstmotivet kommer att sätta en kontrarevolutionär *ekonomism** framför det höga idealet att göra allt för revolutionen. De kommer att lättvindigt ändra produktionens inriktning och sätta in alla krafter på att tillverka vad som helst som ger vinst. De kommer inte att anstränga sig för att göra sådant som bara ger lite vinst och de kommer att vägra att befatta sig med sådant som inte ger någon vinst alls. I stället för det kommunistiska samarbetet mellan företagen kommer företagen att hänge sig åt det kapitalistiska sättet att spela ut varandra och försöka lasta över sina svårigheter på andra företag. De kommer också att använda 'materiella drivfjädrar' för att korrumpera människorna och beröva dem deras revolutionära kraft, och förvandla den socialistiska andan på företaget till ett anställningsförhållande baserat på pengar. Ju mer ett företag går in för att låta vinsten vara vägledande, desto mer avviker det från den socialistiska vägen. Det kommer att degenerera och en proletär utpost kommer att förvandlas till en revisionistisk stödjepunkt. Detta är en objektiv lag för klasskampen, oberoende av människans vilja.

Exempel på hur vinsten kan ge 'företagsledningen en knuff framåt' går att upptäcka i de länder där den moderna revisionismen härskar. Där samarbetar monster av alla de slag: revisionister kapitalister, spekulatorer, svartabörshajar, nya storbönder, köpta ämbetsmän, svindlare och förskingrare. Inom produktion och distribution och inom statliga verk frodas de kapitalistiska krafterna i såväl stad som på land. Spekulation, uppköp av en hel produkt på marknaden, prisskoj och lurendrejeri är vanliga företeelser. Kapitalistiska element i företag och i officiell tjänst slår ihop sig för att korrumpera och korrumperas, för att skörta upp folk och för att arbeta för sitt eget bästa på det allmännas bekostnad. Den socialistiska äganderätten för hela folket har förfallit till äganderätt för ett privilegierat skikt, och manipuleras

direkt av en handfull nya kapitalistiska element. Dessa länders ekonomier är i ett tillstånd av fullständigt kaos. Det arbetande folket är åter i svårt trångmål och frukterna av socialismen, som folket har vunnit till priset av mycket blod, har gått förlorade. Detta har varit en plågsam historisk erfarenhet!

'Historisk erfarenhet förtjänar att uppmärksammas.' 'Att låta vinsten ta ledningen' kan absolut inte 'ge företagsledningen en knuff framåt', som Sun Yeh-fang påstod, men det ger företaget en knuff bort från socialismen och avskaffar i verkligheten hela folkets socialistiska äganderätt och behåller den bara till namnet.

Ett socialistiskt företag är ett ställe där man genomför de tre stora revolutionära uppgifterna – klasskampen, kampen för produktionen och vetenskapliga experiment. När proletariatet bedömer ett företag undersöker det först företaget med politiken som måttstock. Detta innebär en undersökning av om företaget samvetsgrant följer ordförande Maos proletära revolutionära linje, principer och politik, om ledningen är i händerna på sanna marxister, om företaget hjälper till med att revolutionera människornas tänkande, om företaget uppfostrar och utbildar en armé av revolutionära industriarbetare, om företaget utgår från sin speciella uppgift och därvid tar helheten med i beräkningen, om företaget på ett mångsidigt sätt uppnår den produktion som den statliga planen har anvisat och slutligen om företaget gör detta med större, snabbare, bättre och mer ekonomiska resultat och därigenom bidrar till socialismens sak.

Vi litar inte till 'att låta vinsten leda' eller till 'materiella drivfjädrar' när det gäller att sköta företagen, vi litar till den proletära politiken och till proletariatets grundläggande program för skötseln av företag, exemplifierat av den storslagna författningen för Anshans Järn- och Stålverk.

Ordförande Mao har sagt: 'Företagsledning är också socialistisk uppfostran.' Vad beträffar ett företags skötsel bryr sig proletariatet i första hand om politiken, klasskampen, kampen mellan de två vägarna och de två linjerna och om att revolutionera företagsledningens tänkande. Den utbildar arbetarna, kadren och den tekniska personalen i Mao Tsetungs lära och gör företaget till en röd skola för Mao Tsetungs lära.

Proletariatet måste också skaffa sig ett fast grepp om ledningen av produktion, planering, teknik, finanser och arbete. Skötseln av ett företag kan ge gott resultat enbart om man ger en framskjuten plats åt den proletära politiken, åt mobiliseringen av massorna, åt politiskt och ideologiskt arbete och åt att handla i överensstämmelse med partiets regler.

Ordförande Mao lär oss: 'Ideologiskt och politiskt arbete är förutsättningen för framgång i det ekonomiska och tekniska arbetet, och befrämjar den ekonomiska utvecklingen. Vidare är ideologi och politik det ledande i allt, det är alltings själ. Om vi släpper efter på det ideologiska och politiska planet det allra minsta, kommer det ekonomiska och tekniska arbetet oundvikligen på avvägar.' Den riktiga politiska inriktningen kan bara upprätthållas genom att sätta den proletära politiken i främsta rummet, genom att företa massrörelse för levande studier och tillämpning av Mao Tsetungs lära och genom att revolutionera människornas tänkande. Endast härigenom kan den revolutionära entusiasmen upplivas och massornas slumrande initiativkraft och skaparförmåga bryta fram som en vulkan och sätta fart på produktionen. Detta är de grundläggande principer som vi ständigt måste hålla fast vid.

Påbörjad och ledd av ordförande Mao själv har den stora proletära kulturrevolutionen sopat undan varje hinder som låg i vägen för proletariatets möjligheter att sköta industriföretagen och alla andra ekonomiska företag. Den storslagna författningen för Anshans Järn- och Stålverk, som länge undanhölls av Liu Shao-chi och hans anhang, har uppvisat och uppvisar fortfarande en styrka som inte går att överskatta. Många företag med långvariga och allvarliga problem, som en gång var förgiftade av principerna om 'att låta vinsten leda' och om 'mate-

riella drivfjädrar', har tack vare den oerhörda kraften i Mao Tsetungs lära, som den stora proletära kulturrevolutionen frigjorde, utvecklats språngartat och förvandlats till livskraftiga, framstående företag. Tiotusentals företag går framåt längs ordförande Maos proletära revolutionära väg och blir allt bättre och ger allt större bidrag till det socialistiska uppbyggnadsarbetet. Genom att alltid låta den proletära politiken vara ledstjärnan, genom att förbättra företagets ledning och genom att arbeta noggrant, kommer vi säkert att kunna vinna ännu större segrar.

Att dra en skarp skiljelinje mellan 'sparsamhet och ökning av produktionen' och 'att ha vinsten som ledstjärna'

Ordförande Mao har lärt oss: 'Korruption och slöseri är mycket stora brott.' 'Ett socialistiskt företag måste göra sitt yttersta för att låta all arbetskraft och utrustning komma till användning, för att förbättra arbetets organisation, förbättra ledningen, öka arbetsproduktiviteten och för att hushålla med arbetskraft och råmaterial. Företaget måste starta produktionshöjande kampanjer och tillämpa ekonomisk bokföring för att år för år minska produktionskostnaderna och höja individens inkomster och samhällets kapitalbildning.'

Påståendet att 'beräkning av produktionskostnaderna innebär att sätta vinsten i ledningen' är minst sagt enfaldigt. Kärnpunkten i att 'sätta vinsten i ledningen' är vägran att sätta den proletära politiken främst och återupprättande av kapitalismen. Det är detta som vi starkt vänder oss mot. Vi måste obönhörligen hålla fast vid principen att sätta den proletära politiken främst. Att man ger en framskjuten plats åt den proletära politiken innebär emellertid inte att man för den skull glömmer bort det ekonomiska arbetet, inte tillämpar företagsbokföring eller låter bli att sänka produktionskostnaderna och öka kapitalbildningen. Om det missförstås på det sättet kommer vi snart att falla för klassfiendens knep. Företagens vinst utgör en viktig inkomstkälla för den socialistiska staten. Av vår statsinkomst kommer ungefär 90 procent från betalningar (vinster, skatter och så vidare) från den statliga sektorn av ekonomin. Om företagen inte i tid lyckas betala alla de vinster och skatter som beräknas enligt planen eller om de kanske till och med gör onödiga förluster, påverkar detta statens inkomster och det planerade socialistiska uppbyggnadsarbetet. Vid företagets skötsel måste vi ge företräde åt den proletära politiken, mobilisera det arbetande folket för att med kraft hålla fast vid revolutionen, befrämja produktionen och tillämpa sparsamhet på ett jordnära sätt. '*Vi måste spara vartenda öre för krigsansträngningarna, för revolutionens sak och för vårt ekonomiska uppbyggnadsarbete.*' Vi vänder oss mot att man inte är allvarligt uppmärksam på produktionens och budgetens skötsel och mot likgiltighet inför statens egendom. Vi vänder oss också mot överdrifter och slöseri som motiveras med att 'oavsett hur mycket vi lägger ut, så blir det förtjänst'. Vi bör befrämja det nya socialistiska sättet att 'betrakta sparsamhet som ärbart och slöseri som skamligt' och vi bör sköta budgetarbetet i revolutionens intressen och samla allt större statliga fonder för att skynda på det socialistiska uppbyggnadsarbetet.

Att avslöja 'ett hemligt recept'

Ordförande Mao lär oss: 'Revisionisterna förnekar skillnaderna mellan kapitalism och socialism, mellan proletariatets diktatur och borgarklassens diktatur. De förespråkar i själva verket inte den socialistiska utan den kapitalistiska linjen.' Sun Yeh-fang använde just detta vanliga revisionistiska knep i sina reaktionära ekonomiska teorier.

Han inledde sin reaktionära ekonomiska teori med att söka efter 'de gemensamma kännetecknen' för kapitalism och socialism. Inte utan baktankar sa han: 'När vi motarbetade de för kapitalismen typiska lagarna, förkastade vi också alla de allmänna och för alla ekonomier gemensamma ekonomiska lagarna.' Efter stor tankemöda kom Sun Yeh-fang på att värde och värdelagen var 'de gemensamma kännetecknen'. Och på denna grundval byggde han upp sitt 'system av ekonomisk teori' vars kärnpunkt är att 'låta vinsten vara ledstjärnan'. Sun Yeh-

fang skröt om att ha upptäckt 'hemligheten i alla ekonomiska frågor'. Han sa: 'Människan skiljer sig från djuren på så sätt att djuren lever av naturens överflöd medan människan lever av sitt eget arbete och genom att erövra naturen. Om människorna lever under bra eller dåliga förhållanden beror på deras arbetes effektivitet eller med andra ord på den grad i vilken de lyckas erövra naturen. Därför ligger hemligheten i alla ekonomiska frågor i att producera mer med mindre arbete.' 'Nyckeln till att utveckla produktionen är att nedbringa den socialt nödvändiga arbetsmängden.'

Här ligger alltså, enligt Sun Yeh-fang, skillnaden mellan människorna och djuren. Men i detta avseende finns det inga klasskillnader mellan människorna. Alla blodsugare – slavägare, feodalherrar och kapitalister – förvandlas till folk som 'lever av sitt eget arbete'. Med ett drag av pennan drar Sun Yeh-fang ett streck över årtusenden av klassmotsättningar och över hela arbetarklassens historia som är dränkt av blod och tårar. Genom att säga 'producera mer med mindre arbete', förnekar han de grundläggande skillnaderna mellan 'alla ekonomiska' samhällssystem och gjorde ingen skillnad mellan de utsugande systemen å ena sidan och socialismen och kommunismen å den andra. Sun Yeh-fang vände upp och ner på historien.

'Människan erövrar naturen' på sätt som bestäms av de rådande klassförhållandena. I ett klassamhälle görs det på grundval av bestämda förhållanden mellan klasserna. Det är rena rama bedrägeriet att säga att huruvida 'människan lever under bra eller dåliga förhållanden' bestäms av 'deras arbetes effektivitet'! I alla samhällen som behärskas av de utsugande klasserna läggs den avgörande vikten vid mängden slavar, jord eller kapital som utsugarna äger medan det arbetande folket, bönderna och arbetarna, lever i svår misär. Ordförande Mao påpekar: 'Det är sant att Förenta Staterna har vetenskap och teknologi. Men olyckligtvis ligger de i kapitalisternas händer, inte i folkets, och används till att utsuga och förtrycka folket inom det egna landet och till att angripa och slakta folken i andra länder.' Sådana är förhållandena i de imperialistiska länderna och för närvarande också i det social-imperialistiska landet. Där leder den 'arbetets effektivitet' som vetenskap och teknologi skapar bara till allt hårdare utsugning av folket och kan inte lätta deras bördor det allra minsta. Det arbetande folket kan inte skapa ett nytt liv utan att störta det reaktionära styret och upprätta proletariats diktatur.

Hemligheten bakom den kapitalistiska ekonomin är inte alls att 'producera mer med mindre arbete', utan att utnyttja arbetarnas krafter till det yttersta. Den kapitalistiska ekonomin är minst sparsam när det gäller arbetskraft. Den är bara sparsam när det gäller kapital. Att få så stor vinst som möjligt med en så liten insats av kapital som möjligt kallas för 'affärstalang' av kapitalisten.

Bara det socialistiska samhället är verkligt sparsamt med arbetskraften. Det är en av socialismens viktiga principer att vara sparsam med arbetskraft, råmaterial och kapital i produktionen av mer och bättre produkter för att täcka samhällets behov. Men klasser och klasskamp förekommer även i socialistiska samhällen och kampen om herraväldet mellan proletariats och borgarklassen är lång. Därför är det nödvändigt att utgå från klasskampen för att kunna förstå och kunna behandla de ekonomiska frågorna. Den socialistiska ekonomiska teorins uppgift bör vara, att med utgångspunkt från klasskampen påvisa de objektiva lagar som styr förhållandet mellan produktionen och produktivkrafterna och mellan den ekonomiska basen och överbyggnaden. 'Håll fast vid revolutionen, befrämja produktionen', som ordförande Mao uttrycker det, är en stor marxist-leninistisk sanning som sammanfattar dessa lagar. Vice ordförande Lin har med rätta påpekat, att denna princip förklarar förhållandet mellan revolution och produktion, mellan medvetande och materia, mellan överbyggnad och ekonomisk bas och mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Att förstå och omfatta denna viktiga sanning är att upptäcka det grundläggande sättet att främja en snabb utveckling av det socialistiska uppbyggnadsarbetet. Munvigt tal, om att 'producera mer med mindre arbetskraft',

som bortser från klasskampen, förlamar folkets revolutionära kraft och tjänar kapitalismens återupprättande. Om proletariatet inte besestrar borgarklassen kommer det att få arbeta åt borgarklassen och därvid få 'producera mer med mindre arbetskraft'. Men Sun Yeh-fang beskrev detta 'mer-mindre' recept som 'hemligheten i alla ekonomiska frågor'. Han gick till och med ändå längre genom att påstå att 'den röda tråden i den socialistiska ekonomin bör vara att med hjälp av planering producera en så stor mängd av produkter som möjligt för att tillfredsställa samhällets behov, med så liten åtgång som möjligt av samhälleligt arbete.' Med dessa olycksbådande principer försökte han dölja klasskampen i det socialistiska samhället, motverka Mao Tsetungs lära och fördärva den proletära ekonomiska teorin.

Lenin skrev om revisionismen att *'inhållet ... behövde inte växa fram och ta form, det överfördes från den borgerliga ekonomiska litteraturen till den socialistiska litteraturen med hull och hår.'* Sun Yeh-fangs 'hemliga recept', att blunda för klasser och klasskamp, var inte en ny upptäckt som han själv hade gjort, utan någonting som han hade plockat upp ur borgarklassens soptunna. Fransmannen Jean Baptiste Say, den vulgära kapitalistiska ekonomiska teorins fader, försökte i sina skrifter bevisa att 'människan' lever helt av sitt eget arbete. Han skrev: 'En företagares eller fabriksägares arbete är produktivt fastän han inte utför något egentligt kroppsarbete.' Dessutom är kapitalistens arbete ett 'arbete av högre sort'! När Sun Yeh-fang sa: 'Människan lever av sitt eget arbete', sjöng han samma visa som Jean Baptiste Say! Say förklarade: 'Att använda mindre arbetskraft för att tillverka samma mängd produkter, eller, vilket är detsamma, att tillverka mer produkter med samma mängd mänskligt arbete. – Detta är företagsamhetens stora mål och höjdpunkt.' Vi ser att Say också använde samma 'mer-mindre' recept. Det som Sun Yeh-fang upptäcker som 'hemligheten i alla ekonomiska frågor' är i själva verket 'företagsamhetens stora mål och höjdpunkt' i Says bok 'En avhandling om politisk ekonomi'.

När Sun Yeh-fang hade kommit fram till teorin om att 'låta vinsten vara ledstjärnan' var han tvungen att lägga ner stor tankemöda på att hitta en 'grundläggande skillnad' mellan de vinster som han gjorde sig till talesman för och kapitalismens vinster. Fastän han försökte maskera sig lyste hans riktiga ansikte ändå igenom. Hans teoretiska argument för att 'låta vinsten vara ledstjärnan' var alltigenom kopierad från sådana borgarklassens försvarsadvokater som Say och hans gelikar.

Kärnan i Sun Yeh-fangs 'hemliga recept' är förnekandet av de grundläggande skillnaderna mellan socialism och kapitalism. Genom att gömma allt slags kapitalistiskt avfall bakom de så kallade 'gemensamma kännetecknen' och kalla det socialism, försökte han prångla in avfallet i det socialistiska samhället. Att 'låta lönsamheten vara ledstjärnan' är helt klart ett särskilt kännetecken för kapitalismen. Men Sun Yeh-fang påstod att vinsten var 'själva kopplingen som för allting framåt' i den socialistiska ekonomin. Genomsnittsvinsten reglerar kapitalisternas fria konkurrens. Sun Yeh-fang vidhöll att den skulle bestämma utvecklingens riktning i den socialistiska ekonomin. Produktionspriset är onekligen ett begrepp som används i det kapitalistiska systemet. Sun Yeh-fang beskrev begreppet som 'redskapet för ekonomiska jämförelser' i det socialistiska systemet. Med hjälp av sådana 'hemliga recept' försökte Sun Yeh-fang dra in folket på den onda kapitalistiska vägen. Visar inte detta klart hans brottsliga kontrarevolutionära avsikter?

Den 'ekonomiska teori' som Sun Yeh-fang kokade ihop under förevändningen att han var motståndare till den 'traditionella dogmatismen' uppmanar folk att sträva efter vinst, att inte göra revolution och att sälja sin själ för pengar. Hans 'ekonomiska teori' välkomnades ivrigt av de bedragare, svindlare och kapitalistiska element som ville återupprätta kapitalismen och undergräva socialismen. Hans 'ekonomiska teori' är in i minsta detalj en teori för återinförandet av kapitalismen. En grundlig kritik av den revisionistiska ekonomiska teorin, vilken är uppbyggd kring teorin om att 'låta lönsamheten vara ledstjärnan', är en viktig del av den

revolutionära masskritiken och en viktig uppgift i vår kamp-kritik-omdaning på det ekonomiska området. Var än borgarklassens och revisionismens flagga vajar ska vi hala den och hissa proletarietets röda fana.

Låt oss hålla Mao Tsetungs läras röda fana högt och genomföra revolutionen på det ekonomiska området till slutet längs den väg som har utstakats av ordförande Mao. Utan att förspilla en dag eller timme ska vi stärka beredskapen inför krig, öka takten i det socialistiska uppbyggnadsarbetet och segerrikt kämpa oss fram genom revolutionernas världsomskakande stormar. (Ursprungligen tryckt i *'Hongqi'*,* nummer 2 1970).

Proletariatets diktatur och den proletära ideologin

Här följer de två sista breven i korrespondensen mellan Sweezy och Bettelheim. Sweezys är skrivet i december 1970 och Bettelheims i april 1971. Båda är starkt förkortade av översättaren.

/

Bettelheims definition av socialismen som ett samhälle där de i produktionen aktiva har herraväldet över produktionsförhållandena och över produktionens resultat ger upphov till många svåra frågor. Men jag är beredd att använda definitionen som utgångspunkt för diskussionen. Frågan är då ändå: vad är det som avgör om utvecklingen i ett samhälle går i riktning mot socialismen eller i riktning mot ett återupprättande av klassamhället?

Om jag förstår honom rätt, är Bettelheims svar att detta beror på om proletariatet är vid makten eller ej. Om det är det kommer utvecklingen att gå mot socialism. Om det inte är det – fast Bettelheim klargör inte vilka de andra möjligheterna skulle vara direkt efter revolutionen – kommer de gamla förhållandena av utsugning att överleva och vägen kommer att vara öppen för ett maktövertagande av en ny klass av statsborgare. Marknadsförhållandenas utveckling verkar han inte ge någon särskild eller viktig roll i sammanhanget.

Denna beskrivning verkar inte felaktig tycker jag, men den verkar inte heller ha någon större användbarhet. Vad jag kan se anvisar inte Bettelheim något annat sätt för bedömningen av huruvida proletariatet är vid makten eller ej, än ett studium av regeringens och partiets politik. Men om teorin ska ha ett förklarande värde, bör det då inte finnas en oberoende metod för att fastställa vilken klass som är vid makten? En annan fråga är: på vilket sätt och i vilka etapper uppkommer den nya statsborgarklassen? Och kanske viktigast av allt, under vilka förhållanden kan man vänta sig att proletariatet ska segra och under vilka förhållanden kommer den nya borgarklassen att segra? Det kan visa sig att jag har fel, men jag tycker åtminstone på det här stadiet av diskussionen att Bettelheims sätt att angripa problemet inte ger några förhoppningar om svar på dessa och andra viktiga frågor.

Anledningen till detta märker man när man försöker reda ut vad som menas med "proletariatet" i de underutvecklade länder i vilka större delen av nittonhundratalets antikapitalistiska revolutioner har inträffat.

I den klassiska marxistiska teorin (Marx, Engels och de flesta av deras efterföljare före den ryska revolutionen) var naturligtvis begreppet proletariat helt klart och entydigt. Det betecknade de lönearbetare som var anställda i de kapitalistiska storföretagen. I de utvecklade kapitalistländerna utgjorde dessa majoriteten av arbetarklassen och en ansenlig del av totalbefolkningen. Dessa arbetare ansågs, som ett resultat av själva den kapitalistiska ackumulationsprocessen, ha tillägnat sig vissa typiskt proletära (och antiborgerliga) attityder och värderingar: solidaritet, samarbetsvilja, jämlikhet och så vidare. Proletären betraktades som "den nya människan", formad av kapitalismen, och han ansågs besitta såväl intresset som viljan och förmågan att störta systemet och ta ledningen i uppbyggandet av det nya

socialistiska samhället. (Det viktigaste klassiska verket om denna fråga är Marx' *Kritik av Gothaprogrammet*.)

Det revolutionära partiet skulle helt enkelt bestå av de mest hängivna, de mest proletära, delarna av arbetarklassen. På grund av gemensamma attityder och värderingar skulle partiet helt naturligt utgöra ett avantgarde, vars uppgift skulle vara att leda och visa vägen i den revolutionära utvecklingen.

Den proletära maktens politiska uppgifter skulle bestå i att å ena sidan undertrycka kontra-revolutionärer (medlemmar av den gamla härskarklassen plus missledda anhängare från andra klasser) och å den andra i att (genom undervisning och på annat sätt) hjälpa andra förtryckta skikt av folket (bönder, småborgare, trasproletariat) att uppnå ett proletärt medvetande.

De ekonomiska uppgifterna skulle bestå i att öka produktiviteten, avskaffa slöseriet och irrationalitet, och så fort som möjligt gå från ett marknadssystem till ett helt planerat system.

I och med dessa ekonomiska och politiska uppgifters gradvisa genomförande skulle hela samhället röra sig bort från kapitalismen, genom socialismen och mot kommunismen, där det sista steget skulle kännetecknas av fördelning efter behov, avskaffande av orättvisor skillnader mellan manuellt och intellektuellt arbete och mellan stad och landsbygd, marknadens försvinnande och statens bortdöende.

Det ryska proletariats utveckling under kvartsseket före första världskriget stämmer ganska väl med den klassiska uppfattningen. Visserligen var det litet i förhållande till den totala befolkningen, men det utgjorde en betydande del av befolkningen i de viktigaste städerna. Och det visade sig också, år 1917 att det under den förvirrade situation som rådde kunde gripa makten.

Hade den efterföljande perioden åtminstone varit någotsånär fredlig hade det ryska proletariats säkerligen kunnat etablera sig som styrande klass, styrt genom sitt avantgardeparti (eller möjligen partier) och påbörjat förändringen mot socialism ungefär på det sätt som teorin hade skisserat. På grund av sin minoritetsställning skulle det ryska proletariats inte ha fått någon lätt uppgift, och det måste medges att det kunde ha misslyckats. Men det skulle åtminstone ha haft en chans.

Vad som förstörde den chansen var inbördeskriget och de utländska invasionerna efter oktoberrevolutionen. År 1921, vid slutet av denna hårda och blodiga kamp, var det ryska proletariats i största utsträckning tillintetgjort och skingrat. Bolsjevikerna, en gång ett verkligt politiskt avantgarde, stod nu utan någon verklig klassbas men med ansvaret att regera och leda ett land där bönder och småborgare var i överväldigande majoritet. Under dessa förhållanden är det knappast förvånande att de nödvändiga förutsättningarna för en övergång till socialismen saknades. Partiet upprättade en diktatur som åstadkom storslagna bedrifter i industrialisering och förberedelse för det oundvikliga angreppet från de imperialistiska makterna, men priset för detta var framväxten av ekonomiska och politiska byråkratier som inte representerade den nya sovjetiska arbetarklassen utan undertryckte den och så småningom etablerade sig som en ny härskande klass.

Av historiska skäl som vi inte behöver gå in på här har ingen revolution sedan den ryska 1917 ens tillnärmelsevis liknat den klassiska marxistiska beskrivningen. I de flesta fall har proletariats, som redan från början varit litet, varit nedbrutet av förtryck och krig, och det nya styrande partiet har varit starkt påverkat av Sovjetunionens metoder, även om alla inte har varit det av samma anledningar.

Under dessa förhållanden verkar det inte ha någon större betydelse om man säger att proletariats var, eller kunde ha varit, vid makten. Vad som i verkligheten uppstod, och detta

var antagligen oundvikligt, var diktaturer som förklarade sig själva vara proletära och socialistiska men i själva verket härrörde från flera klasser och kämpade en kamp på liv och död för att klara ekonomin och behålla makten.

Den avgörande frågan enligt min mening är: vad avgör om en diktatur av detta slag går framåt mot socialism eller bakåt mot återupprättandet av klassamhället. En avgörande omständighet är ledarnas styrka, erfarenhet och hängivenhet till socialismen. Men detta är naturligtvis inte tillräckligt. Ledarna verkar inte i ett tomrum, och befolkningarna i olika länder är olika följsamma för ledning mot socialismen. Varje land har så att säga en genom historien formad karaktär som kan vara mer eller mindre förenlig med socialistiska mål.

Men ännu viktigare är frågan om det bland befolkningen finns en tillräckligt stor grupp som kan utföra den uppgift som proletariatet tilldelas i den klassiska marxistiska teorin. Denna grupp behöver inte vara produkten av de för proletariatet kännetecknande erfarenheterna, men den måste ändå besitta attityder och värderingar som är i stort sett proletära.

De senaste decenniernas historiska erfarenheter tyder på att ett sådant 'ersättningsproletariat' i första hand kan uppkomma genom ett långvarigt revolutionärt krig, där den stora massan av befolkningen deltar. I en sådan situation förs män och kvinnor från olika klasser och samhällsskikt samman under levnadsförhållanden som är radikalt annorlunda jämfört med vad de är vana vid. De lär sig värdet av, ja livsnödvändigheten av, disciplin, organisation, solidaritet, samarbete och kamp. Kulturellt, politiskt och även tekniskt uppnår de en ny och högre nivå. Kort sagt, de smälts samman till en revolutionär kraft som har en oerhörd betydelse inte bara för störtandet av det gamla systemet utan också för uppbyggandet av det nya.

En revolutionär diktatur som kommer till makten i ett underutvecklat land med stöd av ett starkt 'ersättningsproletariat' kan inte undvika de problem som bolsjevikerna ställdes inför på tjugotalet. Vid försöken att lösa dessa problem kan det inte heller undvikas att stora ekonomiska och politiska byråkratier uppstår, som har en tendens att utveckla sig på liknande sätt som motsvarigheterna i Sovjetunionen har gjort.

Men nu finns det en effektiv motvikt som kan utgöra grunden för en verklig masskamp mot byråkratiskt förfall. Om ledarna vet vad saken gäller och är beslutna att undvika en upp-
reppning av misstagen i Sovjetunionen kan de mobilisera sina beprövade följeslagare, söka stöd hos ungdomen som ännu inte har korruperats av privilegiernas lockelser och ge förödande slag mot de byråkratiska systemen.

På detta sätt kan hindren längs den socialistiska vägen avlägsnas och en proletär politik i den klassiska marxistiska betydelsen tillämpas. Det är detta, om jag har förstått saken rätt, som har hänt i Kina, särskilt under den stora proletära kulturrevolutionen.

Det verkar vara i detta sammanhang – kampen mellan byråkratisk urartning och socialistiska framsteg – som problemet med marknaden i övergångssamhället bör analyseras.

Paul M. Sweezy

//

Frågorna som Paul Sweezy ställer tror jag kan sammanfattas på följande sätt:

Med utgångspunkt från vår gemensamma åsikt att förutsättningen för en utveckling mot socialism är att proletariatet har tagit makten, frågar Sweezy:

- a) Beror maktens klasskaraktär uteslutande på vilken politik som förs av regeringen och partiet?
- b) Är det inte, för att teorin om proletär makt ska ha något värde, nödvändigt att fastställa en 'oberoende metod' som skulle kunna avgöra vilken klass som är vid makten?

Till detta fogar Sweezy ytterligare två frågor:

c) På vilket sätt och i vilka etapper uppkommer den nya borgarklassen?

d) Under vilka förhållanden kan man vänta sig att proletariatet segrar, och under vilka förhållanden kommer den nya borgarklassen att segra?

Kännetecknen på proletär makt

Proletariatets diktatur har som huvudsaklig uppgift att möjliggöra upprättandet av sådana politiska förhållanden som gör det möjligt för arbetarna att kollektivt ha herravälde över sina produktionsmedel och sina levnadsförhållanden. Detta herravälde behöver inte alls vara tryggt bara för att produktionsmedlen är förstatligade och ekonomin planerad. Den viktigaste förutsättningen för detta herravälde är att makten ligger i arbetarnas händer. Lenin skrev 1917:

‘Frågan om makten är onekligen den viktigaste frågan för revolutionen. Vilken klass innehar makten? Detta är problemets kärna ... Frågan om makten får varken undvikas eller skjutas i bakgrunden ... det är den grundläggande frågan som bestämmer hela revolutionens utveckling, och dess externa och interna politik.

Arbetarnas herravälde över sina egna levnadsförhållanden förutsätter i första hand att den gamla statsapparaten krossas och ersätts med en statsapparat som är helt annorlunda. Om den nya statsapparaten i stort sett liknar den gamla, kan den inte annat än befästa återväxten av samma *samhällsförhållanden* som tidigare.

Den huvudsakliga *skillnaden* mellan en proletär statsapparat och en borgerlig statsapparat är att den förra inte är skild från, utan *underordnar* sig massorna. Detta medför att den upphör att vara en statsmakt i egentlig mening och i stället utgör ‘proletariatet organiserat som härskande klass’.

Den borgerliga statsapparaten förbehåller sig själv alla politiska beslut och alla medel att genomföra dessa, den förfogar över fristående styrkor som kan användas för att förtrycka massorna och tvekar inte när det gäller att använda dem. Denna typ av statsapparat måste försvinna för att arbetarna ska kunna få herravälde över sina egna levnadsförhållanden.

När statsapparaten är skild från massorna, och det styrande partiet i stället för att kämpa emot ytterligare förstärker detta förhållande, samverkar de objektiva förutsättningarna för återuppkomsten av politiskt förtryck. Inom ramen för detta uppkommer också utsugning, det vill säga att arbetarna får utföra merarbete vars användning de inte själva bestämmer över. De som, kanske genom en ‘ekonomisk plan’, bestämmer över merarbetet behöver inte själva förbruka merarbetet för att det ska vara fråga om utsugning. Det viktigaste syftet med kapitalistisk utsugning är för övrigt ackumulation, inte konsumtion.

Om en statsapparat som är *skild* från massorna har tillskansat sig produktionsmedlen (genom förstatligande) och denna apparat inte kontrolleras av ett parti som är lierat med massorna och som hjälper dessa att kämpa för att vinna kontroll över produktionsmedlens användning, då har man också ett mönster där arbetaren *hålls* skild från sina produktionsmedel. Om detta är fallet, och om arbetskraft och produktionsmedel kombineras med hjälp av ett lönesystem, betyder det att produktionsförhållandena är kapitalistiska och att de som intar de ledande posterna i den centrala statsapparaten och tillhörande organ utgör en *kollektiv kapitalist*, en borgerlig statsmakt.

Det vore dogmatiskt och formalistiskt att försöka uppställa abstrakta och oberoende villkor för hur en proletär stat bör se ut. Man måste ta med de konkreta historiska förhållandena i bilden, och särskilt förhållandet mellan statsapparaten och det styrande partiet, partiets speciella karaktär och inriktningen av partiets utveckling. För det finns utan tvekan inte någon

unik 'modell' för enheten mellan statsapparaten och massorna, utan endast olika *konkreta former* som överensstämmer med klasskampens aktuella historiska läge.

Historiska exempel på uppkomsten av en sådan enhet är Paris-kommunen, sovjeterna i Ryssland år 1917 och de olika formerna för folklig maktutövning i Kina (såväl 'civila' som 'militära' former: Folkets Befrielsearmé är utan tvekan den första armé som inte är skild från folket, som tvärtom uppgår i folket och tjänar folket).

Den borgerliga ideologins herravälde är resultatet av århundraden av förtryck och utsugning. Grunden för denna ideologi är arbetsfördelningen i samhället, en arbetsfördelning som inte omedelbart kan förändras av revolutionen. Därför uppkommer automatiskt en tendens mot en ny åtskillnad mellan massorna och statsapparaten. Denna tendens måste bekämpas systematiskt om inte de politiska normer som ger arbetarna möjlighet att organisera sig som en härskande klass ska gå förlorade och förtryck och utsugning ska återuppstå. Detta har den historiska erfarenheten visat. Under hela övergångsperioden förekommer således en kamp mellan två vägar: den socialistiska vägen och den kapitalistiska vägen.

Ett samhälle i övergångsstadiet följer den socialistiska vägen om det pågår en revolutionär förvandling som allt mer och mer gör det möjligt för de arbetande massorna att få herravälde över sina egna levnadsförhållanden, det vill säga att *befria sig* allt mer. Den kapitalistiska vägen innebär emellertid att de arbetande massorna påtvingas en utveckling där de utsätts för allt större krav från en produktionsprocess som står i tjänst hos en minoritet som utnyttjar statsapparaten för att upprätta och befästa villkoren för sitt eget herravälde.

Den väg som följs av ett visst samhälle är alltid ett resultat av klasskampen. I denna kamp står de som kämpar för den socialistiska vägens seger mot dem som kämpar för den kapitalistiska vägens seger. Bland de förra finns proletariatet och samtliga de folkliga samhällsklasser som förenar sig med proletariatet; bland de senare finns samtliga borgerliga samhällsklasser, vare sig de har tillhört den gamla borgarklassen eller ej och vare sig de är 'medvetna' eller ej om att de försvarar en politisk linje som leder till att proletariatet förlorar makten.

När produktionsmedlen är förstatligade är det framför allt i själva statsapparaten, bland de ledande skikten i det styrande partiet och i de ideologiska och ekonomiska apparaterna, som de borgerliga samhällskrafterna kan uppstå eller återuppstå. För att proletariatet inte ska förlora ledningen måste det ständigt behålla initiativet på de ideologiska och politiska områdena. För att kunna göra detta måste det upprätthålla sin enighet och vara nära förenade med alla de samhällsklasser som har samma intresse av socialismen. För att dessa villkor ska kunna uppfyllas måste proletariatet förfoga över en egen ideologisk och politisk apparat: ett marxist-leninistiskt parti.

Det styrande partiets uppgifter

För att kunna hjälpa proletariatet och dess förbundna samhällsklasser framåt längs den socialistiska vägen räcker det inte med att det marxist-leninistiska partiet, som har lett proletariatet till maktövertagandet, utåt sett förblir 'detsamma'. Det kan ändå förlora sin karaktär av proletärt parti.

Partiets proletära karaktär garanteras naturligtvis inte av partiets egna försäkringar om sin villighet att 'bygga socialismen', om sin 'beslutsamhet att hålla fast vid marxismen-leninismen' eller om sina 'revolutionära ideal'. Den historiska erfarenheten erbjuder en bättre grund för en bedömning av karaktären på partiets politiska och ideologiska praktik. Ur denna erfarenhet, belyst med den marxistiska teorin, framgår det att praktikens klasskaraktär visar sig i partiets förhållande till massorna, i partiets inre förhållanden och i partiets förhållande till statsapparaten.

Om förhållandet till massorna är sådant att det inte överensstämmer med den proletära praktiken och om auktoritära förhållanden ersätter diskussion och ideologisk kamp inom partiet, kommer partiets faktiska teoretiska uppfattningar oundvikligen att allt mer avlägsna sig från marxismens revolutionära innehåll. Om den korrekta politiska praktiken saknas kan inte heller riktiga teoretiska uppfattningar förekomma. För att de marxist-leninistiska principer som ett styrande parti åberopar sig på ska kunna hållas levande, och inte fungera som döda dogmer utan kontakt med verkligheten, måste således partiet och dess medlemmar undvika en auktoritär praktik, kritisera dem som betar sig auktoritärt och ständigt uppmana massorna till kritik.

Ett styrande parti måste således, för att vara ett proletärt parti, vara ett *instrument för massornas initiativ*, och får alltså inte försöka *befalla* över massorna. Detta är bara möjligt om partiet i verklig mening underkastar sig massornas kritik, och inte påtvingar massorna saker som de 'bör' göra utan utgår från det som massorna är redo att genomföra och som hjälper till att utveckla socialistiska förhållanden. För att kunna göra detta måste partiet kunna känna igen den socialistiska utvecklingen, och det är särskilt i detta syfte som den marxist-leninistiska teorin kan komma till användning.

Det proletära partiets uppgift är således att hjälpa massorna att själva genomföra det som står i överensstämmelse med deras egna grundläggande intressen. Vid varje steg av den oavbrutna kampen för samhällets förvandling måste partiet uppmuntra massorna att gå så långt som möjligt med just de initiativ som medför att de proletära samhällsförhållandena stärks och utvecklas. Men därvid måste partiet ta hänsyn till de subjektiva och objektiva begränsningar som sätts av den givna situationen, av en given tid och en given plats.

Ett proletärt parti får inte försöka att 'handla i stället för' massorna, ty massorna måste *förändra sig själva samtidigt som de förändrar världen* och de kan bara förändras genom sin egen erfarenhet av segrar och nederlag. Det är bara på detta sätt som massorna kan erövra ett gemensamt medvetande, en gemensam vilja och en kollektiv förmåga, det vill säga sin egen befrielse som klass.

En proletär politik – den enda garantin för att proletariatet ska behålla sin makt – måste alltså säkerställa att massorna själva utför vad de har ett objektiva intresse av att utföra, och att de gör det i den mån de är subjektivt redo för det. Varje kränkning av massornas eget medvetande och vilja utgör *ett steg bakåt*. Det är sådana steg bakåt som kan leda till att proletariatet förlorar makten.

Partiets roll består följaktligen inte bara av att fastställa de riktiga målen. Det måste också uppfatta vad massorna är redo att genomföra. Det måste leda massorna genom att formulera paroller och direktiv som massorna kan omfatta, genom att utarbeta en riktig taktik och en riktig strategi och genom att hjälpa massorna att organisera sig, *men det får aldrig tillgripa tvångsåtgärder*.

Det är om sådana förhållanden mellan partiet och folket som Mao Tse-tung skriver att det är nödvändigt att 'diktaturen inte utövas bland folket' och att folkets massor 'åtnjuter yttrande-, press-, mötes-, förenings-, processions-, demonstrations- och religionsfrihet såväl som andra friheter'. (*Om det riktiga sättet att lösa motsättningar bland folket.*)

Dessa är några av de avgörande kännetecknen på att ett parti är såväl styrande som proletärt, det vill säga att det är ett parti som leder massorna utan att befalla över dem och samlar massornas initiativ för att hjälpa dem att utkämpa en enad politisk kamp. Ett parti som handlar på detta sätt är en nödvändig förutsättning för utövandet av proletariatets diktatur, för det är bara med hjälp av ett sådant parti som proletariatet och de folkliga samhällsklasserna steg för steg kan öka sitt herravälde över sina egna levnadsförhållanden och göra framsteg längs vägen

mot sin gemensamma befrielse. Ty sådana framsteg är bara möjliga om de baserar sig på enhet, men det måste vara en verkligt önskad och inte en påtvingad enhet.

Partiet och statsapparaten

En förutsättning för proletarietets diktatur är att statsapparaten är *underordnad* det proletära partiet. En sådan underordning är en förutsättning för kampen mot statsapparaten tendens att frigöra sig från massornas kontroll, för kampen mot den kapitalistiska vägen och för kampen för statens bortdöende. Den proletära maktens viktigaste apparat är således det marxist-leninistiska partiet och inte statsapparaten.

Partiets avgörande roll är förknippat med den dominerande ställning som intas av den *proletära ideologin*, vars bärare partiet är; inte heller denna roll utövar partiet enbart med avseende på samhällets övriga apparater utan även med avseende på de arbetande massorna vilka det *hjälp* i sin omvandling, det vill säga hjälper dem att tillägna sig en proletär världsåskådning, en åskådning som massorna delvis är skilda ifrån på grund av den borgerliga ideologins inverkan. Det proletära partiets uppgift är dels att förmedla den proletära ideologin till massorna – som upptar den tack vare den hjälp som den utgör i deras kamp – och dels att själv ta lärdom av denna kamp och på så vis lära av massorna.

Härigenom enar det proletära partiet massorna inte bara i handling utan även ideologiskt.

Arbetarnas herravälde växer alltefter som de tillgodogör sig den proletära ideologin och utvecklar den. Härigenom uppstår bland massorna själva, förutsättningen för att de borgerliga samhällsförhållandena ska försvinna. Det styrande marxist-leninistiska partiets uppgift i det här sammanhanget är att ständigt sätta klasskampen främst och att låta den proletära ideologin bli den avgörande faktorn i kampen. Om det inte finns något parti som handlar på detta sätt är en revolutionär omdaning av såväl objektiva som subjektiva förhållanden omöjligt, och återuppkomsten av ett borgerligt herravälde är oundviklig.

Det finns inget annat sätt att gå framåt längs den socialistiska vägen än att arbetarna själva gemensamt avancerar längs den vägen. Detta är en av de tankar som ligger bakom den kinesiska användningen av begreppet 'masslinjen'. Även om detta begrepp är intimt förknippat med den kinesiska praktiken finns de teoretiska grunderna för det redan hos Marx och Lenin. Inte desto mindre är det tack vare erfarenheterna från den kinesiska revolutionen och tack vare Maos begreppsbyggnad som man idag kan förstå att det är genom att tillämpa masslinjen som ett styrande proletärt parti kan vara redskapet för såväl den proletära diktaturen som för den proletära demokratin. Ty när allt kommer omkring är förekomsten av proletär makt en fråga om *förhållandet mellan partiet och massorna*.

Frågan om en 'oberoende metod'

Jag tror inte att det är möjligt att direkt efter en revolution med något slags 'oberoende metod' bedöma om den politiska makten som har upprättats är proletär eller ej. Faktum är att den proletära makten till att börja med utövas över en ekonomisk bas som inte kan fullständigt förvandlas enbart genom ett politiskt maktövertagande.

Trots alla 'nationaliseringar' och 'förstatliganden' kommer större delen av de gamla samhällsförhållandena att kvarstå direkt efter revolutionen, för de kan inte helt enkelt 'avskaffas'. Inga 'beslut' på toppnivå inom den revolutionära makten kan undanröja dessa förhållanden. De kan bara försvinna som ett resultat av en revolutionär utveckling som sträcker sig över en lång tidsperiod, en utveckling under vilken samtliga samhällsförhållanden 'revolutionariseras', samtidigt som de som deltar i denna utveckling 'revolutionariseras'. Framför allt krävs det för att arbetarna ska få herravälde över sina produktions- och levnadsförhållanden en tilltagande förändring av samhällets arbetsfördelning. Det krävs att skillnaden mellan manuellt och

intellektuellt arbete och mellan arbete och arbetsledning gradvis avskaffas, varigenom även teknikernas roll som stående 'över' arbetaren gradvis minskas och slutligen avskaffas.

Medan dessa förändringar sker måste de som innehar de ledande befattningarna, de politiska kadreerna och teknikerna, leva bland massorna under samma förhållanden som dessa, vara underkastade deras kontroll och delta i det manuella arbetet.

Men den radikala förvandlingen av förhållandena mellan arbetarna sinsemellan och mellan arbetarna och produktionsmedlen och det slutgiltiga försvinnandet av borgerliga produktionsförhållanden och borgerlig arbetsfördelning kommer inte som ett 'naturligt' resultat av 'produktivkrafternas utveckling'. Denna förvandling kan bara komma som ett resultat av en lång klasskamp förd under proletariatets diktatur, en klasskamp som utvecklar sig längs den socialistiska vägen. För att så ska vara fallet krävs det att den vägleds av marxismen-leninismen i dess mest utvecklade form, det vill säga i den form som den framstår i dag, efter lärdomarna från den kinesiska revolutionen. Återigen visar det sig att marxismen-leninismen har en avgörande betydelse för såväl den revolutionära teorin som för den revolutionära praktiken. Därför är det viktigt att klarlägga vad det är som utgör marxismen-leninismens proletära karaktär.

Marxismen-leninismen, proletariatets teori

Marxismen-leninismen är proletariatets teori eftersom det är det teoretiska uttrycket för proletariatets situation i den kapitalistiska produktionsordningen. Marxismen har utvecklats genom att den söker se världen med proletariatets ögon. Bara därigenom är det möjligt att förstå betydelsen av den proletära kampen. I sin analys av Pariskommunens historiska betydelse påpekar också Marx att för borgarklassen och för dem som intar borgarklassens ståndpunkt utgör betydelsen av de proletära klasskamperna en gåta, en 'sfinx'.

Marxismen och leninismen utgår inte enbart från den proletära klasskampen utan också från en analys av de objektiva motsättningarna inom den kapitalistiska produktionsordningen, det vill säga från en analys av proletariatets ställning i den kapitalistiska produktionsordningen. Den proletära samhällsklassens ställning kännetecknas av att det är en producerande klass som helt har berövats produktionsmedlen, en klass som genom den kapitalistiska produktionsprocessen är helt skild från sina existensvillkor. Det är en klass som inte kan befria sig från den kapitalistiska utsugningen utan att avskaffa, inte bara kapitalismen, utan även alla andra former för människors Utnyttjande av varandra.

Proletariatets ställning i den kapitalistiska produktionsordningen gör att det är *tvunget* att utveckla en radikal revolutionär ideologi för att kunna befria sig. Befrielsen från utsugning och förtryck förutsätter en ideologisk radikalisering av proletariatet. Den förutsätter en växande anslutning till en alltigenom revolutionär ideologi som i grunden är proletariatets egen och därför en *annan* än den som det oerhörda trycket från de borgerliga ideologiska apparaterna ständigt försöker få proletariatet att underordna sig.

Endast den ideologi som motsvarar proletariatets ställning i den kapitalistiska produktionsordningen är en proletär ideologi. Marxismen-leninismen som har utvecklats och utvecklas på grundval av en analys av proletariatets objektiva ställning och tar därvid de motsättningar genom vilka den proletära klasskampen spontant utvecklas med i beräkningen och även de ställningstaganden som proletariatet gör spontant varje gång som kampen antar en viss styrka.

Det är just i denna bemärkelse som marxismen-leninismen är proletariatets revolutionära teori. Det är av denna anledning som den har förmågan att sprida sig med blixstens hastighet bland arbetarklassen var gång som de objektiva motsättningarna som proletariatet berörs av når en viss skärpa. Det är också av denna anledning som proletariatet självt, varje gång den proletära klasskampen når en viss styrka, finner de former för organisering av massorna som

enligt Marx och Lenin passar proletariats revolutionära kamp: Exemplet är Paris-kommunen, sovjeterna år 1905 och 1917 och de revolutionära kommittéerna i flera länder särskilt då i Kina under kulturrevolutionen.

Dessa spontana organisationsformer är emellertid, på grund av de motsättningar som proletariatet är invecklat i, i sig själva instabila och bräckliga. Det är av denna anledning som det är nödvändigt för proletariatet att bygga upp en egen ideologisk och politisk apparat, ett marxist-leninistiskt parti, som bärare av den proletära ideologin. Det är bara med hjälp av en sådan apparat som man kan samla massornas initiativ för befrielsen av de undertryckta klasserna från all slags utsugning och förtryck. Och det är bara med en sådan apparat som dessa klasser under kampens gång kan tillägna sig den proletära ideologin, från vilken borgarklassens handlingar hela tiden har en tendens att fjärma dem. Marx understryker att det är genom den revolutionära kampen, och endast genom denna kamp, som proletariatet kan förändra sig självt ideologiskt. 'Revolutionen är inte bara nödvändig för att det inte finns något annat sätt att störta den härskande klassen, utan för att den uppstigande klassen bara genom en revolution kan göra sig av med alla förlegade föreställningar och på så sätt bli lämpad att bygga upp en ny grund för samhället.' (*Den tyska ideologin.*)

Marxismen-leninismen ser världen med de förtrycktas ögon och inte med förtryckarnas. Och den drar de yttersta konsekvenserna av analysen av klasskampen och proletariatets ställning i det kapitalistiska samhället. Det är av dessa anledningar som den är proletariatets revolutionära teori. Marxismen-leninismen har sålunda kunnat påvisa såväl proletariatets revolutionära uppgift som den proletära revolutionens historiska och internationella karaktär. Det senare är förknippat med kapitalismens utveckling till ett internationellt system av förtryck och utsugning, ett system som folket bara kan frigöra sig från fullständigt om det sker internationellt.

Den proletära revolutionära teorin och samhällskrafterna under revolutionen

Med utgångspunkt från det ovanstående kan man komma fram till följande avgörande förhållande: när väl marxismen-leninismen existerar som en revolutionär proletär teori, och när den väl *existerar* som ett revolutionärt parti som förverkligar teorin genom att använda den, då är teorin inte längre en angelägenhet utslutande för proletariatet. Den proletära revolutionens uppgift är ju nämligen inte att föra en ny förtryckarklass till makten, utan att avskaffa alla slag av förtryck och utsugning. Som Engels säger i förordet till Kommunistiska Manifestet, så befriar den revolutionära utvecklingen inte bara proletariatet från utsugning, den befriar 'hela samhället från utsugning, förtryck och klasskamp'. Detta särskilda drag hos den proletära revolutionen innebär, att även om revolutionen möjliggörs av den internationella kapitalismens förekomst och förekomsten av ett proletariat, så är det inte utslutande en angelägenhet för proletariatet. Det är alla utsugnas, alla förtrycktas angelägenhet, och angelägenhet för alla som väljer ståndpunkt för ett slut på utsugning och förtryck.

Detta förklarar varför en proletär revolution mycket väl kan segra även i ett land där arbetarklassen är fåtalig och varför denna revolution inte desto mindre är en proletär revolution.

En revolutions proletära karaktär beror faktiskt mindre på proletariatets antal än på den dominerande roll som spelas av den proletära ideologin och av det parti som är bäraren av den proletära ideologin. Proletariatets viktigaste uppgift under revolutionen är således framför allt politisk och ideologisk. Proletariatet kan alltså vara den ideologiska och politiska *styrande* kraften i revolutionen fastän det inte är den till antalet *avgörande* kraften, det vill säga om det är andra samhällsklasser, till exempel fattig- och mellanbönder, som utgör de avgörande krafterna.

Uppkomsten av proletariatet som en dominerande klass är resultatet av en historisk utveckling, nämligen den process varigenom proletariatet tillägnar sig sin egen ideologi.

Denna process, som kräver det proletära partiets medverkan, är i sin tur ett resultat av kampen, en process av kamp för samhällets och världens förändring. I en sådan kamp förändrar proletariatet sig självt genom att uppnå enhet med hjälp av sin egen ideologi, genom att gradvis förkasta den främmande ideologi som belastar det och genom att allt mer och mer behärska natur- och samhällskrafterna.

Så snart som den kapitalistiska produktionsordningen börjar vackla är tillägnandet av proletär ideologi inte längre en angelägenhet enbart för arbetarklassen utan även för utövare av andra samhällsfunktioner. Men förutsättningen är då att dessa helt förnekar alla de särintressen som hör till deras ursprungliga klass, att de konkret och effektivt deltar i kampen för den proletära revolutionens seger, att de ständigt låter sig ledas av de krav som kampen för socialismen ställer och att de kämpar mot allt det som hindrar arbetarna från att få herravälde över sina egna levnadsförhållanden, mot allt det som skiljer dem från deras produktionsmedel, mot allt det som splittrar dem.

Framväxten av proletariatet som dominerande klass är ett ideologiskt resultat av klasskampen. Detta innebär att alla de som intar en proletär klasständpunkt kan räkna sig till proletariatet, under förutsättning att de helt och fullt har intagit den ståndpunkten. I ett samhälle i utveckling mot socialismen är de som innehar de ledande posterna proletärer eller borgare beroende på om de är eller inte är kommunister i ordets fullaste betydelse, det vill säga om de helt och fullt har intagit en proletär ståndpunkt eller ej. Det är för att denna typ av klasständpunkt – som inte är förankrad i produktionens klasstruktur – kan förvandlas genom ideologisk klasskamp som den ideologiska kampen blir av största vikt och kan bestämma samhällsutvecklingens riktning. Det är också för att erfarenheter av utsugning, förtryck och misär underlättar anslutningen till den proletära klasständpunkten som klasserna av fattiga bönder och fattigare mellanbönder, vid sidan av proletariatet, utgör den grundläggande basen för proletariatets diktatur.

I samhällena i övergångsstadiet förekommer faktiskt under en lång tidsperiod förutom proletariatet och borgarklassen även andra samhällsklasser. Dessa är framförallt olika folkliga samhällsklasser som till exempel små- och mellanbönder. Förutsättningen för en stark proletär makt är att den vilar på demokratiska förhållanden till dessa folkliga samhällsklasser. Utan enhet mellan proletariatet och dessa andra folkliga skikt kan inte proletariatets diktatur existera. Förutsättningen för en sådan enhet är att proletariatet respekterar dessa skikts särdrag och leder dem längs den socialistiska vägen som ju också är vägen till deras befrielse. Inga framsteg kan göras i den riktningen genom tvångsåtgärder. Användningen av tvång splittrar bara de folkliga krafterna, isolerar proletariatet och kan bara leda till att proletariatet förlorar makten. Detta är säkerligen lika sant i de industrialiserade länderna som i de föga industrialiserade länder där proletariatet är ringa till antalet.

Termen 'proletariatets diktatur' betecknar ett förhållande av politiskt herravälde som endast får utövas mot den lilla minoritet som borgarklassen utgör. Det får inte beteckna de förhållanden som bör råda mellan proletariatet och de folkliga samhällsklasserna. Om dessa senare vid vissa tillfällen gör misstag, måste de få hjälp med att rätta till sina fel men de får inte undertryckas. Dessa samhällsklasser är också förtryckta och, när allt kommer omkring, utsugna av borgarklassen. De har således också anledning till att resa sig mot de borgerliga samhällsförhållandena. Proletariatet bör leda dem i denna resning ty i dagens värld leder en sådan resning nödvändigtvis till att de folkliga skikten, om de får politisk och ideologisk hjälp, intar proletariatets ståndpunkt. Det är just detta som händer med fattig- och mellanbönder. Om proletariatet har riktiga politiska, ideologiska och ekonomiska förhållanden med dessa grupper rycks de vid ett givet ögonblick med i kampen för socialismen. Då ingriper bondeskikten i egenskap av politiskt och ideologiskt proletariserade samhällskrafter. Det är på detta sätt som de kinesiska bondemassorna har beträtt den socialistiska vägen.

Klasskampen under proletarietets diktatur

Förekomsten av ett parti vars handlingar och organisationsformer bygger på summan av de lärdomar som proletarietet har gjort under sin revolutionära kamp, är inte någon slutgiltig garanti för att man inte ska lämna den socialistiska vägen. Den enda 'garantin' för framsteg längs den socialistiska vägen är det styrande partiets förmåga att inte skilja sig från massorna. Denna förmåga måste ständigt förnyas, vilket förutsätter förnyelse även av partiet och ständiga ansträngningar för att undvika ofruktbara upprepningar av färdiga formler. Varje ny situation är helt skild från alla andra och måste analyseras för sig på ett konkret sätt. Denna förmåga förutsätter också att det proletära partiet verkligen tjänar de arbetande massorna, att det kan dra lärdom av alla deras revolutionära initiativ, att det har omsorg om dessa initiativ och hjälper dem att utvecklas.

Om ett styrande parti inte uppfyller dessa villkor kan det inte i längden leda till segrar längs den socialistiska vägen. Om det inte uppfyller dessa villkor kan det faktiskt inte undvika att dess politiska linje upphör att vara en proletär linje och att slutligen borgarklassen tar över ledningen och förvandlar redskapen för proletarietets diktatur till redskap för borgarklassens diktatur. Borgarklassen kan då anta en mer eller mindre tillfällig form som en klass av 'statskapitalister'. Det är alltså en allvarlig villfarelse att tro att klasskampen är slut när proletarietet tar makten och produktionsmedlen förstatligas eller kollektiviseras. Kampen tar bara nya former.

Vad som gör klasskampen möjlig och nödvändig, objektivt sett, under proletarietets diktatur är inte bara vad man brukar kalla 'resterna av de gamla förtryckande klasserna'. Det är också, och till och med framför allt, förekomsten, det vill säga den ständiga återväxten, av de gamla ekonomiska, ideologiska och politiska förhållandena, förhållanden som inte har kunnat 'avskaffas' direkt efter revolutionen och som inte kan brytas ner och ersättas av andra förhållanden annat än genom en lång kamp. Orsakerna till dessa förhållanden finns bland annat att söka i den borgerliga arbetsfördelningen – det vill säga i åtskillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete och mellan arbete och arbetsledning – och i den för den borgerliga vetenskapen typiska åtskillnaden mellan teoretisk och praktisk kunskap. Andra orsaker är de begrepp, till exempel *värdebegreppet*, som har sina rötter i den borgerliga arbetsfördelningen, den ideologi som fortplantar sig tack vare de kvardröjande förhållandena i basen och så vidare. Alla dessa från det gamla samhället nedärvda förhållanden utgör den *objektiva* bas som gör det möjligt för en minoritet av ickeproducerande att utnyttja den arbetande majoriteten. Detta är således också grundorsaken till att proletarietet kan förlora makten.

Dessa förhållanden fortplantar sig under en lång tid efter maktövertagandet och kan inte övervinnas helt förrän socialismen har upprättats internationellt.

Proletarietets förlust av makten är inte nödvändigtvis resultatet av en fysiskt våldsam kamp. Eftersom proletarietets revolutionära ideologi är avgörande för den proletära makten är även den ideologiska klasskampen avgörande för kampen om makten och i kampen för att behålla makten. En försvagning av den roll som den proletära ideologin spelar och de misstag som denna försvagning för med sig kan alltså resultera i en situation där de borgerliga samhällskrafterna kan utveckla sig, befästa sin position, öka sitt inflytande och slutligen ta ledningen i partiet och statsapparaten, det vill säga återta makten.

För att hålla stånd mot en sådan fara hjälper varken vapenmakt eller en enkel verbal och dogmatisk 'trohet' till beprövade formler. För att kunna hålla stånd mot denna fara måste den proletära ideologin ständigt utvecklas på ett levande sätt och den måste, med hjälp av en riktig politik i alla samhällsfrågor, fås att genomsyra de arbetande massorna. Samtidigt måste massorna få hjälp med att ständigt göra uppror mot de föråldrade samhällsförhållandena och mot de värderingar som medför att utnyttjande och förtryck 'accepteras' av massorna.

Det är bara på detta sätt som det företräde för individuella intressen och särintressen som skapas i klassamhällena kan avskaffas, och den proletära solidariteten och viljan att använda sina krafter till att skapa ett helt nytt samhälle kan sättas främst. Intet av detta kan uppnås genom tvång eller förtryck. Vad som behövs är i stället revolutionär handling, konkreta förebilder och fri debatt. Och det ska inte vara en debatt som begränsar sig till vissa ledare, utan en som omfattar hela partiet och hela de arbetande massorna och som rycker med dessa, genom övertalning och genom handling, mot allt klarare proletära ställningstaganden.

Detta är det konkreta innehållet i proletär ideologisk klasskamp. Det har ingenting att göra med stereotypa formler eller med "bannlysningar" uttalade på grundval av olika verklighetsfrämjande principer.

Det måste framhållas att en sådan ideologisk klasskamp inte kan vara helt 'spontan'. Orsaken är att kampen måste ha en ständig förbindelse med den internationella revolutionära teorin och praktiken. Såväl denna kamp som uppbyggandet av socialismen är omöjlig att genomföra på grundval av de utnyttjade och förtryckta klassernas 'spontana uppfattningar'. Dessa uppfattningar har, som bekant, i mycket stor utsträckning påtvingats dessa klasser av de gamla förtryckarklasserna. En revolt mot dessa uppfattningar är nödvändig, men bara revolten som sådan är inte tillräcklig för att ersätta dem med proletariatets revolutionära uppfattningar. Det är detta som gör att en organisation som är bärare av dessa uppfattningar är outhärlig, en organisation som på samma gång sprider dessa uppfattningar bland massorna och utvecklar dem på ett skapande sätt, genom klasskampen och genom en kritisk analys av hela den samhälleliga praktiken.

Det revolutionära partiet får inte låtsas vara en 'ofelbar ledning' eller bete sig som en så kallad 'elit'. Det är inte, och kan inte vara, en 'representant' för arbetarklassen och för de med arbetarklassen allierade klasserna. Det får inte heller 'sätta sig i stället för' arbetarklassen och folkets massor. Det får inte vara något annat än *redskapet* för arbetarnas maktutövning. Dess uppgift är att vara en organisation som förverkligar den revolutionära ideologin, och som utvecklar handlingsmönster i överensstämmelse med denna ideologi, som tjänar massorna och som ständigt är redo att lära av massorna. Bara en sådan organisation kan säkerställa att proletariatets revolutionära teori inte förvandlas till en dogm utan förblir ett vapen med vars hjälp de nya privilegierade skiktens försök att återta makten kan avstyras. Detta är, som jag ser det, en av de stora erfarenheter som kan göras av det kinesiska kommunistpartiets sätt att leda och det är en sida av den kinesiska kulturrevolutionens stora betydelse.

Charles Bettelheim

Ordlista av Emil Svensson

allmänna linjen (eller huvudlinjen – 'sätta in alla krafter, sikta högt och uppnå större, snabbare, bättre och mer ekonomiska resultat i det socialistiska uppbyggnadsarbetet').

arbetararistokrati – i kapitalistiska länder: byråkrater och ombudsmän inom arbetarrörelsen som har förlorat kontakten med massorna. (I vissa tolkningar av begreppet hör även de högst avlönade löntagargrupperna hit.) I socialistiska länder: ledningen och högre funktionärer, som har förlorat kontakten med massorna. En arbetararistokrati kan uppstå så länge klasskampen fortsätter och motsättningarna mellan den proletära linjen och den kapitalistiska linjen består. Det är inte i och för sig lönen storlek som avgör vilka som tillhör arbetararistokratin. Dit hör de som överger solidariteten med arbetarklassen för att vinna materiell och personlig framgång.

balanssystemet – för varje produkt som ingår i balanssystemet skriver man upp alla användningsområden i en spalt och alla produktionsställen i en annan spalt. När man har fastställt hur mycket som ungefär ska gå åt på varje område och hur mycket det går att producera i varje enskild anläggning, måste man genom jämkningar se till att summan av den första spalten (den totala åtgången av produkten) och summan av den andra spalten (den totala produktionen av produkten) är lika stora. Metoden är en enklare föregångare till resurs-produktanalysen.

borgarklassen – se kapitalistklassen.

bruksvärde – se värde.

Business Week – (ungefär: Veckans Affärer) amerikansk affärstidning.

datorer – nyare ord för datamaskiner, det vill säga olika slag av elektroniska maskiner som kan lagra stora mängder av fakta och göra snabba uträkningar av komplicerade matematiska problem enligt i förväg utarbetade program (instruktioner).

dialektisk utveckling – all utveckling sker genom motsättningar. De pådrivande krafterna *påverkar varandra ömsesidigt* och leder hela tiden utvecklingen vidare till allt högre stadier.

ekonometri – en del av den ekonomiska vetenskapen som i särskilt hög grad använder sig av statistiska modeller och matematiska metoder och statistik.

ekonomisk bas – består av *produktivkrafter* och *produktionsförhållanden*. *Produktivkrafternas* utveckling bestämmer, enligt den marxistiska vetenskapen (den materialistiska historieuppfattningen i detta fall), gränserna för samhällets övriga utveckling. När *produktivkrafterna* är mycket lite utvecklade måste alla arbeta för sin egen försörjning och tillverka redskap och husgeråd under den tid som blir över från jakten på föda. När människan börjar bruka jorden ökar avkastningen per arbetstimme och en viss arbetsfördelning kan uppstå. Hantverkare kan byta sina produkter mot böndernas överskott och härskare med soldater kan tilltvinga sig försörjning. Det uppstår en feodal klass (adel, präster och kungamakt), förutom de produktivt arbetande. Senare när de produktivt arbetande producerar ändå mer per timme finns det utrymme för lärare, vetenskapsmän, jurister, läkare etc. Senare tillkommer ytterligare improduktiva, mer eller mindre nyttiga, sysselsättningar. *Produktivkrafternas* utveckling är således förutsättningen för ett utvecklat samhälle.

Samhällets karaktär i stort bestäms också av *produktionsförhållandena*. Något förenklat kan man säga att den klass som i kraft av äganderätt eller politisk makt styr produktionen och därigenom förfogar över produktionens överskott även styr samhället i stort eftersom det är just överskottet som används till att styra samhället. Styrningen sker genom samhällets *överbyggnad* (partier, riksdag, skolor, militär, fängelser, domstolar, konst, vetenskap etc.). Inom varje område av överbyggnaden föreligger det motsättningar, som återspeglar motsättningarna inom produktionen mellan de styrande och de styrda.

ekonomiska styrmedel ('ekonomiska metoder för att styra ekonomin' etc.) – används som motsats till planerad styrning (administrativ eller politisk styrning), och avser styrning genom tillämpande av *vinstmaximeringsprincipen*, materiella belöningar och *marknadslagarna*. Användningen är litet förledande eftersom planering naturligtvis också är 'ekonomisk' både i den betydelsen att den har med ekonomin att göra och att den syftar till att slösa så lite som möjligt.

ekonomiskt överskott – förekommer i nyare marxistisk litteratur i betydelsen *mervärde* plus skatter. Det ekonomiska överskottet mäter den del av det tillskott till samhällets förmögenhet som de produktiva arbetarna framställer men inte själva förfogar över. Det ekonomiska överskottet bekostar nyinvesteringar och samhällets *överbyggnad* (se *ekonomisk bas*).

ekonomism – användes ursprungligen om de rörelser och åsikter under kapitalismen som ensidigt betonar arbetarnas kamp för ekonomiska förbättringar. Kineserna använder också ordet om de försök att inrikta arbetarnas intressen på personliga ekonomiska förbättringar som är ett av den *moderna revisionismens* kännetecken. I stället för politisk makt erbjuds arbetarklassen ökad konsumtion – detta kan sägas vara kännetecknande för kapitalismen i alla dess former.

fast kapital – byggnader, maskiner och material i produktionen. I marxistisk terminologi brukar man använda begreppet konstant kapital, som inbegriper mer än det fasta kapitalet, t.ex. råvaror och bränsle.

Fjärde internationalen – grundades 1938 av Stalins landsflyktige rival Trotskij och hans anhängare. Den bildades i opposition till den Moskvaorienterade Tredje internationalen (Komintern, se Kominform) och verkar för sociala revolutioner i de kapitalistiska länderna och politiska revolutioner i de socialistiska, där man vill se flerpartisystem inom en socialistisk samhällsekonomi.

gosplan – ryska namnet på den statliga planeringsmyndigheten.

icke-antagonistiska motsättningar – se *motsättning*.

kadrer – personer med ledande uppdrag i produktion och förvaltning, kan vara såväl partimedlemmar som andra.

kapacitetsreserver – kapitalistiska företag arbetar sällan för full maskin, bland annat beroende på efterfrågans växlingar med *konjunkturcyklerna* och på att företagen hela tiden måste vara beredda att leverera oväntat stora beställningar åt sina kunder.

I en planerad ekonomi ska det inte behöva förekomma att maskiner står outnyttjade, att arbetare blir sysslolösa eller att lager tornar upp sig. Detta har ändå skett i öststaterna, men av andra anledningar, vilket Dobb redogör för.

kapitalistklass – varje samhällsklass som lyckas undanhålla beslutsrätten över produktionen (och därigenom beslutsrätten över samhällsutvecklingen) från folket. Privat äganderätt till *produktionsmedlen* är således bara *en* av de juridiska formerna för beslutsrätten över produktionsmedlen.

Den grupp som enligt lag eller på annat sätt kontrollerar produktionsmedlen, stöds av andra grupper i samhället (i dagligt språk 'borgarna'). Vilka dessa är, är inte någonting som man kan avgöra en gång för alla. Det avslöjar var och en i handling.

chozrastjot – betyder ungefär 'kostnadsberäkning'. Principen innebär att företagen inte får statliga lån eller bidrag till investeringar, utan måste vara självbärande (gå med vinst). De kinesiska folkkommunerna drivs för närvarande efter samma principer, men där är det meningen att kommunen, förutom investeringar i industri och jordbruk, i så stor utsträckning som möjligt även ska stå för sina sociala kostnader själv (skolor, sjukhus etc.). Detta visar att den avgörande tvistefrågan inte är om företagen ska gå med vinst eller ej (det är för övrigt självklart att en stor del av företagen måste ge ett överskott för att samhället ska fungera). Frågan är hur de ska styras, och för vilket syfte.

Kominform – den första internationalen bildades 1864 och var inspirerad av Marx' och Engels' Kommunistiska Manifest. Den splittrades emellertid snart; vissa grupper gick ur 1871 på grund av internationals stöd åt *Pariskommunen*, och anarkisterna blev uteslutna 1872. Andra internationalen bildades 1889. En av dess huvuduppgifter var att förhindra att de arbetande folken skulle spelas ut mot varandra i kapitalisternas krig. Den misslyckades emellertid och upphörde att fungera i och med första världskrigets utbrott. Efter kriget bilda-

des så småningom Socialistiska Arbetarinternationalen (numera socialistiska internationalen), som var en sammanslutning för de socialdemokratiska partierna och Tredje internationalen, den kommunistiska internationalen (Komintern). Komintern upplöstes på Sovjetunionens initiativ 1943 emedan kriget omöjliggjorde praktiskt samarbete. En liknande organisation för de kommunistiska partierna inom och utom östblocket bildades när motsättningarna mot västmakterna ökade 1947. Den fick namnet Kominform. Kominform upplöstes 1956.

Kommunist – teoretisk och politisk tidskrift som utges av Sovjetunionens Kommunistiska Partis Centralkommitté.

konjunkturcykler – växlingen mellan högkonjunktur och lågkonjunktur (depression) som förekommer i kapitalistiska ekonomier men inte i socialistiska. Marx förklarade konjunkturväxlingarna så här: Den kapitalistiska konkurrensen tvingar företagen att hålla sina löner så låga som möjligt för att kunna hålla lägre priser och investera mer än sina konkurrenter. För att investeringarna ska vara lönsamma måste de leda till en ökad produktion av varor som folket måste köpa. Under en högkonjunktur investeras särskilt mycket (pengar som skulle ha kunnat vara löner). När sedan resultatet av investeringarna, konsumtionsvarorna, kommer fram finns det inte tillräckligt med köpkraft för dem. Företagen får svårigheter att avsätta sin produktion, avbeställer beställda maskiner och avskedar en del arbetskraft, vilket förvärrar situationen ytterligare eftersom det förra minskar avsättningen för de företag som producerar maskiner och det senare minskar arbetarnas köpkraft ytterligare. Om utvecklingen får fortsätta på det här viset uppkommer en ekonomisk kris (depression) som inte hävs förrän arbetarnas löner, bankernas räntor och priserna på råvaror har sjunkit så lågt att det återigen blir lönsamt att producera för allt fler företag. En stor del av den statliga ekonomiska politiken (planeringen) i de kapitalistiska länderna sysslar med att förhindra eller lindra dessa kriser genom att styra investeringarna och köpkraften.

Den jugoslaviska ekonomin, och i viss mån de andra öststatsekonomierna, har numera känningar av liknande konjunkturförändringar.

korporatism – ett system där organisationerna (fackliga, ekonomiska och andra intressegrupper) har övertagit en stor del av statens funktioner. Ofta menar man idag med uttrycket att det är en liten klick av toppmän från organisationerna som gör upp om politiken 'över folkets huvuden'. Det är detta system som Sweezy avser. Om man kallar styrelseskicket i 'organisationssverige' för korporativ även i den senare bemärkelsen, beror på hur man bedömer organisationernas inre demokrati. Korporatismen är en typ av statskapitalism som bland annat har kännetecknat fascistiska stater.

Krokodil – rysk satirisk tidning som utges av *Pravda*.

kvalitativa produktionsmål – berör produkternas utformning, vilken storlek, vilket material, vilka användningsområden och så vidare.

kvantitativa produktionsmål – föreskrifter som enbart bestämmer hur många enheter (stycken, ton etc.) av en produkt som ska tillverkas.

lagen om tillgång och efterfrågan – se *marknad*.

likvida tillgångar – medel som är tillgängliga för omedelbar utbetalning, till exempel sedlar, bankkonton. Tillgångar som inte är likvida är till exempel fordringar, lagerreserver, fast kapital.

lineär programmering (linjär programmering) – en matematisk metod för att lösa problem av typen: hur man med en så liten åtgång av olika resurser som möjligt kan producera ett visst antal av en eller ett par olika produkter, eller hur man vid givna resurser kan tillverka så mycket som möjligt av en eller ett par produkter.

makroekonomisk – teori handlar om sådana ekonomiska förhållanden som den totala konsumtionen, de totala investeringarna, sysselsättningen, inflationen etc. Man kan till exempel minska konsumtionen genom att öka skatterna och tvärt om, man kan öka investeringarna genom att sänka räntan och tvärt om och så vidare. Mikroekonomisk teori handlar om hur de enskilda konsumenterna, företagen etc. beter sig i olika situationer, inför prishöjningar, räntesänkningar etc. Makro- betyder stor och mikro- liten.

Mao Tsetungs lära – se *marxismen-leninismen*.

marknadsekonomi – kallas ett ekonomiskt system där lagen om tillgång och efterfrågan i så stor utsträckning som möjligt får bestämma vilka varor som ska tillverkas, vilken metod som ska användas i tillverkningen och vilka personer som ska förbruka de varor som tillverkas. I den kapitalistiska nationalekonomin är marknadsbegreppet en teoretisk konstruktion som används för att vända uppmärksamheten från det faktum att det i det kapitalistiska samhället i själva verket är ett litet skikt, kapitalistklassen, och inte 'marknaden' som beslutar i alla större frågor som rör produktionen. Det är också detta skikt som tack vare 'marknaden' har förmånen att få konsumera mest.

marknad, marknadsefterfrågan, marknadsförhållanden, marknadskrafter, marknads-mekanismer, marknadslagarna, marknadsprisbildning, marknadsstyrning, etc. – kärt barn har många namn; här följer en redogörelse för hur kapitalistiska ekonomer anser att en kapitalistisk ekonomi (marknad) fungerar:

Tillgången på de flesta saker är mindre än att det räcker åt alla som vill ha. Därför måste sakerna ransoneras. De ransoneras genom att de kostar pengar. Alla som säljer något begär ett så högt pris som möjligt för det (vinstmaximering). Priserna medför att människorna måste välja en del saker och avstå från andra. De får välja precis hur de vill bland de produkter som finns att köpa (fritt konsumtionsval) och finns det inte att köpa skaffas det fram eller tillverkas snabbt nog bara man betalar för det. Men man kan inte köpa mer än inkomsten eller förmögenheten tillåter. Hur stor sammanlagd efterfrågan en person har bestäms alltså inte av hans önsningar utan av hans inkomst och förmögenhet (effektiv efterfrågan). Efterfrågan på en enskild produkt i sin tur beror på hur många som vill ha den och hur mycket de tycker om produkten eller hur mycket de har användning för den. Ju mer de önskar produkten desto mer är de villiga att betala för den, men viljan räknas även här bara om den kan 'backas upp' med pengar.

Detta var något om efterfrågans grunder. Tillgången bestäms på följande sätt:

Vid *perfekt konkurrens* (kallas också ren eller fri konkurrens) antas många små företag konkurrera så hårt om köparen – som alltid antas välja den billigaste produkten av önskad kvalitet – att de tvingas sänka sina priser ända tills priserna motsvarar kostnaderna för tillverkningen ('normal vinst', det vill säga normal bankränta på det satsade kapitalet, medräknat). När tillverkningen effektiviseras och kostnaderna därigenom går ner (varigenom efterfrågan automatiskt ökar eftersom fler blir villiga och fler får råd att köpa), eller när efterfrågan ökar genom att folk får mer pengar att röra sig med eller börjar tycka om produkten mer, så ökar företagen produktionen så att tillgången strax är lika stor som efterfrågan. Omvänt så minskar produktionen om kostnaderna går upp eller om folk tappar intresset för produkten. Produktionen är självreglerande. Ovanstående har varit en beskrivning av hur man antar att lagen om tillgång och efterfrågan fungerar i en kapitalistisk ekonomi och det är detta man menar med *marknadskrafter, marknadsstyrning, marknadens automatik, marknadsprisbildning, marknadslagar, marknadsförhållanden* etcetera.

Fördelningen av resurser sker enligt marknadslagarna genom att konsumenten med sina pengar (med sin effektiva efterfrågan) bestämmer vad som säljs och följaktligen vad som ska

produceras och till sist vad som samhällets resurser ska användas till. Hans pengar är 'röstsedlar' och följaktligen är det han (och inte regeringen, företagen eller någon plan) som styr ekonomin ('i marknadsekonomin är konsumenten kung'). Genom att konsumenten 'satsar' sina pengar på en viss produkt styr han arbetskraft, råvaror och kapital till det område där produkten tillverkas.

Inkomstfördelningen sker genom att de mest eftersökta arbetarna (skickligaste och bäst utbildade) kan låta företag och andra bjuda över varandra och därigenom tillgodogöra sig högsta möjliga lön, medan man för de 'sämsta' teoretiskt sett inte behöver betala någonting alls, men i praktiken måste betala en ganska hög summa för att de överhuvudtaget ska överleva. Aktieinkomster kommer vid sidan om, eftersom man anser att det är kapitalet som får inkomsten (storleken beror då på hur väl kapitalet används) medan kapitalägaren tillgodogör sig inkomsten på den moraliska grunden att han avstår från att konsumera (köpa upp) kapitalet för eget bruk.

Ekonomins effektivitet garanteras genom att marknadspriset alltid pressas ned till de genomsnittliga tillverkningskostnaderna och att därigenom de företag som har högre kostnader (är ineffektiva) blir olönsamma och slås ut.

Vid *oligopol* (en marknadsform som är resultatet av den kapitalistiska konkurrensen mellan företagen där allt fler företag slås ut och endast ett fåtal återstår till slut) fungerar marknadslagarna något annorlunda. Då bestäms priserna inte genom att företagen konkurrerar genom att sätta så låga priser som möjligt, utan genom att företagen på ett eller annat sätt kommer överens om priserna. Förutom att den får en ändrad inriktning av reklamen, fungerar efterfrågan som tidigare. (Reklamen kan bara öka den *effektiva* efterfrågan om den driver människorna att arbeta hårdare, men där finns det gränser.) Tillgången fungerar däremot helt annorlunda genom att företagen sätter pris och tillgång så att det ger den största vinsten. Priset får inte sättas vid tillverkningskostnaderna, det ger för liten vinst per tillverkad produkt, men priset får inte heller sättas för högt för då får man för få produkter sålda. Den totala vinsten blir störst någonstans mittemellan. I övrigt fungerar marknaden ungefär som förut (automatiskt). 'Effektiviteten' garanteras genom att företagen, trots att de sätter priserna gemensamt, hela tiden strävar efter att sänka tillverkningskostnaderna för att få pengar över till nyinvesteringar, reklam, formgivning, etc. det vill säga för att bekosta de metoder som storföretagen använder i konkurrensen om köpare.

I en kapitalistisk ekonomi låter man emellertid inte all produktion bestämmas av marknadslagarna. Hur mycket som ska satsas på militären, sjukvården, skolorna etc. bestäms politiskt. I en socialistisk ekonomi måste också konsumtionsvaror som inte finns i överflöd ransoneras på något sätt, och därvid använder man sig vanligen av marknadslagarna i någon form (alternativet är ransonering med kuponger vilket vanligen leder till svartbörshandel – en omväg för marknadslagarna att fungera). Skillnaden är att det är den statliga planen och inte oligopolföretagen som sätter priserna. Såväl kapitalistiska som socialistiska ekonomier är således med nödvändighet vad vissa ekonomer enfaldigt kallar 'blandekonomier'. Se även *marknadsekonomi*.

marxismen-leninismen – marxismen, den vetenskapliga socialismen, uppstod under mitten av artonhundratalet ur arbetarklassens revolutionära kamp. Den blev en helt ny kraft i historien genom att den sammankopplade kampen, med en undersökning av samhällsutvecklingen och med artonhundratalets stora idéströmningar: den franska socialismen, den engelska ekonomiska analysen och de tyska materialistiska och dialektiska filosofierna.

Kärnan i den marxistiska vetenskapen är erfarenheterna från de arbetande klassernas revolutionära kamp. Teorin vägleder kampen och erfarenheten från kampen, framgångar såväl som motgångar, berikar och fördjupar teorin.

Grunderna för den marxistiska vetenskapen är den materialistiska historieuppfattningen och den dialektiska materialismen.

Den materialistiska historieuppfattningen innebär att det är *produktivkrafternas* (ungefär teknikens) utveckling som möjliggör och driver på de övriga samhällsförhållandenas utveckling, vilken i sin tur påverkar den *ekonomiska basen* (produktivkrafter och produktionsförhållanden).

Den dialektiska materialismen är en verklighetsuppfattning och en vetenskaplig metod, som utgår från att den ständiga förändringen är tillvarons grundläggande egenskap, att lösningen av ett problem alltid skapar nya problem, att man aldrig kan förstå saker som är lösryckta ur sitt sammanhang och att motsättningar är roten till all rörelse, verksamhet och förändring, som ömsom sker lugnt och ömsom mycket häftigt.

Marxismen-leninismen betonar handlingens betydelse. Det är en vetenskap som syftar till att förändra världen, inte bara studera den. Därvid sätter den folkets långsiktiga intressen främst, i förvisningen att sanningen alltid står på den förtryckta majoritetens sida, och att endast en förtryckande minoritet kan ha något intresse av att dölja sanningen.

Marx och Engels gjorde sina största vetenskapliga insatser dels genom att lägga grunderna för hela den marxistiska vetenskapen och dels genom analysen av den kapitalistiska ekonomin, hur den uppkommer, utvecklas och går under genom sina egna inneboende motsättningar; motsättningar mellan *produktivkrafternas* utveckling och *produktionsförhållandena*, mellan *proletariatet* och *kapitalistklassen*, mellan produktion och konsumtion och så vidare.

Lenins största teoretiska bidrag var analysen av motsättningarna under den socialistiska revolutionen och förklaringen av imperialismens betydelse för den revolutionära kampen.

Mao Tsetung, som av marxist-leninister räknas som den tredje stora nyskaparen på marxismens område, har framför allt bidragit med en analys av motsättningarna efter revolutionen, det vill säga av motsättningarna under socialismen, och med en analys av de nationella befrielsekrigen och böndernas roll i den revolutionära kampen.

Mao Tsetungs lära används i boken som en förkortning av begreppet 'marxismen-leninismen-Mao Tsetungs tänkande'. Det långa ordet, som ofta används av kineserna, har sin förklaring i dels att man vill framhålla Lenins och Maos stora betydelse som nyskapare inom marxismen och dels i historiska förhållanden. Begreppet marxismen-leninismen började användas för att markera en skiljelinje till de ursprungliga revisionisterna som också kallade sig marxister (se *revisionism*) och marxismen-leninismen – Mao Tsetungs tänkande används idag för att markera en skiljelinje gentemot de grupper som följer S. U. K. P.s linje, den *moderna revisionismen*, som ju kallar sig marxist-leninistisk.

Enklarest vore att skriva 'maoismen', men detta ord har av den borgerliga propagandan givits en speciell 'vänster'-radikal betydelse.

masslinjen – principen om 'från massorna, till massorna'. De riktiga idéerna kommer från massorna. De samlas upp genom partiet, de *revolutionära kommittéerna*, eller andra organ, sammanställs och förs sedan ut igen till massorna för diskussion, resultatet av de nya diskussionerna förs tillbaka till ledningen som sammanställer dem och för ut dem igen och så vidare.

Ett exempel är skolreformen i Albanien. Under flera år pågick det en debatt innan den nya skolreformen genomfördes. Idéer, uppslag, krav och behov strömmade in från olika håll till ledningen, som utformade dem till konkreta förslag och diskussionspunkter, som lades fram för ytterligare diskussion, vilket gav upphov till nya idéer och uppslag som strömmade in. Diskussionen fortsatte tills en enighet hade uppnåtts om de allmänna principerna för skolans

uppgift och utformning. Dessa principer fick sedan tjäna som vägledning för dem som fick i uppdrag att ha ansvaret för den praktiska utformningen, och principerna tjänar också som måttstock för folkets kontroll av skolorna.

mervärde – Arbetet tillför arbetsmaterialet nytt värde, varav kapitalisten tar en del, nämligen mervärdet. Mervärdet är således varans slutgiltiga värde minus de löner till arbetarna och de kostnader för råvaror och förslitning av produktionsmedlen som har uppstått under produktionens och distributionens gång.

moderna revisionismen – se *revisionismen*.

motsättning – Det beständes väktare vill gärna se harmoni överallt. Marxismen däremot betonar motsättningarnas (konflikternas) betydelse för all utveckling. Det är bara genom att förstå och behärska motsättningarna som människan kan göra sig till herre över sig själv och naturen.

Att lösa ett problem i vetenskapen eller i det dagliga livet består i att låta motstridiga tankar kämpa om herraväldet. Ett harmoniskt förhållande mellan människor uppstår bara om konflikterna ständigt erkänns och löses i stället för slätas över eller undertrycks. Samhällets utveckling sker genom att olika grupper kommer i konflikt med varandra och tvingar fram nya lösningar på problemen.

Kineserna anklagar de sovjetiska ledarna för att försöka dölja de klassmotsättningar som finns i en socialistisk stat. Det sovjetiska partiet talar om 'hela folkets stat'. (Jämför föreställningarna om 'välfärdssamhälle' och 'folkhem' som propageras av de kapitalistiska staterna.)

Ett av kinesernas mest betydelsefulla teoretiska bidrag till marxismen är diskussionen om skillnaden mellan antagonistiska (fientliga) motsättningar (motsättningar mellan folket och folkets fiender) och *icke-antagonistiska motsättningar* (motsättningar inom folket). De senare som kan vara politiska meningsskiljaktigheter, ekonomiska orättvisor, vanlig kriminalitet och så vidare ska lösas genom kritik och självkritik och utan fientlighet.

NEP-perioden – den Nya Ekonomiska Politiken, infördes år 1921 efter perioden av 'krigs-kommunism' och innebar bland annat att marknaden i viss utsträckning åter togs i bruk för att uppmuntra produktionen efter inbördeskrigets och interventionstidens system med och direkt fördelning och rekvisitioner.

nettoinkomst – används i boken ibland i stället för *nettovinst*.

nettovinst – bruttovinst minus skatt, bruttovinst= bruttointäkt minus löner, bruttointäkt= totala försäljningsintäkter minus materialkostnader och minus avskrivningar (förslitning) på det fasta kapitalet.

nödvändigt villkor – ett uttryck från logiken som innebär att ett förhållande (till exempel kapitalism) inte kan förekomma utan att ett annat förhållande (i det här fallet statsapparat, marknad) är för handen. När man skriver att någonting är ett 'nödvändigt villkor' menar man samtidigt att det inte är ett tillräckligt villkor. I det här fallet skulle det betyda att själva förekomsten av statsapparat och marknad inte behöver innebära att systemet är kapitalistiskt, det kan också vara socialistiskt. Däremot är statens och marknadens bortdöende ett nödvändigt villkor för det klasslösa samhället, kommunismen. Men det är inte ett tillräckligt villkor.

objektiv – används av marxister i betydelsen 'verklig, riktig', inte i betydelsen 'allsidig, opartisk'. Vetenskapliga lagar är objektiva om de stämmer med verkligheten; föreställningar är subjektiva om de inte har någon anknytning till verkligheten. Ett exempel: En person kan

objektivt vara förtryckt (han får inte vara med och bestämma över vad och hur han ska producera, var han ska bo och hur, vad hans barn ska lära sig i skolan och vad de ska göra på fritiden, vad som finns i butiken och vad det ska kosta och så vidare), men han kan ändå subjektivt påstå sig vara fri (bland annat för att han får rösta vart tredje år och välja vad han vill av vad som finns och vad han har råd med i butiken).

oligopol – se *lagen om tillgång och efterfrågan*.

operationsanalys – förkortas ibland 'o.a.'; matematiska och statistiska metoder för att samla och bearbeta uppgifter som behövs för olika beslut inom företagen.

optimeringsmodell – att optimera betyder att välja den lösning som ger mest, av de lösningar som är möjliga på ett problem. Optimeringsmodeller kallas matematiska metoder som används för att optimera, till exempel *linjär programmering*, *resurs-produktanalys*.

Pariskommunen – världshistoriens första proletära stat, i Paris år 1871, uppstod genom en revolution efter Frankrikes nederlag mot preussarna. Revolutionärer har mycket att lära av Pariskommunens framgångar och misstag av två anledningar. För det första genomförde kommunen på kort tid en 'folkdemokrati', med stormöten, strävan efter jämlikhet och beslut i arbetarklassens intressen. För det andra visade kapitalistklassen här för första, men inte sista, gången sin oerhörda grymhet. När revolutionen hade beseegrats skördade 'den vita terrorn' mellan 2530.000 liv, män, kvinnor och barn.

Peking Review – engelskspråkig veckotidskrift, språkrör för det kinesiska kommunistpartiet.

perfekt konkurrens – se *lagen om tillgång och efterfrågan*.

plan – med ekonomiska planer har man tidigare vanligtvis menat den typ av detaljerad planering och dirigerad av produktionen som tidigare förekom i Sovjetunionen och öststaterna. Numera är denna typ av planering mindre ingående, den kinesiska ekonomin är mer decentraliserad fast på ett annat sätt och de kapitalistiska länderna måste i allt större utsträckning reglera sina ekonomier genom statliga ingripanden. Planering har därför fått en mindre exakt betydelse, och kan betyda olika slag och olika grader av statlig kontroll över ekonomin. Men det finns ändå en klar skillnad mellan kapitalistisk planering och socialistisk eller *socialkapitalistisk* planering. Den förra består av prognoser (framtidsberäkningar) om företagets produktion, handelns utveckling etc., medan den senare utgörs av, mer eller mindre detaljerade, bindande direktiv för ekonomins utveckling. För ett exempel på hur den senare typen av planering kan gå till rent tekniskt, se *resurs-produktanalys*.

polarisering – (från fysiken) ljusstrålar bryts mot en vattenyta till exempel och en del av ljusknippen går åt ett håll och en annan åt ett annat håll. På samma sätt kan en rörelse eller ett samhälle polariseras av en händelse som leder till en meningsbrytning. En annan användning av begreppet polarisera är betydelsen 'uppdelas i två motpoler'. Häftiga angrepp mot det bestående samhället lockar fram en ökad aktivitet och oförsonlighet från de samhällsbevarande krafterna som tidigare har varit nöjda med utvecklingen.

Pravda – Sovjetunionens kommunistiska partis tidning.

prioritera – ge företräde, gynna.

produktivt kapital – kallas i öststaterna det konstanta och variabla kapitalet (maskiner och löner) som direkt används i produktionen. I överensstämmelse med detta kallas transporter, försäljning och service som utförs åt de producerande företagen för produktiv service, och de halvfabrikat och råvaror som används av de producerande företagen utgör produktiv konsumtion. Ordet innebär inte att man menar att kapitalet är produktivt i betydelsen att det

skapar 'värde'. Det 'produktiva kapitalet' är bara ett redskap varmed arbetaren tillför arbetsmarknaden nytt värde.

produktionsförhållanden – det sätt som produktion och distribution är organiserad på i ett visst samhälle. Produktionsförhållandena bestäms ytterst av produktivkrafternas utveckling, men en klass som har kontroll över produktionsmedlen kan tillfälligt utforma produktionsförhållandena i enlighet med sina egna syften. Se vidare produktivkrafter.

produktionsmedel – främst maskiner och andra redskap, men även fabriksbyggnader, hamnar, vägar, transportfordon etc. Hela det senkapitalistiska samhället kan ses som ett enda stort produktionsmedel där alla funktioner (även konsumtionen, som ju mest är inriktad på att skapa förutsättningar för ny produktion) är inrättade för att underlätta och öka den privata sektorns produktion.

produktivitet – produktionens storlek per arbetstimma.

produktivkrafter – *produktionsmedlen* och människor med arbetsvana och kunnighet. Historien är berättelsen om hur människan genom att förbättra produktivkrafterna (teknik och yrkesskicklighet) har drivit fram samhällsutvecklingen och hur produktiv-krafternas utveckling har gett upphov till nya *produktionsförhållanden*. (Se ekonomisk bas.)

I Sverige av idag står produktivkrafternas utveckling i konflikt (*motsättning*) med produktionsförhållandena bland annat på följande sätt: 1. Den tekniska utvecklingen har gett upphov till allt större produktionsenheter. Var och en av dessa är av avgörande betydelse för samhället som helhet, men styrs i allmänhet av ett fåtal kapitalister. 2. Kraven på yrkesskicklighet har ökat i många arbeten och varje enskild arbetares insats blir allt mer avgörande. Med denna ökning i skicklighet och betydelse hos stora arbetargrupper, följer också ökade krav på inflytande. 3. En alltför stor del av de snabbt ökande produktivkrafterna används inom den privata konsumtionsvarusektorn, ofta på ett uppenbart slösaktigt sätt, medan kraven på kollektiv service och kollektiv konsumtion ökar. 4. En allt större del av produktionsmedlen och av produktivkrafternas utveckling, som tidigare bekostades av kapitalisterna bekostas nu kollektivt genom skatter. Till exempel hamnar, vägar, bostäder, utbildning, sjukvård, forskning, miljövård, lokaliseringspolitik, arbetsmarknadspolitik. Ändå visar det sig att företagen inte kan klara sig i den internationella konkurrensen utan exportkrediter, investeringsfonder, förmånliga skatteregler, investeringsgarantier med mera. Genom att den privata äganderätten ges konstgjord andning på ovanstående sätt, avskaffas den i själva verket allt mer. Produktivkrafternas utveckling spränger de gamla produktionsförhållandena, om än bara på ett halvdant sätt, genom att den privata äganderätten försvinner medan kapitalismen består. Frågan är därför inte längre enskild privatkapitalism eller socialism. Frågan är hur den fullständiga övergången till *statskapitalism* kommer att ske, och i ett längre perspektiv, statskapitalism eller socialism. Det är av denna anledning som de framgångar och misstag som har gjorts i öststaterna, Kina och andra socialistiska länder är så viktiga för oss att känna till och ta lärdom av.

proletariatet – de egendomslösa, det vill säga de arbetande klasserna som inte har någon beslutsrätt över produktionsmedlens användning. Att en löntagare äger varaktiga konsumtionsvaror (TV, bil, sommarstuga, villa, saker som ibland missvisande kallas för kapitalvaror) ändrar inte hans klasstillhörighet, eftersom det inte ger honom något inflytande över samhällsutvecklingen. Däremot kan personer som objektivt tillhör proletariatet ändå gå kapitalisternas ärenden.

proletariatets diktatur – betyder att den störtade kapitalistklassen avväpnas och fråntas förenings-, mötes- och yttrandefrihet, och att dessa friheter samt beslutsrätten i alla frågor överförs till proletariatets egna politiska organ. Ordet har ofta misstolkats till att betyda

klickvälde, men Lenin skriver: 'proletariatets diktatur ... ger en sådan faktisk möjlighet att utnyttja de demokratiska fri- och rättigheterna, som aldrig tidigare funnits, inte ens tillnärmelsevis, i de bästa och mest demokratiska borgerliga republikerna ... Just de massor som till och med i de mest demokratiska borgerliga republikerna, med lika rättigheter för medborgarna inför lagen, i verkligheten genom tusentals metoder och knep undanhållits från deltagande i det politiska livet och från att utnyttja de demokratiska fri- och rättigheterna, indrages nu för att ständigt och obetingat, och därtill på ett avgörande sätt, delta i statens demokratiska styrelse'.

Formen för proletariatets diktatur kan vara ett rådssystem (se sovjet). I statens styrelse och förvaltning ska även andra representativa organ som, fackföreningar, Kooperationer, ungdomsorganisationer delta. Det kommunistiska partiet ska ha ett avgörande inflytande på politiken genom att formulera massornas krav och vinna majoritet för dessa krav i råden (*sovjeterna*).

resurs-produktanalys – se *resurs-produktmatris*.

resurs-produktmatris – (input-output matris, resurs-produkttabell) kallas den tabell som används vid *resurs-produktanalys*. Den används för att med utgångspunkt från landets produktionskapacitet (resurser) planera den önskvärda produktionen på följande sätt: Man delar först upp industrin i ett antal branscher (vanligen ett tjugotal), till exempel gruv-, stål-, verkstads-, livsmedels-, varvs-, skogs-, kemisk-, textilindustri ... För enkelhetens skull ska vi anta att vi bara har tre branscher, stål-, verkstads- och livsmedelsindustri. Då får en resurs-produkttabell följande utseende:

Produ- cerande branscher	mottagande branscher			Destination			Total produktion
	Stål	Stål	Livs	Summa	Konsumtion	Investering	
	1	2	3				
Stål 1	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_1	K_1	I_1	T_1
Verkstads 2	X_{21}	X_{22}	X_{23}	X_2	K_2	I_2	T_2
Livsmedel 3	X_{31}	X_{32}	X_{33}	X_3	K_3	I_3	T_3

Summa = allt som går från en bransch till de andra industribranscherna, det vill säga *produktiv konsumtion* (råvaror, halvfabrikat) och produktionsmedel (I). Resten av branschens produktion går till allmänhetens konsumtion (K).

X_{11} står för den produktion som sker på stålverken och kommer till direkt användning på stålverken.

X_{12} står för den produktion som sker på stålverken och kommer till användning inom verkstadsindustrin.

X_{23} står för den produktion som sker inom verkstadsindustrin och kommer till användning inom livsmedelsindustrin och så vidare är summan av all den produktion inom stålbranschen som används inom andra delar av industrin. Detta är en mycket stor del av stålverkens produktion. X_3 däremot, summan av all den produktion från livsmedelsbranschen som används i andra delar av industrin, är en mycket liten del av branschens totala produktion. I_2 är samtliga produktionsmedel som tillverkas i verkstadsindustrin. K_2 innefattar dels de halvfabrikat (i andra branscher även råvaror) som branschen tillverkar åt andra industrier plus de produkter som tillverkas för allmänhetens konsumtion. X_2 innefattar således hela I_2 , men endast en del av K_2 .

Resten av tecknen finns förklarade i figuren.

Man kan också, för varje bransch och för industrin som helhet, föra in hur mycket som går till löner och hur mycket som blir ekonomiskt överskott (som dels används till investeringar och dels, genom företagsskatterna, bekostar den offentliga sektorn).

Lägg märke till att det är nödvändigt att mäta alla X med samma mått; man måste mäta dem i pengar (*värdeenheter*).

Planeringen går till så att man sätter upp vissa gränser inom vilka de olika X-värdena kan röra sig. Sedan försöker man med hjälp av *datorer* att få raderna och spalterna att gå ihop. $X_{11} + X_{12} + X_{13}$ måste vara lika med X_{12} , $K_1 + I_1$ måste vara lika med T_1 , och så vidare. Vad dessa två ekvationer säger är helt enkelt att planerade stålleveranser till andra företag måste vara lika med stålverkens produktion för andra företag, och att konsumtion och investering av branschens produkt måste vara lika med branschens totalproduktion.

Vi får alltså ett ekvationssystem som ska lösas. Till skillnad från de ekvationssystem som man lär sig lösa i skolan finns det väldigt många lösningar som passar. Därför måste man mata in instruktioner i *datorerna* om hur de olika lösningarna ska bedömas för att datorerna sedan ska kunna plocka ut den bästa lösningen.

revisionism – har fått sitt namn från att det är en 'revidering' av marxismen. Det är inte som *marxismen-leninismen* en vidareutveckling av marxismen utan en riktning som under hänvisning till 'nyare rön' tar avstånd från marxismens grundläggande principer och idéer – klasskampen, revolutionens nödvändighet, proletariats diktatur, den proletära internationalismen och så vidare. Härav följer att den allt mer tvingas att överge de viktigaste principerna i den dialektiska och historiska materialismen.

Den ursprungliga revisionismen uppstod under en rad av högkonjunkturår (se *konjunkturcykler*) under slutet av 1800-talet och utvecklade sig snart till reformismen, som numera representeras av världens socialdemokratiska partier och inte ens, som revisionisterna, med läpparna bekänner sig till marxismen, utan helt har övergått till en liberal politik och borgerlig världsuppfattning.

Den *moderna revisionismen* uppstod under 50-talet inom vissa västliga kommunistpartier och i vissa östblocksländer och har idag fått fäste även i Sovjetunionen. Den har samma karaktär som den ursprungliga revisionismen.

revolutionära kommittéer – bildades under kulturrevolutionen i Kina i fabriker, folkkommuner, provinser och så vidare. Det finns inga enhetliga formella regler för deras bildande och arbetssätt. Grundprincipen är emellertid den att kommittéerna bildas genom massornas medverkan, att de måste ha massornas förtroende och att de är direkt ansvariga inför massorna.

De revolutionära kommittéerna måste följa partiets allmänna linje, men har utöver detta stor handlingsfrihet. Så lämnar till exempel de statliga samordnande ekonomiska riktlinjerna en stor självständighet åt fabriker och folkkommuner att utforma produktionen och att ta egna initiativ till ny produktion, men förutsättningen är hela tiden att självständigheten används för helhetens bästa. Även hälsovård, undervisning och andra sociala områden handläggs av de lokala revolutionära kommittéerna.

rörligt kapital – löner, råvaror etc. (i motsats till fast kapital). Ska inte sammanblandas med variabelt kapital som i marxistisk ekonomisk teori betecknar löner.

S. U. K. P. – SovjetUnionens Kommunistiska Parti.

samhälleligt arbete – (kallas också socialt arbete eller socialt nödvändigt arbete). Det arbete som är nödvändigt för att framställa en produkt under normala produktionsförhållanden, det vill säga med den tekniska utrustning och den yrkesskicklighet som är normalt för samhället i fråga.

skatte- och kreditpolitik – skattepolitik (budgetpolitik, finanspolitik): staten kan genom att ändra på sina intäkter och utgifter styra en stor del av den ekonomiska verksamheten, exempelvis minska den privata konsumtionen (och därigenom den privata sektorns investeringar) genom höjda skatter, öka konsumtion och investering genom ökade socialbidrag, styra produktionen genom beställningar och subventioner för skattepengar och så vidare. Kreditpolitik (penningpolitik, räntepolitik): sköts i Sverige av Riksbanken och går ut på att påverka investeringarna genom att sänka eller höja de räntor som Riksbanken håller för de övriga bankernas in- och utlåningar, eller genom att uppsätta vissa regler för hur mycket bankerna får låna ut. Desto högre ränta, eller desto större begränsningar för utlåningen, desto dyrare blir det att investera och desto färre investeringar kommer således att bli gjorda.

Smith, Adam – En av grundarna av den klassiska nationalekonomin. Levde 1723-1790. Den 'osynliga handen' är resultatet av lagen om tillgång och efterfrågan under perfekt konkurrens.

socialimperialismen – efter Sovjetunionens invasion i Tjeckoslovakien har det kinesiska partiet kallat den sovjetiska politiken för socialimperialism, därför att den sovjetiska ledningen talar som socialister men betar sig som imperialister.

socialiserad produktion – betecknar allmänt att det produktiva arbetet blir allt mer kollektivt till sin karaktär (samarbete) och produktionens genomförande allt mer blir en angelägenhet för samhället som helhet (utbildning, miljövard, forskning etc.). I specifik betydelse är socialiserad produktion den produktion som sker i socialiserade företag.

socialkapitalism – se *statskapitalism*.

sovjet – ryska ordet för råd. 'Sovjetformen för makt' är således ett system som styrs av arbetarråd som inom sig väljer representanter till högre råd. Se proletarietets diktatur.

statskapitalism – de utvecklade industriländerna i väst utvecklas alltmer mot statskapitalism (se produktivkrafter). I ett statskapitalistiskt system styrs ekonomin (politiken) av staten i en härskande klass' intressen. Även om statlig äganderätt till produktionsmedlen är en nödvändig förutsättning för en socialistisk ekonomi, så är det ingen garanti. Detta stämmer med den begränsade erfarenhet som vi har av statligt ägande i Sverige. Enligt kineserna är även de östeuropeiska systemen statskapitalistiska.

För att skilja mellan den statskapitalism som börjar uppstå i de kapitalistiska länderna, och den som har uppstått i öststaterna kan man kalla den senare socialkapitalism.

struktur – avser en beskrivning av på vilket sätt en helhet (industrin, samhället) är sammansatt av delarna. Ett oklart ord.

tilldelningskvoter – de mängder av råvaror, drivmedel, halvfabrikat och arbetskraft som planen beräknar att företaget ska behöva för att tillverka den mängd produkter som planen föreskriver.

varaktiga konsumtionsvaror – hushållsmaskiner, bilar, TV och så vidare.

varor – endast de produkter som tillverkas för försäljning på marknaden är varor i den marxistiska ekonomiska teorins betydelse, det vill säga de produkter som tillverkas för sitt bytesvärdes skull och inte för bruksvärdets (se värde). I det kommunistiska samhället upphör varuproduktionen. Om 'var och en ska få efter behov' kan man inte ha priser på produkterna

som hindrar människor från att skaffa sig varorna. Man kan alltså inte heller ha en marknad. Produktionen kommer att bestämmas av bruksvärdet. Diskussionen i boken handlar alltså om hur övergångsformen till ett sådant (i verklig mening) överflödssamhälle ska gå till.

varubrist – brist är här en teknisk term. Brist uppstår när ett företag inte får vad det ska ha från andra företag enligt planen. Hade planeringsmålen satts lägre hade det inte uppstått någon brist. Ett liknande förhållande gäller för brist på konsumtionsvaror. Bristen skulle upphöra om priserna sattes högre. Det är så marknadssystemet fungerar. Där uppstår aldrig brist. Så länge marknaden finns kvar finns det inget direkt samband mellan brist och behov.

varuproduktion – se varor.

vinstkvote – mäter företagets lönsamhet, det vill säga vinsten per satsad krona och beräknas på följande sätt av östekonomier:

$$L = \frac{K(P-T)}{C+V} \cdot 100$$

L = lönsamheten

K = kvantitet av produkten som säljs

P = genomsnittspriset

T = genomsnittliga tillverkningskostnaden

C = årlig förbrukning av konstant kapital

V = årlig förbrukning av variabelt kapital (löner)

vinstmarginaler – vinsten uttryckt i procent av försäljningen eller av det investerade kapitalet (*vinstkvote*)

vinstmaximering – att företagen försöker få så stor vinst som möjligt på kort och på lång sikt (det vill säga såväl för innevarande år som för framtiden). Detta anses som en självklarhet i den kapitalistiska ekonomiska teorin.

värde – ett föremål kan ha värde ur olika synpunkter. Dess användbarhet ger det *bruksvärde*. Bruksvärdet är ett subjektivt begrepp. Ingen kan säga precis hur stor användning han har av en kopp, ett bord, en stol och så vidare. Särskilda slag av bruksvärde är också affektionsvärde, konstnärligt värde och så vidare.

Föremål ur produktionen har förutom bruksvärde också bytesvärde. De kan säljas eller bytas mot varandra på *marknaden* till fastställda priser. De har sålunda någonting gemensamt som gör att de kan jämföras i värde. De är produkten av ett visst antal arbetstimmar var och en. I ett bord till exempel ingår snickarens arbete, träets värde (som i sin tur bestäms av skogsarbetarens, flottarens, sågverksarbetarens och teknikerns arbetsinsats och så vidare), en del av arbetsredskapens värde ingår också, nämligen förslitningen, vars värde i sista hand bestäms av hur mycket arbete arbetare och tekniker har lagt ner på framställningen av arbetsredskapen. Mängden *samhälleligt arbete* som går åt för att framställa en produkt, bestämmer produktens arbetsvärde.

I en marknadsekonomi bestämmer produktens arbetsvärde den nivå kring vilket priset kan röra sig enligt lagen om *tillgång och efterfrågan*.

I en socialistisk ekonomi är produktens arbetsvärde ett mått på hur stora resurser som åtgår för att framställa produkten, medan priset kan sättas oberoende av värdet, beroende på politiska överväganden.

värdeenheter – att produktionsmålen sätts i värdestermer i stället för i *kvantitativa* och *kvalitativa* enheter innebär att man ålägger företagen att producera exempelvis traktorer för så och så många rubel. *Värdet* beräknas som arbetsvärdet (se *värde*) och arbetsvärdet uttrycks i pengar.

värdelagen (arbetsvärdelagen) – när det står i artiklarna att man bör eller inte bör följa värdelagen, betyder det att man bör eller inte bör sätta produkternas pris efter deras arbetsvärde (se värde), det vill säga att produkternas pris bör eller inte bör motsvara åtgången av samhällliga resurser för produkten i fråga.

värdetermer – se *värdeenheter*.

överbyggnad – se *ekonomisk bas*.

Lästips – Mer om Sovjets karaktär

Marcel van der Linden: [Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker](#) (artikel som översiktligt redogör för olika maoistiska teorier om Sovjet)

Charles Bettelheim: [Klasstriderna i Sovjetunionen - Första perioden 1917-1923](#).

Fernando Claudín: [Ett nytt sorts antagonistiskt samhälle](#)

Milovan Djilas: [Den nya klassen](#)

Klas Eklund och Per Reichard: [Är Sovjetunionen kapitalistiskt?](#) (bok)

[Fredlig kontrarevolution - en debatt](#) (debatt förd i maoistiska SKP)

Ernest Mandel: [Varför den sovjetiska byråkratin inte är en ny härskande klass](#) och ["Statskapitalismens" motsägelser](#) samt [Sovjetunionens karaktär, socialism, demokrati](#) (från östeuropakonferens 1977)

Ralph Miliband: [Bettelheim och erfarenheterna från Sovjet](#)

[Mörk, Gustafsson, Eklund: Maoisterna och Sovjet – debatt](#).

H Ticktin: [Sovjetsamhällets motsättningar och professor Bettelheim](#) (artikel)

Paul M Sweezy: [Sovjetsamhällets karaktär](#) (1975) och [Finns det en härskande klass i Sovjetunionen?](#) (1978)